

j u g o L i n k

pregled *postjugoslovenskih* istraživanja

PROŠLOST (I)LI SADAŠNJOST • МИНАТО (И)ЛИ СЕГАШНОСТ • ПРЕТЕКЛОСТ И/АЛИ СЕДАНЈОСТ

_Gal Kirn i Robert Burghardt // *Jugoslovenski partizanski spomenici. Između revolucionarne politike i apstraktnog modernizma* // _Milan Radanović // *Zakonodavna politika Vlade Republike Srbije (2004–2011) u službi revizije prošlosti* // _Ана Поп Стефанија // *(Pe)Конструкција на минатото* // _Šefik Tatlić // *Temporalna depolitizacija modernizma* // _Mladen Perić i Đorđe Tomić // *Kako je rashodovano društvo?* // call for papers // pregled novih izdanja // sadržaj //

// Impresum //

// Odgovorni urednici: Petar Atanacković // Đorđe Tomić // Robert Lučić //

// Redakcija: Gal Kirn, Stefan Pavleski //

// Online izdanje: <http://jugolink.wordpress.com> //

// Kontakt: jugolink@googlemail.com //

// ISSN: 2193-6293 //

Berlin 2012

Prilozi objavljeni u ovom izdanju predstavljaju isključivo stavove autorki i autora.

Adresa: // Đorđe Tomić / Robert Lučić // Humboldt-Universität zu Berlin, Institut für Geschichtswissenschaften, Lehrstuhl für Südosteuropäische Geschichte // Mohrenstraße 40/41 // D-10117 Berlin //

//editorial//

Prošlost i(li) sadašnjost tema je ovog – drugog – broja časopisa *jugoLink*. Imajući u vidu „postjugoslovensku“ orijentaciju časopisa, cilj izdanja bio je da među mladim (i mlađim) istraživačima sa ovog prostora započne diskusiju o različitim aspektima prošlosti koja bi ne samo donela jedno kritičko preispitivanje odnosa prema (novijoj) postjugoslovenskoj istoriji, već i otvorila brojna pitanja koja iz različitih razloga nisu tema niti naučnog istraživanja niti javne debate u novim državama koje su nasledile bivšu Jugoslaviju. Uprkos novom trendu bavljenja „kulturom sećanja“ i sveobuhvatnom projektu „redizajniranja“ istorije, tj. njene revizije poslednjih godina, s pravom se može zaključiti da se kritičko ispitivanje novije političke, ali i društvene istorije Jugoslavije i dalje nalazi na početku. Prilog Gala Kirna i Roberta Burghardta u ovom broju o estetici partizanskih spomenika i njenom političkom značaju u tom smislu predstavlja izuzetno zanimljiv doprinos jednom novom kritičkom diskursu o jugoslovenskoj prošlosti.

Dok nam postojeća istraživanja s jedne strane ne daju zadovoljavajuć uvid u istoriju, ona nam s druge strane ipak govore mnogo o sadašnjosti. A poruka kako istraživačke javnosti tako i politike u skoro svim delovima bivše Jugoslavije je sledeća: ta bivša država bila je i prošla, a na nama je sada da ispravimo njene greške time što ćemo ili potpuno potisnuti sećanja na taj period ili što ćemo je protumačiti na nov način. Kako, međutim, izgleda to tumačenje? Kao i svaka interpretacija prošlosti, i istorijski revizionizam „made in post-YU“ nam govori više o aktuelnoj perspektivi i poziciji onih koji tumače prošlost, nego o samoj toj prošlosti. Rezultat poslednjih dvadeset godina – ako izuzmemo pojedinačne naučne radove – je sledeći: heroji iz prošlosti postali su izdajnici, a izdajnici iz prošlosti polako postaju heroji. Ovakvo „izvrtanje“ tumačenja predstavlja jednu „istoriju naizmeničnog prećutanog odnosno ispričanog“ i zapravo ne vodi nikuda. I dok se o „junacima“ i „zločincima“ iz prošlosti vode rasprave, pišu knjige i donose zakoni – ovime se bavi tekst Milana Radanovića u ovom izdanju – razvoj postjugoslovenskih društava ide svojim tokom. Ekonomije svih postjugoslovenskih društava, „reformisane“ u skladu sa „tržišnim principima“ uglavnom se ne mogu pohvaliti većim uspesima, a socijalne nejednakosti rastu. Dok među ekonomskim elitama traje preraspodela resursa, političke elite nameću teme koje skreću pažnju sa socijalnih problema na navodno važnije teme, pre svega na nacionalno pitanje. Tako je „nacionalni zanos“ – koji u Hrvatskoj i Srbiji poslednjih godina počinje da deluje „umereno“ – sada u Makedoniji na ceni. Kako se novi makedonski nacionalizam manifestuje u vidu novog „urbanističkog koncepta“ Skoplja objašnjava prilog Ane Pop Stefanije. U svojoj analizi Šefik Tatlić „projekte“ demokratizacije na postjugoslovenskom prostoru postavlja u širi kontekst modernizacije koji tumači (ne samo) iz perspektive postkolonijalnih pristupa. Članak pritom ne predstavlja samo zanimljiv i

inovativan teorijski prilog o procesima društvene transformacije ovog prostora u poslednje dve decenije, već omogućava bolji uvid u ideološki okvir u kome dolazi do novih tumačenja prošlosti. Poslednji prilog posvećen je verovatno najmanje istraženom delu (naj)novije prošlosti: ekonomskom razvoju poslednjih dvadeset godina na ovom prostoru. Uprkos ogromnim – uglavnom negativnim – socijalnim posledicama ekonomske transformacije koja je započeta devedesetih godina, a i dalje nije u potpunosti okončana, obimniji naučni radovi na ovu temu gotovo da i ne postoje. U tom smislu članak Mladena Perića i Đorđa Tomića o stečaju kao strategiji nove menadžerske elite u Srbiji predstavlja jedan važan doprinos razumevanju ovih procesa.

Da ovim izdanjem diskusija o prošlosti i(li) sadašnjosti nije ni izbliza okončana, već tek započeta, je jasno. Isto tako, jasno je da su i ovde predstavljeni problemi tek deo šireg spektra različitih tema i da tek nameću nova pitanja koja čekaju na odgovor. Na mladima (i mlađima) je da te odgovore daju, a kada, u kojoj meri i sa kojim ishodom će se to dogoditi, ostaje da se vidi. Počnimo, ipak, od ovih ponuđenih u ovom izdanju.

Uredništvo

Jugoslovenski partizanski spomenici

Između revolucionarne politike i apstraktnog modernizma¹

Gal Kirn i Robert Burghardt

Uvod

Zar nas razmišljanje o spomenicima ne usmerava uvek ka nečemu odsutnom, nečemu što nedostaje ili što je prošlo, ali je najviše povezano sa iskustvom patnje kroz sećanje? Zar jedno spomen-obeležje nije tu da nas podseti da nikada ne zaboravimo? Primer jugoslovenskih spomenika posvećenih revoluciji i antifašističkoj borbi iz vremena Drugog svetskog rata, izgleda da sadrži određene elemente koji se ne uklapaju tako lako ni u očekivani spomenički narativ ni u estetički žanr; jugoslovenski spomenici revoluciji su bili povezani sa proslavom nečega što je zapravo bilo osvojeno samo pod uslovom da ovaj proces nastavi da ispunjava svoje emancipatorno obećanje u/o budućnosti. Jugoslovenska partizanska spomen-obeležja otvaraju put u budućnost koja je počela sa užasavajućim događajima iz Drugog svetskog rata i koja je takođe povezana sa socijalističkom revolucijom.²

Čak iako je teritorija bivše Jugoslavije sada razbijena na sedam novih nacionalnih država, moguće je pronaći prilično impresivan broj socijalističkih modernističkih spomen-obeležja sa specifičnim estetskim strategijama koje svedoče o određenoj zajedničkoj prošlosti. Umesto formalnog isticanja patnje, modernistička spomen-obeležja podstiču univerzalne gestove pomirenja³, otpora, napretka. Danas, nakon krvavog raspada Jugoslavije, kada je partizanska

---

¹ Tekst je nastao u toku serije susreta između Gala Kirna i Roberta Burghardta i predstavlja prerađenu verziju rada *Yugoslavian Partisan Memorials: the aesthetic form of the revolution as a form of unfinished modernism?*, objavljenog u izdanju *Unfinished Modernization: between utopia and pragmatism* koji su uredili Maroje Mrduljaš i Vladimir Kulić u izdanju Udruženja hrvatskih arhitekata iz Zagreba.

² Najvećim delom samostalno, bez velike vojne pomoći saveznika, partizanski pokret, jedini dosledno projugoslovenski pokret otpora u Drugom svetskom ratu, uspeo je da povрати Jugoslaviju pod svoju kontrolu i da stekne masovnu podršku do završetka rata. Dok je rat još uvek bio u toku, Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije (Avnoj) je na svom Drugom zasedanju 1943. postavilo osnove nove državne zajednice. Ovo je praktično zapečatilo sudbinu monarhije i otvorilo je put za jugoslovenski model „trećeg puta“. Do kraja rata partizanski pokret je brojao više od 800.000 ljudi, organizovanih u 4 armije, koje su predstavljale najmasovniji pokret otpora u okupiranoj Evropi. Iskustvo oslanjanja na sopstvene snage bila je osnova na kojoj je razvijen poseban model socijalističkog razvoja.

³ Spomenik u Jasenovcu (*Kameni cvet*) sugerisao je pomirenje svih naroda koji su živeli u Jugoslaviji; međutim, on nikada nije nameravao da sugerise pomirenje sa kriminalnim i fašističkim akcijama. Ovim bismo želeli da odvojimo ovaj oblik pomirenja od aktuelnih formi nacionalističkog pomirenja, koje integrišu različita politička iskustva u proces izgradnje nacije.

pobeda pretvorena u poraz, ova nova istorijska konstelacija transformiše monumentalne skulpture u veoma dvosmislene objekte: lepe, tužne, moćne, čudne, slabe, smele i skoro nevidljive. Mnoge od njih uništile su u ranim 1990-im nove nacionalističke snage, mnogi su oskrnavljeni, ili su „u najboljem slučaju“ jednostavno napušteni i učinjeni nevidljivim. Bez obzira na to, za one koji se sa njima susreću, oni ostaju veoma imaginativni: oni mogu biti glasnici sa dalekih planeta, svedoci jedne nerealizovane budućnosti ili posmatrači koji nastavljaju da progone sadašnjicu.

Šta je odnos između prakse sećanja i objekata određenih da markiraju specifične istorije u prostoru, i kakve to veze ima sa emancipatornim politikama? Zar ne bi svaka emancipatorna misao i praksa trebala da referiše, promišlja i stremi ka otvaranju prema budućnosti?

Politička dimenzija sećanja je važna: čije priče se pričaju i ko ih priča, presudno je u određivanju sadašnjosti i budućnosti. Izgleda da je W. Benjaminova intervencija u istoriji filozofije ponovljena na najčistiji način. Ukoliko je dominantna istorija uvek istorija pobednika i ako emancipatorna teorija uvek treba da se obraća istoriji potčinjenih, sigurno je da pojedine linije razvoja sećanja jasno pokazuju kako je na delu radikalno neslaganje oko ovog modernističkog nasleđa.

Neki argumentuju da sećanje uvek treba da ima veze sa specifičnim pričama mesta, ljudi i događaja koji su davno prošli i sahranjeni u istoriji; pa ipak, samo kroz materijalizaciju ovih objekata punih sećanja možemo sačuvati ove priče od potpunog zaborava. Sa druge strane, kritika spomenika bi tvrdila da oni predodređuju sećanje, uglavnom na hegemoni način, i da vrše, da parafraziramo Jamesa Younga, funkciju sećanja umesto nas, čineći nas pasivnim primaocima vizuelnog sadržaja. Mi želimo da se obratimo specifičnostima partizanskih spomen-obeležja izvan tradicionalnih binarnih opozicija, tvrdeći da ona zavisi od stanja oba sledeća elementa: kako su spomenici nastali i šta i koga predstavljaju u specifičnom vremenskom trenutku. Složena veza između objekata i socijalnih praksi može biti egzemplarno ispitana na primeru jugoslovenskih spomenika, koji su, pored njihovog inicijalnog dvostrukog kodiranja, takođe označeni drugim setom značenja koji pokazuje diskontinuitete (istoriju potlačenih) i stare kontinuitete (nerealizovanu budućnost; specifičnost forme).

Jugoslavija je zemlja koja danas, osim u sećanju, ne postoji i možda se na ovim mestima sećanja, kroz zaveštanje njihovih izuzetnih spomenika, ponovo pred nama odigrava istorijska drama. Ovo zaveštanje ukazuje na prošlost koja u sebi sadrži više budućnosti nego što je to slučaj sa sadašnjicom. Jugoslavija je u mnogo čemu vodila politiku znatno progresivniju nego sve njene države naslednice,⁴ kao što i mnogim postjugoslovenskim društvima nedostaju

---

⁴ Odbacujemo ideju nostalgije, zato što ona pretenduje da romantizuje istoriju i u tome je onda čini nemoćnom u odnosu na sadašnjost. U slučaju Jugoslavije treba takođe naglasiti da je skup politika bio uglavnom

održive perspektive budućnosti. Dvadeset godina nakon krvavog raspada, sa neoliberalnom kapitalističkom rekuperacijom u punom jeku, obećanje o pridruživanju evropskom tržištu nema dovoljnu integrativnu snagu da nadoknadi gubitak jugoslovenske multietničke i socijalističke perspektive. Čini se da je protekla istorija partizanske pobede u ovim mestima sećanja dobila Benjaminov lik ugnjetenih, toliko snažno da prosto progoni sadašnjost, podsećajući nas na istoriju kao nešto nedovršeno, pre nego na nešto što je prošlo.

Tipologija jugoslovenskih partizanskih spomen-obeležja

Između 1945. i 1990. podignuto je nekoliko hiljada spomenika revoluciji, velik deo već u toku 1940-ih i 1950-ih, često samo u vidu jednostavnih spomen-ploča, kojima su pobrojane žrtve lokalnog stanovništva, dok su veći i za našu analizu važniji spomenici, oni koje ćemo nazvati „socijalističkim modernističkim“ spomen-obeležjima, građeni od početka šezdesetih do početka osamdesetih godina. Ovi spomenici nisu samo modernistički, već poseduju vrlo posebnu sopstvenu tipologiju, monumentalnu, simboličku (u vidu pesnica, zvezdi, ruku, krila, cveća i kamenja), smelu (ponekad i strukturno izazovnu), fantastičnu i onostranu.

Neposredno nakon Drugog svetskog rata, podizanje spomen-obeležja bilo je deo jednog šireg narodnog pokreta, važan deo svakodnevnih praksi ljudi. Oko 80% svih spomenika podignutih u prvih 10 godina izgrađeno je uglavnom na jedan vrlo nekontrolisan, ponekad vrlo spontan način. Istoričari umetnosti bi o ovom tipu memorijalnih centara govorili kao o „narodnim arhitektonskim spomenicima“,⁵ zbog toga što njihovo podizanje nije bilo naručeno sa političkog vrha. Najčešće su ih izrađivali lokalni kamenoresci, koji su ponekad saradivali sa lokalnim umetnicima ili drugim volonterima iz lokalne zajednice. Ova samoinicirana memorijalna praksa rezultirala je u podizanju širokog spektra spomenika: od jednostavnih spomen-ploča, malih piramidalnih struktura do memorijalnog kamenja ili skulptura. Ovi spomenici najčešće su bili posvećeni žrtvama fašističkog terora.⁶ Tek od polovine 1950-ih politika sećanja postaje predmet interesovanja etabliranih političkih organizacija, kao što je na primer SUBNOR (Savezno udruženje boraca narodno-oslobodilačkog rata) i zvaničnih komisija zaduženih da obeleže značajne epizode iz istorije partizanske borbe. Ove ustanove počele su sa sistematičnijom diseminacijom politike

---

progresivniji nego u slučaju država naslednica. Za Jugoslaviju je bila tipična snažna antifašistička i internacionalistička opredeljenost (Pokret nesvrstanih), izraženija posvećenost socijalnoj pravdi (redistribucija) i ženskim pravima, a i homoseksualci, iako nisu bili zaista prihvaćeni od strane države, ipak nisu morali da strahuju od toga da će postati žrtve nacionalističke rulje.

⁵ Vidi: Silič-Nemec, Nelida (1982): Javni spomenici na Primorskom, 1945-1978. Koper: Založba Lipa.

⁶ Može se pretpostaviti da je skoro svaka seoska zajednica u ratu izgubila jedan značajan broj svojih sugrađana; skoro 8% jugoslovenske populacije je izgubilo živote u Drugom svetskom ratu, a dodatnih 2% je bilo proterano ili raseljeno.

sećanja, ali su bile i u prilici da finansiraju veće projekte. Prva faza se odlikuje mešavinom popularnih formi skulpture, realizma koji se nije mnogo razlikovao od žanra ratnih spomen-obeležja na Istoku ili Zapadu. Takođe, važno je napomenuti da su se retko mogli videti masivni soc-realistički spomenici koji su bili tipični za istočnu Evropu ili SSSR. Ozbiljnost kulturne politike može se ilustrovati kroz postojanje specijalne komisije koja je ustanovljena sredinom pedesetih godina.⁷ Njen glavni zadatak bilo je razmatranje i diskutovanje novih koncepcija za spomen-obeležja, koja bi na najbolji način mogla da predstave i afirmišu takve apstraktne pojmove kao što su Revolucija, Narodno-oslobodilačka borba, figure partizana ili bratstva i jedinstva. Osim u nekoliko slučajeva, ove diskusije i javni pozivi komisije manje ili više nisu uspeli da odgovore na ovakav jedan ambivalentan i apstraktan izazov. Memorijalni modernizam, koji je postao dominantan u toku 1960-ih, nije inicirala komisija, iako se može reći da je barem uticala na bavljenje ovim apstraktnim pojmovima. Istina je da su umetnike / arhitekte / dizajnere pozivale zvanične institucije i da su ih angažovale neke samoupravne organizacije i drugi korisnici državnog budžeta; ipak, oni su mogli da zadrže svu svoju umetničku slobodu, dakle, nisu se samo prijavljivali da realizuju unapred striktno određene žanrovske standarde. Čitav jedan modernistički pokret pokrenuo je jedan mešoviti tim sačinjen kako od mlađih tako i od afirmisanih vajara i arhitekata.

Većina modernističkih spomenika podignuta je na istorijskim mestima partizanske borbe i zbog toga je skoro uvek bila izmeštena izvan sela i gradova, nalazeći se u otvorenoj prirodi. Oni su formirali jednu nevidljivu mrežu simboličkih mesta, koja još uvek generišu jugoslovenski prostor. Ipak, oni ne zauzimaju klasična reprezentativna mesta velike vidljivosti: ulice i trgove velikih gradova.

Ovi memorijalni parkovi često su sadržali infrastrukturu za odmor – kafiće, restorane, čak i hotele – a bili su tu i muzeji, ili barem amfiteatri, koji su služili kao *open-air* učionice. Zahvaljujući svojoj dvostrukoj funkciji kao mesta žaljenja i slavlja, memorijalni parkovi su koncipirani kao hibridni kompleksi, koji su spajali odmor sa obrazovnim ciljevima, arhitekturu i skulpturu, objekte i pejzaž. Ponekad su muzeji i skulpture bili spojeni u jedno; ponekad su skulpture bile deo amfiteatra. Motiv amfiteatra izgleda da je bio naročito važan; ponekad je bilo moguće naći ih integrisane u skulpture, dok je ponekad sam spomenik pretvaran u pozornicu. Kao klasični modernistički rad umetnosti, spomenici su nastojali da budu objekti u okviru jednog pejzaža, dok je pejzaž koji ih je okruživao transformisan u park-pozornicu za sam spomenik. Ali ne samo da su spomenici pretvarani u pozornicu, oni su i sami u pozornicu pretvarali pejzaž koji ih je okruživao, čineći ga grandioznijim i možda ga čak previše određujući. Priroda i skulptura su ulazili u dijalog, postavljajući pitanja o odnosu između čoveka i njegovog okruženja. Ovaj veoma plastični i prostorni aspekt je konstantna odlika

---

⁷ Vidi: Karge, Heike (2010): *Steinerne Erinnerung, versteinerte Erinnerung? Kriegsdenken in Jugoslawien (1947-1970)*. Wiesbaden: Harrassowitz (Balkanologische Veröffentlichungen, 49).

većine modernističkih spomenika. Spomeničke forme su često postajale opipljive tek kada se prolazilo kroz njih, kada su nas pozivale da istražimo odnos između skulpturne forme i naših tela.

Tri studije slučaja: Kozara, Kosmaj i Tjentište

Prisetimo se fascinantnog iskustva i spomenika na Kozari, smeštenog u severnoj Bosni, koji je podigao Dušan Džamonja 1972. godine. Spomenik ima formu cilindra sačinjenog od 20 trapezoidnih stubova, između kojih postoje konusni otvori. Posetioci mogu ući u spomenik kroz otvore, koji su uostalom i projektovani tako da se ljudi mogu kroz njih provući. Unutar cilindra stoji se u mračnom prostoru u obliku dimnjaka, iz kojeg se kroz spomenute otvore pruža pogled prema spolja. Unutar spomenika čovek ima utisak da se nalazi u zamci, da je okružen, što je jasna referenca na događaje iz vremena Drugog svetskog rata u oblasti Kozare. Naime, nemačke trupe su uz pomoć ustaša na Kozari opkolile partizane i seljake koji su bežali od fašističkog terora. Kružna forma spomenika zato asocira na klaustrofobično iskustvo okruženja, ali sa druge strane, asocira i na integrativnu ideju Kola, tradicionalnog plesa koji je praktikovalo stanovništvo ovog regiona (*Kozaračko kolo*). Konusna forma otvora na spomeniku je napravljena tako da je jednostavnije ući u spomenik, nego iz njega izaći. Izlaženje iz spomenika je fizički vrlo neprijatan čin, ali se zato napolju nalazi široka čistina koja je korišćena za igranje kola u vremenu pre devedesetih godina. Međutim, ova dva kruga naglašavaju dve logike koje se međusobno isključuju: jednu baziranu na antifašističkoj solidarnosti i borbi koja prevazilazi etničke principe, i drugu koja okružuje prvu sa namerom da je uništi, logiku fašističke mržnje i etničke isključivosti. Opsada može biti razbijena jedino kroz drugu vrstu kruga – kolo.

Drugi interesantan spomenik nalazi se na Kosmaju,⁸ jednoj manjoj planini u centralnoj Srbiji, i to je spomenik kojim se obeležava još jedno partizansko povlačenje. Kao i na Kozari, spomenik je postavljen na najvišoj poziciji u ovoj planinskoj oblasti. Pet prstiju usmerenih prema nebu, čija osnova ima formu zvezde petokrake, kreiraju objekat koji se iz daljine doima kao jedinstvena forma. Kada se, međutim, priđe spomeniku, opaža se da prstolike forme nisu povezane i da geometrijski oblik zvezde postaje jedva čitljiv u prostoru koji se nalazi između ovih pet prstiju. U trenutku kad prstoliki oblici postaju odvojeni jedan od drugog, spomenik otkriva svoju strukturnu izazovnost, neku vrstu vežbe uperene protiv sila gravitacije.

Na kraju, ali ne i kao najmanje važan, pomenimo spomenik posvećen bici na Sutjesci. Ova bitka je predstavljala jedan od najvažnijih trenutaka, možda i prekretnicu u istoriji

---

⁸ Spomenik su dizajnirali Vojin Stojić i Gradimir Vedaković 1971. godine.

partizanskog pokreta u Drugom svetskom ratu. Iako okružen visokim planinama na granici između Crne Gore i Hercegovine, partizanski glavni štab je uspeo da se spase pred nemačkim i kolaboracionističkim trupama, ali su hiljade poginule u šumama u blizini sela Tjentište. Na tom mestu 1971. podignut je spomenik čiji je autor Miodrag Živković. Spomenik se sastoji od dve monumentalne stene, koje čine veštačku klisuru i tako simbolično predstavljaju mesto partizanskog proboja. Skulptura reprodukuje iskustvo marširanja kroz planinske oblasti. Formacija stena se neprestano menja, zavisno od pozicije posmatranja i kretanja posetioca. Pristupajući spomeniku stene se čine masivnim i monolitnim. Kada se prođe kroz prolaz između dve stene, uočava se da spomenik ima otvoreniju formu i postaje sofisticiraniji. Sa nastavljanjem penjanja stazom i gledanja dole prema spomeniku, opaža se da se stene transformišu u krila. Ako se nakon toga nastavi kretanje duž staze koja vodi prema malom muzeju, u kojem se nalazi poznati mural Krste Hegedušića, čini se da se stene transformišu u prste. Kao veoma suptilni efekat, simetrija stena, koja je veoma prisutna sa prednje strane, delimično se izmešta nakon prolaska kroz spomenik, evocirajući fundamentalnu asimetriju. Stene su veoma slične, ali ne i identične kopije jedna druge.

Jugoslovenski modernizam: estetika politike, politika estetike?

U ideološkim sistemima koji su se razvili nakon Drugog svetskog rata, oponirajući modeli su bili socijalistički realizam – modernistička, apstraktna umetnost, što je bilo identifikovano sa dva različita svetozora, socijalističkim i kapitalističkim. Nakon raskida sa SSSR-om 1948. godine, Jugoslavija se distancira i od istočnoblokovskog umetničkog sistema. Tako na jugoslovenskom kongresu pisaca 1952. u Ljubljani poznati pisac Miroslav Krleža uspeva konačno da odbrani svoj stav odbacivanja socijalističkog realizma. Povoljan prijem njegovog istupanja kod partijskih zvaničnika zacrtao je put u pravcu socijalističkog modernizma, koji nije postao preovlađujući trend samo u arhitekturi, već i u vajanju, a kasnije i u drugim umetnostima (teatru, filmskoj umetnosti, performansu itd).

U debatama o umetničkom nasleđu socijalističke Jugoslavije uloga modernističke umetnosti je u retrospektivi bila različito interpretirana. Ili su umetnici smatrani herojima koji su izborili umetničku autonomiju i slobodu pod dominacijom socijalističkog sistema, ili su tretirani kao obični vazali autoritarne države, koji su joj pribavili lep imidž modernosti. Odnos između države i umetnika u Jugoslaviji ne može se adekvatno razumeti kroz figure „državnog umetnika“ ili „disidenta“. Sa izuzetkom ranog posleratnog perioda, jugoslovenska država nikada nije propisivala umetničke stilove, nego je pre usvajala nove tendencije i pozicije umetnika i prilagođavala ih svojim kulturnim politikama. Bez obzira na to, država je preferirala umetnost koja nije izazivala mnogo potresa i koja je bila pre formalna i

dekorativna. Ova formalistička tendencija unutar jugoslovenskog modernizma zaslužila je povremeno naziv „modernistički esteticizam“, dok je, mogli bismo reći, formalizam predstavljao ne manji fenomen u zapadnom modernističkom sistemu umetnosti.

Umetnici kao što je vajar Vojin Bakić ili arhitekta Bogdan Bogdanović radili su veći deo života za državne institucije, ali nisu pri tome odstupali od svojih pozicija. Bakić, koji je učestvovao u radu neoavangardnog umetničkog pokreta *Nove tendencije*, bio je istrajan u praćenju sopstvenih puteva u apstrakciju, koja je pretendovala da preispituje tradicionalne obrasce recepcije/ekspresije. Bogdanović, koji je sebe smatrao agnostikom, zauzeo je jednu kritičku poziciju spram jugoslovenskog socijalističkog sistema, iako je u potpunosti bio na strani partizanske borbe u Drugom svetskom ratu. On je razvio jedan apstraktno-nadrealistički jezik, koji je težio univerzalnosti, ali istovremeno se odlikovao grotesknošću i fantastikom.

Između apstraktne forme i revolucionarne politike

Ako se vratimo početnom argumentu da su prakse sećanja zauzimale mesto u prostoru u kojem su objekti i društvene prakse ukazivale jedna na drugu, te da ni spomenik, niti kontraspomenik nisu nudili jednostavna rešenja za politiku sećanja, onda možemo identifikovati određene relacione aspekte koji pomažu da se opiše političko značenje jugoslovenskih spomen-obeležja. Ukoliko nastavimo sa idejama iz Benjaminovih teza o istoriji, onda možemo odrediti njihovo istorijsko značenje u sadašnjosti.

Imanentni motivi spomenika su različiti univerzalizmi na formalnoj i umetničkoj ravni, kao i u politikama na koje one referišu. Postoji izvesna fascinacija veoma univerzalnim karakterom koji ovi spomenici imaju, formalna snaga koja nadživljava svoje sopstvene vreme, dok su istovremeno ti spomenici isto tako i rezultat veoma specifičnih istorijskih okolnosti. „Bezvremena vremenska linija“ je to što generiše višeslojni prostor koji otvara dijalog između istorije umetnosti i specifičnog istorijskog iskustva. Ideja komunističke revolucije sadrži mnoge univerzalističke tvrdnje kao što su jednakost muškarca i žene, ali više od svega, namerava da integriše perspektivu svetske ili kosmičke-planetarne zajednice. U specifičnom slučaju Jugoslavije, komunistička revolucija se materijalizovala ne samo u ukidanju privatne svojine ili pravednijoj distribuciji viška vrednosti, nego i u projektu modernizacije, obrazovanja, antifašizma i zajedničkog multietničkog prostora. Možda je glavni zadatak ovih spomenika revoluciji bilo promišljanje načina kako bi se ovakve univerzalne tvrdnje mogle artikulirati i formalizovati putem jezika estetike.

Na ovom mestu izgleda da smo suočeni sa jednom logičkom kontradikcijom u samoj ideji spomenika posvećenih revoluciji.⁹ Revolucije generalno asociraju na rušenje vlada i uništavanje određenih (tlačiteljskih) tradicija i nasleđa, na destrukciju institucija, a ne na sećanje i njegovu institucionalizaciju u formi spomenika. Revolucionarni pokret briše prošlost u nameri da započne sa novim periodom i otuda ova fasciniranost nečim što tek treba da dođe. Šta ima da se pamti, kada tek što je došlo do promena? Osim toga, ako posmatramo istoriju kao otvoren proces i revolucionarnu praksu, kao praksu kojom se mesto transformacije čuva otvorenim za buduće promene, onda spomenici mogu blokirati taj put, gurajući subjekt u jednu pasivnu poziciju (suočenim sa idejom istorije kao unapred određene), u najboljem slučaju u poziciju posmatrača događaja ili često predvođenog od strane avangarde. Ideja „stvaranja istorije“, međutim, ukazuje da društvena promena generiše nove priče, sećanja i iskustva koja teže da budu sačuvana. Mogli bismo reći da revolucionarna istorija kao istorija teži otvaranju istorije. Misleći transformaciju, potrebno je pretpostaviti neodređeni karakter svakog „stvarnog“ pokreta. Ako bismo parafrazirali poznatu Marksovu tezu o Fojerbahu, mogli bismo reći da su sva spomen-obeležja ovako ili onako samo tumačila i pamtila prošlost, a radi se o tome da se ona izmeni u svetlosti budućeg komunističkog društva.

Jugoslovenski spomenici deluju duž linije institucionalizacije kolektivnog sećanja na ratne događaje i to kombinuju sa formalnim gestom otvaranja prema budućnosti. Najočiglednija strategija reprezentacije univerzalizma je apstrakcija. Apstraktno, kao i univerzalno, izbegava konkretno, svejedno da li u situaciji ili u predstavi. U apstraktno formalnom jeziku spomenika jugoslovenskoj revoluciji leži određena otvorenost koja ostavlja prostora za individualno razmišljanje i asocijacije. Ona olakšava višestruke interpretativne pristupe i budi fantazije. Apstraktni rečnik dozvoljava aproprijaciju značenja koja zaobilazi zvanične narative, omogućavajući tako pristup spomenicima i ljudima koji se ne slažu sa zvaničnom političkom linijom.

Mnogi spomenici alegorično predstavljaju univerzalni narativ vremena, u kojem se obraćaju budućnosti kao apstraktnoj poziciji iskupljenja. Kao takvi, oni imaju tendenciju ka eskapizmu, markirajući istoriju kao predodređeno kretanje ka boljoj budućnosti. Ovaj motiv može biti pronađen u povratku simbolizma krila ili velikih formi koje se dižu u nebo, a koje su gotovo nalik postrojenjima za lansiranje raketa. Monumentalne forme i vertikalni izrazi nekih spomenika samo pojačavaju moguću pasivnu poziciju posmatrača, iako nijedan od spomenika nema tendenciju totalnog potčinjavanja subjekta, što je inače tipično za staljinistički i fašistički monumentalizam. Spomenici se više kreću u sferi modernističke umetnosti i ispada da je vremenska struktura u mnogim ovim spomenicima tesno povezana

---

⁹ Kao što je Tatlinov predlog za spomenik Trećoj internacionali u Moskvi.

sa narativom progresa i modernizacije. U njihovoj predstavi linearne i progresivne strukture vremena, njihova ideja revolucije je pre idealistička, maskirajući često bolan, težak i komplikovan proces društvenih promena. Na koji način spomenik posvećen revoluciji, koji slavi društvenu moć koja vodi ka promeni, može biti povezan sa stvarnošću društvenih praksi? Kako može biti izbegnuta zamka propisanog i formalizovanog programa sećanja, kojom bi se kreirao prostor za ljude da razviju sopstvene prakse sećanja, koje se onda nadovezuju nazad na ove promene?

O nacionalnom pomirenju i reaproprijaciji spomen-obeležja

Sušтина apstrakcije uzima u razmatranje simboličke pozicije na kojima stoje spomenici, gde su mnogi ljudi iskusili užase Drugog svetskog rata i mnogi umrli. Spomen-obeležje reprezentuje univerzalizam partizana, koji su bili jedina socijalna snaga koja je odbacivala logiku nacionalizma i samim tim logiku etničkog čišćenja koju su nametale fašističke snage. Apstraktnost spomenika uglavnom je provocirala opoziciju nacionalističkih ideologa, koji su kritikovali spomenike zato što nisu stvarno pokazivali šta se dogodilo na određenom mestu. Apstraktni i univerzalni gestovi pronađeni u spomenicima, percipirani su kao potiskivanje pojedinačnih nacionalnih interesa. Štaviše, apstrakcija je odbijala logiku „nacionalne“ forme, kao i jednu vrstu politike viktimizacije, oblik istorijske politike fokusiran na nečiju ulogu kao ulogu istorijske žrtve, koja je pogotovo u jugoslovenskom kontekstu postala veoma problematična logika, koja je prethodila ali i sledila nakon građanskog rata 1990-ih godina.¹⁰ Politika sećanja Saveza komunista Jugoslavije ciljala je na pomirujući univerzalizam koji se zasnivao na pozitivnoj i inkluzivnoj ideji socijalističkog jugoslovenstva.¹¹ U toku 1980-ih, u vremenu narastajuće socio-ekonomske nesigurnosti,¹² ekstremni nacionalizam uspeo je da izbije na površinu na više mesta i jugoslovenska politika sećanja, sa centralnim mestom antifašističke ideologije, bila je potkopana. U toku osamdesetih vođena je žučna rasprava o broju žrtava u koncentracionom logoru Jasenovac, gde je broj stradalih ili drastično uvećavan ili umanjivan od strane različitih interpretatora. Istovremeno, ubistva do kojih je dolazilo

---

¹⁰ Ne želimo da negiramo da je bilo mnogo žrtava, da su ljudi ubijani, mučeni, silovani, da im je imovina oduzimana itd. jednako u toku Drugog svetskog rata, kao i u ratovima 1990-ih. Ali je logika žrtve koja je započela u toku osamdesetih rezultirala novim nepreglednim žrtvama.

¹¹ Za više o formaciji nacionalističke ideologije vidi: Dragović-Soso, Jasna (2002): *Saviours of the nation. Serbia's intellectual opposition and the revival of nationalism*. London: Hurst.

¹² Knjige Susan Woodward *Balkan Tragedy* (1995) i Branke Magaš *Destruction of Yugoslavia* (1993) opisuju dramatične mere u strogoj politici štednje, koja je morala da stupi na snagu da bi se dobio novi kredit od MMF-a i Svetske banke, ne bi li se otplatile kamate na prethodno uzete kredite. Nestankom podele na bipolarni svet, geopolitički značaj Jugoslavije počeo je da nestaje i to je značilo veliku ranjivost u vremenu opšte ekonomske krize, koju su pratile visok stepen inflacije i nezaposlenost. Up. Woodward, Susan L. (1995): *Balkan Tragedy. Chaos and Dissolution After the Cold War*. Washington, D.C: Brookings Institution Press; Magaš, Branka (1993): *The destruction of Yugoslavia. Tracking the break-up 1980-92*. London; New York: Verso.

pred kraj i nakon rata (neka su se zbivala iz osvete, neka su bila politički motivisana), a koja su izveli komunisti i partizani,¹³ prvi put su postala tema interesovanja javnosti, čime su otvorene mnoge rane građanskog rata koji se praktično vodio tokom Drugog svetskog rata. Nova spomen-obeležja su bila osmišljena i reapropriirana u nacionalne svrhe, stremeći rehabilitaciji lokalnih fašista i demonizujući partizane/komuniste. Fokus na takve istorijske slepe mrlje je bio manje zainteresovan za učvršćivanje istorijskih istina, a više za njihovu eksploataciju u svrhe legitimacije borbi koje su predstojale u sukobima 1990-ih.

Pomirenje je postalo deo opšte nacionalističke politike koja je pripremila ideološku osnovu za krvavi raspad. Sigurno je deo krivice snosilo komunističko rukvodstvo koje se nije otvoreno i pravovremeno bavilo ovim pitanjima, iako je odmah nakon rata (izuzev dokumentarnog filma *Jasenovac* iz 1946, koji je zapravo jedan od prvih posleratnih jugoslovenskih filmova) otvaranje ratnih tema i svih njihovih trauma, u zemlji kojoj je bila potrebna sva snaga za proces rekonstrukcije, bilo najblaže rečeno problematično. Ali vreme socijalističke Jugoslavije bilo je znatno duže od „neposredno nakon rata“, bio je to period veće stabilnosti, što čini ovu temu jednom od najvećih slepih mrlja komunističkog rukovodstva. Osim toga, neki kritički glasovi sugerisali su da je apstraktna forma spomenika problematična, zato što omogućava lako prilagođavanje nekom novom kontekstu. Kao posetilac takvih spomenika, ne stičete utisak ko su tu bili počinioci, a ko žrtve.

Modernistički spomenici danas: destrukcija, raspad, dekontekstualizacija

Ako se delimično i složimo sa stavom da je novi istorijski kontekst preuzeo spomenike koristeći ih u nacionalističke svrhe, ne možemo se ipak složiti sa tezom da je njihova apstraktna forma lako omogućila njihovo prilagođavanje. Naprotiv, upravo zbog njihovog antifašističkog i komunističkog nasleđa, koje je simbolizovalo drugi prostor (Jugoslaviju), mnogi modernistički partizanski spomenici su uništeni i/ili prepušteni propadanju.¹⁴ Morali su biti uništeni zato što su oni predstavljali simbol jedne drugačije budućnosti, koja je bila oličena u univerzalističkoj težnji figure partizana. Izgleda da je ova simbolika progonila neke, što ih je i ponukalo da započnu sa rigoroznim „spomeničkim čišćenjem“ uz pomoć eksploziva.

---

¹³ Slovenački i hrvatski nacionalisti su otvorili slučajeve Blajburga i Kočevskog Roga (posleratno nasilje komunista itd.), dok su se srpski nacionalisti fokusirali na pitanje Jasenovca.

¹⁴ Film Bogdana Žižića *Damnatio Memoriae* bavi se temom destrukcije spomen-obeležja. Iako temi pristupa iz perspektive umetnosti – ovi memorijalni centri su umetnička dela od međunarodnog značaja i stoga moraju biti zaštićena – ovaj film je vrlo važan dokument o spomeničkom nasleđu u postjugoslovenskom kontekstu.

Danas su partizanski spomenici sve više prepušteni zaboravu. Spomenici su delom zaboravljeni od strane stanovništva i zahvaljujući svojoj udaljenosti od gradova sve slabije posećeni, a ako ih uopšte neko i posećuje, to uglavnom čine preostali živi partizani i istoričari umetnosti. Oni spomenici, čiji su narativi stajali direktno nasuprot nacionalnim interesima, su ili izmešteni ili uništeni, kao na primer u Hrvatskoj, gde je velik broj antifašističkih spomen-obeležja uništen ili oštećen. U državama kao što su Slovenija, Srbija i Makedonija, narativ samooslobođenja i partizanske borbe prigodnije je integrisan u nove nacionalističke narative i „pomiren“ sa drugim „patriotskim“ grupama (Četnicima, Belom gardom itd.), koje su dobile i svoje sopstvene memorijalne centre. U Makedoniji, istorijski revizionizam je drastično vidljiv, i dok su u etnički albanskim delovima zemlje spomenici zapušteni (Struga), u etnički makedonskim delovima su dobro očuvani (kao na primer u Prilepu).

Istina je da su formalne strane univerzalizma reprezentovane u ovim spomenicima opstale duže od univerzalnih političkih zahteva revolucije, koja je poražena. Spomenici su zadržali svoje obraćanje budućnosti, koje je prošireno i na pejzaž (prostor) na neodređeno vreme. Nakon zatvaranja muzejskih centara u njihovom sastavu i usled retkih poseta spomen-područjima, oni su postali potpuno dekontekstualizovani. Sa vrlo skorašnjim i vrlo modernim akademskim povratkom „arheologiji modernizma“, ipak primećujemo obnovljeno interesovanje za ove spomenike. Oni pobuđuju zanimanje kao čudno dizajnirani objekti postavljeni na mnoge dizajnerske stranice i blogove i pokreću entuzijazam i diskusiju. To pokazuje da spomenici još uvek mogu da zaintrigiraju ljudsku maštu. Moglo bi se raspravljati o tome da li ovo interesovanje može biti instrumentalno od pomoći u spasavanju nekih spomenika od potpunog propadanja, insistiranjem na njihovoj velikoj umetničkoj vrednosti (taktika „čiste umetnosti“). Bez obzira na sve, ova taktika je istovremeno politički najmanje problematična, jer sledi razumevanje umetnosti kao autonomnog prostora, koji je ispunjen formalizmom. Upravo je ovaj formalizam to što negira društvenu funkciju objekata i kompleksnu ulogu koju oni igraju u političkom diskursu. To se može opisati kao proces napuštanja. Ono što na prvi pogled izgleda kontradiktorno, pažnja koja rezultira napuštanjem, moglo bi se opisati uz pomoć termina muzealizacija.¹⁵ Stvari koje pronalazimo u muzejima imaju tendenciju da se nađu van upotrebe. One formiraju sediment našeg znanja o prošlosti, dok pritom u sadašnjosti ne igraju bilo kakvu ulogu. Tek kada se ovi objekti povežu sa društvenim praksama koje prevazilaze muzeje, oni dobijaju pravo značenje. Zbog toga se spomenicima ne vraćamo samo da bismo ih spasili, nego zbog mogućnosti da povratimo emancipatorne i antifašističke politike. Ne radi se samo o akumuliranju „izvora

---

¹⁵ Knjiga Jana Kampenaersa *Spomenik* je jedan odličan primer strategije „čiste umetnosti“. Spomenici se pojavljuju kao egzotične i bezimene „čiste“ forme, bez istorije i konteksta. U pratećem tekstu Willem Jan Neutelings opisuje fotografiju Kampenaersa uz postavljanje „pitanja da li bivši spomenik može funkcionisati kao čista skulptura, kao autonomno umetničko delo, odvojeno od svog originalnog značenja“. Up. Kempnaers, Jan (2010): *Spomenik*. Amsterdam: Roma Publications (Roma publication, 141).

nade“ (Raymond Williams), nego o njihovom ponovnom uvođenju na scenu i mobilizaciju za aktuelne borbe.

Formalizam čisto umetničkog pristupa je ugrađen u savremenu postkomunističku strukturu vremena, koju karakterišu najčešće dva diskursa: diskurs totalitarizma i diskurs nostalgije. Nijedan od njih savremenost ne otvara prema budućnosti, totalitarizam pod izgovorom pretnje po slobodu odbacuje sve što predstavlja izazov savremenom poretku, dok nostalgija boravi na konstrukciji idealizovane prošlosti (dobrih starih vremena). U logici ove vremenske strukture, objekti koji izazivaju njen poredak moraju biti stavljeni van funkcije. U momentu mirovanja (ne u Benjaminovom smislu), ideja umetničke autonomije objekata postaje saučesnik, tj. saveznik i nostalgije i ideologije totalitarizma. Kada politički ciljamo na određeni univerzalizam, koji pripada modernističkim spomenicima, mi se neizbežno suočavamo sa lokalnim nacionalizmima i njihovoj okončanoj prošlosti, njihovoj funkciji u jugoslovenskom procesu izgradnje nacije i partizanskoj borbi. Međutim, čini se takođe da oni evociraju znatno više opšti pojam jugoslovenskih naroda koji vode vekovnu borbu protiv zavojevačkih imperija.

Uz velike teškoće – a upravo je to suština, ne ostati zaglavljen u memorijalizaciji, spomenicima, čak i ako bismo za ozbiljno uzeli kriticizam istorije (Pierre Nora) i modernistička memorijalna mesta (Young) – moramo reći da je zadatak čitavog društva, a ne samo kulture ili sećanja, nego dakle politike i političkog obrazovanja, da cilja na etničke nacionalizme i podele koje dislociraju politička pitanja i brišu javno sećanje. Čak i ako bi spomen-obeležja bila bolje sačuvana i bio podignut nivo svesti za razumevanje ove teme, još uvek nema garancija da se „nikada više“ zaista neće ponovo dogoditi.

Zaključak

Kao što smo videli u slučaju jugoslovenskih spomenika, ideja Waltera Benjamina o zvaničnoj istoriji kao istoriji pobednika doživela je određeni obrt u jugoslovenskom kontekstu, gde je istorija partizanske borbe, borbe potlačenih, preokrenuta u istoriju pobednika. Zanimljivo u ovom događaju je to da su okupirani i potlačeni uspeali u oslobođenju i čak transformisanju društva bez mnogo spoljne pomoći, bilo sa Istoka, bilo sa Zapada, sve do poslednje faze rata. Autonomija jugoslovenske politike, nedovršena modernizacija, bila je nesumnjivo uznemirujuća za imperijalističke uloge na Balkanu, ali je postala i nešto posebno uznemirujuće za sećanje, čak i evropsko kolektivno pamćenje, pošto se strukturno suprotstavljala logici sećanja koja je bila zasnovana na traumama i žrtvama.¹⁶ Afirmativni slučaj

---

¹⁶ Problem novog totalitarnog sećanja koje izjednačava fašizam i komunizam oličen je u evropskom Danu

emancipacije imao je precizan diskontinuitet sa logikom viktimizacije koji se pretežno bazirao na paradigmi Holokausta posle Drugog svetskog rata. Danas je partizanska istorija izbrisana. Izbrisali su je novi pobednici, antikomunistički narativ i nacionalizam na postjugoslovenskom prostoru. Ovaj poraz da se iščitati iz ruševina spomenika revoluciji, koji su oličavali generalno napuštanje (jugoslovenske) revolucije. Pobednici su postali svedoci savremenog isključivanja i tlačenja, oni su postali ne žrtve, već ponovo deo istorije opresije.

Ova fundamentalna tvrdnja i otvaranje zajedničkog prostora putem novog jezika izgleda da je adekvatan odgovor na politički projekat socijalističke Jugoslavije. Spomenik markira jasne pozicije u prostoru. Kao takav, on je objekat sporova, skandala, mišljenja i sećanja. Spor oko interpretacije jugoslovenske prošlosti je možda jedno od simptomatičnih mesta u kojima postjugoslovenska društva moraju da se suoče ne samo sa prošlošću koju dele, nego i sa svojom zajedničkom (evropskom?) budućnošću. Dosledno tome, spomenik revoluciji, zaslužujući svoje ime, može referisati samo na nešto nedovršeno.

Iako se stvarna budućnost ovih spomenika već nalazi u prošlosti, oni nastavljaju da budu obećanje bolje budućnosti u formalnoj snazi skulpture. Kao fizički svedoci, ovi spomenici danas nisu samo spomenici Drugom svetskom ratu ili partizanskoj borbi, već su postali spomenici samoj Jugoslaviji, njenoj progresivnoj antinacionalističkoj i antifašističkoj perspektivi. Oni nastavljaju da održavaju nevidljivu mrežu širom teritorije bivše Jugoslavije i da podsećaju na poremećaje i segmentaciju nekadašnjeg jedinstvenog prostora.

Prevod sa engleskog: Petar Atanacković

Literatura

Dragović-Soso, Jasna (2002): Saviours of the nation. Serbia's intellectual opposition and the revival of nationalism. London: Hurst.

Karge, Heike (2010): Steinerne Erinnerung, versteinerte Erinnerung? Kriegsgedenken in Jugoslawien (1947-1970). Wiesbaden: Harrassowitz (Balkanologische Veröffentlichungen, 49).

Kempnaers, Jan (2010): Spomenik. Amsterdam: Roma Publications (Roma publication, 141).

Magaš, Branka (1993): The destruction of Yugoslavia. Tracking the break-up 1980-92. London; New York: Verso.

Silič-Nemec, Nelida (1982): Javni spomeniki na Primorskem, 1945-1978. Koper: Založba Lipa.

Woodward, Susan L. (1995): Balkan Tragedy. Chaos and Dissolution After the Cold War. Washington, D.C: Brookings Institution Press.

Zakonodavna politika Vlade Republike Srbije (2004–2011) u službi revizije prošlosti

Zakon o rehabilitaciji i njegova primena kao paradigma istorijskog revizionizma u Srbiji

Milan Radanović

Uvod

Institucionalizovana selektivna politika sećanja u postsocijalističkoj Srbiji, kao oblik istorijskog pravljanja novog, kapitalističkog poretka, dobija na zamahu u prvim godinama nakon 2000. Istorijska politika nekoliko koalicionih vlada nakon 2000. predstavlja odraz ideološke platforme vladajućih građanskih političkih partija, koje dele zajednički antikomunistički resantiman, u većoj ili manjoj meri učestvuju u normalizovanju istorijskog nasleđa jednog od poraženih srpskih kolaboracionističkih pokreta (ravnogorski četnički pokret) ili neretko iskazuju sentiment prema ovom pokretu i njegovim protagonistima ili, pak, učestvuju u demonizovanju (ili, makar, nipodaštavanju) jugoslovenskog revolucionarnog pokreta koji je oličavala Komunistička partija Jugoslavije. Sem ideoloških razloga, nosioce državne revizije prošlosti motivišu i politički razlozi: sticanje političkog kapitala ispravljanjem navodnih istorijskih nepravdi.

U kreiranju istorijske politike vladajuće građanske partije imale su značajnu podršku drugih revizionističkih subjekata, osobito akademskog istorijskog revizionizma, dok su istorijska publicistika i mediji, ali i Srpska pravoslavna crkva, često vršili anticipatorsku ulogu u određivanju smernica ka definisanju državne istorijske politike.

Jedan od zamišljenih ciljeva istorijske politike vladajućih nacionalističkih struktura novonastalih država na tlu bivše Jugoslavije (naročito na primeru Hrvatske i Srbije), predstavlja tzv. „nacionalno pomirenje“.¹ „Prevladavanje prošlosti“, posredstvom radikalne izmene slike istorijske realnosti, podrazumeva „definitivno usaglašavanje prošlosti“, tj. projekciju prihvatanja rezultata novog sagledavanja prošlosti (koji su predstavljeni kao

---

¹ Ovaj politički fenomen karakteristika je istorijske politike postsocijalističke Hrvatske još od početka 1990-ih, i izraženiji je u Hrvatskoj nego u ostalim delovima nekadašnje zajedničke države, stoga je već naučno problematizovan i analiziran; vid. Albert Bing, „Pomirbena ideologija i konstrukcija identiteta u suvremenoj hrvatskoj politici“, Dijalog povjesničara-istoričara, 10/1, Osijek 22–25. rujna 2005, (ur. Igor Graovac), Zagreb, 2008, str. 327–340.

neideologizovani i lišeni svake pristrasnosti) kao podrazumevajućeg normativa. Ovakva shvatanja podrazumevaju da društva u kojima bi bilo izvršeno „nacionalno pomirenje“ zagovornika emancipatorskih ideologija i ideologija poraženih kolaboracionističkih snaga, očekuju zajamčen put u „uspešnju budućnost“.

U Srbiji nakon 2000. „nacionalno pomirenje“ priželjkuju zagovornici teze o građanskom ratu na tlu Srbije 1941–1944, iako je čitav niz srpskih i jugoslovenskih istoričara tokom socijalističkog razdoblja, pojedini i nakon ovog perioda, naučno dokazao da je ratni oružani sukob na tlu Srbije podrazumevao pre svega oslobodilačku, antifašističku borbu, dok je unutar nacionalni sukob između partizanskih snaga predvođenih KPJ i kvislinških i kolaboracionističkih formacija, vođen usled svrstavanja antikomunističkih snaga u službu okupatora.² Sem toga, u uslovima okupacije, i to striktno i represivne kakva je bila nemačka okupacija u Srbiji, nije bilo objektivnih mogućnosti za vođenje građanskog rata; nasuprot tome, uslovi okupacije omogućili su četničkom pokretu zavodjenje dugotrajnog terora u ruralnim delovima zemlje.

Izjava Milana Parivodića, ministra za ekonomske odnose sa inostranstvom, povodom usvajanja nacrtu Zakona o rehabilitaciji na sednici Vlade Republike Srbije, 24. novembra 2005, pre nego što je zakon upućen Narodnoj skupštini na usvajanje, predstavlja tipičan primer zagovaranja „nacionalnog pomirenja“. Parivodić ističe da je zakon „životno značajan jer afirmiše istorijsko pomirenje među Srbima širom sveta, i među svim građanima Srbije“, i dodaje da zakon „postavlja temelje ponovnog moralnog ujedinjenja“ i predstavlja „uslov uspešnije budućnosti“.³ Sličan rezon zastupa Gojko Lazarev, sudija Okružnog suda u Šapcu, koji je 3. novembra 2006. potpisao prvo pravosnažno rešenje o rehabilitaciji u Srbiji, ističući „dobre strane“ Zakona o rehabilitaciji, karakterišući zakon kao „zdrav temelj srpskog nacionalnog pomirenja bez koga nema efikasne izgradnje demokratske države“.⁴

U obrazloženju predloga za donošenje rešenja o rehabilitaciji dvojice žandarma ubijenih 7. jula 1941. u Beloj Crkvi, rehabilitovanih od strane Okružnog suda u Šapcu 11. decembra 2008, stoji: „Slavljenje ubistava Lončara i Brakovića ostavilo je dugotrajne negativne posledice i sprečilo proces nacionalnog pomirenja i prevladavanja još uvek snažnih ideoloških podela. Njihova rehabilitacija, po mišljenju veštaka, predstavljala bi značajan doprinos suočavanju srpskog društva sa njegovim totalitarnim nasleđem, koje je i dalje snažna brana pune modernizacije i demokratizacije Srbije“.⁵ Obrazloženje predstavlja mišljenje istoričara Koste

---

² Žarko S. Jovanović, „Uporednost oslobodilačkog i građanskog rata“, Tokovi. Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije, 1–2/1993, Beograd, 1993, str. 181–186.

³ Milan Parivodić, „Istorijski značaj Zakona o rehabilitaciji“, Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti, VI, 2/2008, Beograd, 2008, str. 91. Ministar Parivodić se 4. decembra 2005. u na TV B92 naglašeno afirmativno izrazio o predsedniku kvislinške vlade i ratnom zločincu, Milanu Nediću.

⁴ Mirosljub Mijušković, „Zločini pobednika“, Politika, CIV, 33672, Beograd, 6.8.2007, str. 7.

⁵ Ljiljana Milenković, „Priča o 7. julu 1941. Bratoubilački ustanički pucanj“, Akter. Magazin za savremenu Srbiju,

Nikolića, naučnog saradnika Instituta za savremenu istoriju. Prema mišljenju državnog sekretara Slobodana Homena, nalazi Državne komisije za utvrđivanje okolnosti pogubljenja generala Dragoljuba-Draže Mihailovića, „doprineće pomirenju između srpskog naroda“.⁶

Usvajanje Zakona o izmenama i dopunama Zakona o pravu boraca (2004) i Zakona o rehabilitaciji (2006, 2011)

Ozakonjenje političkih deklaracija, kakvi su revizionistički zakoni usvojeni u Narodnoj skupštini Republike Srbije, u tri navrata, postulirano je kao nužan „uslov uspešnije budućnosti“, koja je nemoguća bez projektovanog „nacionalnog pomirenja“, koje podrazumeva prihvatanje i normalizovanje poraženih kvislinških i kolaboracionističkih snaga iz prethodnog rata. Ipak, istorijski konflikti ne mogu biti razrešeni nekakvim političkim konsenzusom građanskih partija. Očigledno je da u pozadini ovih napora egzistira pokušaj nametanja ideologije jednog poraženog srpskog kolaboracionističkog pokreta, odnosno ideologije ravnogorskog pokreta. Modifikovana ideologija ravnogorskog pokreta postepeno se inauguriše kao državna ideologija, odnosno novi kriterijum političke normalnosti.

Pre izglasavanja Zakona o rehabilitaciji, Narodna skupština Republike Srbije je 21. decembra 2004. usvojila Zakon o izmenama i dopunama Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica (ovaj zakon kolokvijalno je poznat kao „Zakon o izjednačavanju prava partizanskih i ravnogorskih boraca“).

Prema članu 2. zakona, ustanovljena je *Ravnogorska spomenica 1941*. „Njeni nosioci se u pogledu prava utvrđenih Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica, izjednačavaju sa nosiocima 'Partizanske spomenice 1941'.“ Prema članu 15. zakona, podrazumeva se izmena člana 35. Zakona o pravima boraca: „Sva prava predviđena ovim zakonom odnose se na sve pripadnike NOR-a“, uključujući, kako sugeriše zakonodavac, i pripadnike ravnogorskog četničkog pokreta, „bez obzira da li su osuđeni pravosnažnim sudskim presudama da su učestvovali u borbama protiv partizanskih odreda, Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Jugoslovenske armije.“⁷

Izmenom ranijeg zakona omogućeno je ne samo izjednačavanje prava nosilaca Partizanske i novoustanovljene Ravnogorske spomenice, već i političko rehabilitovanje ravnogorskog četničkog pokreta. Zakonom je naznačeno izjednačavanje ratnih veterana „bez obzira“ da li su pripadnici jednog od dva pokreta „osuđivani pravosnažnim sudskim presudama“ kao učesnici

---

41, Beograd, 12.7.2010, str. 23.

⁶ V.C. Spasojević, „Komisija za utvrđivanje istine o Draži Mihailoviću potvrdila da je ubijen na Adi. Grob nikad neće naći“, Večernje novosti, LVIII, Beograd, 15.4.2011, str. 5.

⁷ „Zakon o izmenama i dopunama Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica“, Službeni glasnik Republike Srbije, LX, 137/2004, Beograd, 24.12.2004, str. 1.

u borbenim aktivnostima na strani okupatora.

Komentarišući predlog ovog zakona u intervjuu stranačkom glasilu Srpskog pokreta obnove, partije predlagača zakona, historičar Kosta Nikolić, naučni saradnik beogradskog Instituta za savremenu istoriju i jedan od istaknutih protagonista sprege između akademskog historijskog revizionizma i državne revizije prošlosti, ističe da je nužno osloboditi se „stereotipa po kojima su partizani bili oslobodioci i heroji“ i dodaje: „Ovaj predlog zakona je značajan zbog toga što srpska država, kakva god da je, mora, kako je istakao i Vuk Drašković, da ispravi jednu veliku historijsku nepravdu. Srpska država mora formalno da zauzme stav, da se odredi prema tim bolnim događajima iz Drugog svetskog rata. Ako to ne uradi, ispašće da još uvek veruje u tu crno-belu sliku po kojoj su četnici bili izdajnici. (...) U tom kontekstu predlog ovog zakona predstavlja jasan historijski diskontinuitet. Ako smo iskreno opredeljeni za tranziciju moramo stvoriti društvo diskontinuiteta u odnosu na početak jednog neprirodnog poretka koji je označavao nasilje nad istorijom, a nastao je odmah posle Drugog svetskog rata. (...) U mnogim sferama je nastavljeno po starom. Mislim da je krajnje vreme da se izvrši radikalni raskid sa tim nasleđem, jer u svetu više nema nikakvog spora šta je bio komunizam: totalitarna ideologija po ciljevima i metodama veoma bliska nacizmu u Nemačkoj i fašizmu u Italiji. (...) Po mom kritičkom sudu mi treba da izvršimo tranziciju u odnosu na društvo koje je počelo da se stvara u Srbiji 1944. godine. Osnovni postulati sadašnjeg srpskog društva još uvek su imanentni onome što je tada uspostavljeno: mi se, recimo, i dalje kolebamo u pogledu privatizacije.“⁸

Usvajanje jednog oktroisanog dekreta (skandaloznog, čak i ako zanemarimo rasističke izlive pojedinih poslanika iz redova vladajuće koalicije, u kontekstu odbrane predloga zakona),⁹ historičar Nikolić označava kao pokušaj ispravljanja „jedne velike historijske nepravde“. Neizbežan poraz srpskog kvislinštva, u jednom ovakvom tumačenju, predstavljen je kao „historijska nepravda“, dok je prema međunarodno valorizovanom ishodu Drugog svetskog rata na tlu Jugoslavije, po Nikoliću, nužno uspostaviti „historijski diskontinuitet“ (komentarišući nedugo potom usvajanje zakona, Nikolić je bez zadržke priznao kako su „prema njegovom kritičkom sudu u pravu bili oni koji su izgubili rat 1945. godine.“¹⁰) Pobjeda revolucionarnog i oslobodilačkog pokreta sa širokom podrškom u narodu, predstavljena je kao pobjeda „totalitarne ideologije“ i uspostavljanje „neprirodnog poretka“. Nikolić je kritičan prema navodnom odsustvu „radikalnog raskida sa prošlošću“, potkrepljujući ovu tvrdnju tezom o navodno kolebljivoj primeni tržišne privrede, što predstavlja tipičan primer sakralizacije kapitalističkog svojinskog poretka kao tobože najdublje osnove demokratije.

---

⁸ Ilija Stamenović, „Kosta Nikolić, historičar: 'Ni potomak Svetog Save ne bi ga majci dobio penziju'“, Srpska reč, 358, Beograd, 10.11.2004, str. 11–12.

⁹ M. Nikić, D. Spalović, „Skupština o pravima ravnogoraca. Svađa zbog istorije“, Politika, CI, 32729, Beograd, 17.12.2004, str. 7.

¹⁰ Marijana Milosavljević, „Ofanziva SPO-a. Čičini unuci“, NIN, 2817, Beograd, 23.12.2004, str. 24.

Nužno je, prema jednom ovakvom tumačenju, raskrstiti sa svim ostacima socijalističkog nasleđa, kako na polju državne ideologije, tako i na polju ekonomske politike, iako je očigledno da je takav proces već započeo početkom Miloševićeve vladavine. „Antitotalitarna kultura sećanja još uvek predstavlja najrašireniji vid borbene liberalne moralnoistorijske teologije.“¹¹

Usvajanje zakona podržali su istoričari Predrag Marković i Slobodan G. Marković. Predrag Marković ipak napominje da „rehabilitacija pokreta Draže Mihailovića ne treba da znači rehabilitaciju kame“, misleći pritom na zločine pripadnika ravnogorskog četničkog pokreta, da bi potom insistirao na antitezi koja sugeriše kako „treba rehabilitovati pozitivan sadržaj [ravnogorskog četničkog pokreta], jer se radi o građanskom antifašističkom pokretu koji je bio relativno umeren.“ Slobodan G. Marković ističe kako smatra da se „ovim zakonom simbolički završava Drugi svetski rat“ na tlu Srbije, napominjući kako je, po njegovom mišljenju, neprimereno što vladajući politički subjekti nisu odmah nakon političkih promena 2000. godine pokrenuli ovakvu inicijativu.¹²

Narodna Skupština Republike Srbije usvojila je 17. aprila 2006. Zakon o rehabilitaciji. Prema članu 1. zakona, utvrđeno je da se zakonom uređuje „rehabilitacija lica koja su bez sudske ili administrativne odluke ili sudskom ili administrativnom odlukom lišena, iz političkih ili ideoloških razloga, života, slobode ili nekih drugih prava od 6. aprila 1941. godine do dana stupanja na snagu ovog zakona, a imala su prebivalište na teritoriji Republike Srbije“. Prema članu 5. zakona, utvrđeno je da zahtev za rehabilitaciju može podneti „svako zainteresovano fizičko ili pravno lice“, bez obzira da li je neposredno reč o licu koje je lišeno određenih prava nakon navedenog datuma.¹³

Izglasavanje Zakona o rehabilitaciji predstavlja refleks epohe. Ovaj zakon predstavlja odjek Rezolucije (1481) o međunarodnoj osudi zločina totalitarnih komunističkih poredaka (režima) koju je Parlamentarna skupština Saveta Evrope usvojila 25. januara 2006. (što se nadovezuje na Rezoluciju (1096) o uklanjanju nasleđa bivših komunističkih totalitarnih sistema, koju je isto telo usvojilo 27. juna 1996). Srbijanski parlament nije, međutim, usvojio sličnu rezoluciju na državnom nivou, kao što je to učinio Hrvatski sabor 10. jula 2006. usvojivši Deklaraciju o osudi zločina počinjenih tijekom totalitarnoga komunističkog poretka u Hrvatskoj 1945–1990. godine.¹⁴ Kao što nije bilo negodovanja povodom Rezolucije 1481 u nekadašnjim socijalističkim zemljama, tako nije bilo ni relevantnog otpora Zakonu o rehabilitaciji, u Srbiji.

---

¹¹ Todor Kuljić, „Kultura sećanja – istorijat“, Tokovi istorije. Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije, 1–2/2004, Beograd, 2004, str. 143.

¹² Milosavljević, 2004, str. 23–24.

¹³ „Zakon o rehabilitaciji“, Službeni glasnik Republike Srbije, LXII, 33/2006, Beograd, 17.4.2006, str. 9–10.

¹⁴ „Hrvatski sabor: Deklaracija o osudi zločina počinjenih tijekom totalitarnoga komunističkog poretka u Hrvatskoj 1945–1990. godine“, Narodne novine. Službeni list Republike Hrvatske, 76/2006, Zagreb, 10.7.2006, str. 1786.

„Nije bilo većeg otpora rezoluciji [1481] jer su se bivše državne socijalističke elite preobratile u kapitalističku konkurentsku mafiju, a levičarska inteligencija

je podavno skrenula u desno.“¹⁵

U duhu Rezolucije 1481 Saveta Evrope, istoričar Srđan Cvetković, u kontekstu primene Zakona o rehabilitaciji, sugeriše: „Nameće se zaključak da bi možda bilo celishodnije i pravednije prema mnogim žrtvama koje nisu mogle i ne mogu da dočekaju i ostvare pravdu, da država u skladu sa preporukama Saveta Evrope kolektivno rehabilituje određene kategorije žrtava ideološko-političkog progona. Konačno, pored političke rehabilitacije, država bi mogla na kraju da u skladu sa istim preporukama donese i deklaraciju o osudi komunističkog režima kao nedemokratskog i odgovornog za masovno kršenje ljudskih prava posle 1945, koja bi možda imala veće dejstvo nego sve pojedinačne rehabilitacije zajedno.“¹⁶

Treba napomenuti da i pojedini podržavaoci donošenja Zakona o rehabilitaciji iz akademskih krugova, poput profesora Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Vladimira Vodinića, ističu očigledne nedostatke i manjkavosti zakona, iskazujući opravdanu kritiku na račun zakonodavca: „Zakon omogućuje da se rehabilitacija sprovede i protiv volje žrtve, jer svako može da pokrene postupak svačije rehabilitacije. Ovo je zakon bez kriterijuma rehabilitacije. Umesto o kriterijumu za rehabilitovanje, on govori o žrtvama koje su to bile iz političkih motiva, zbog političkih progona, nepravde, što nije na odmet reći u zakonu, ali nije dovoljno, jer je na zakonu da pretendentima na rehabilitaciju, i sudu, koji o toj pretenziji meritorno odlučuje, opredeli po čemu će se odlučivati da li je neko osnovano zahtevao rehabilitaciju ili na nju nema pravo. To merilo, koje u zakonu nedostaje, sastoji se u ovome: da li bi podnosilac zahteva, da je osuđen po pravilima pravne države i poštovanjem ljudskih prava, bio osuđen i kažnjen, odnosno tako osuđen i tako kažnjen. Neobjašnjivo je, recimo, zašto zakon rehabilitaciju proteže na kažnjenost i osuđenost već od 6. aprila 1941, i za sve vreme rata, pa, prema tome, na sve kažnjenosti i osuđenosti koja ni ne potiču od države. Vreme rata nije vreme države. Država rehabilituje žrtve koje su bile njene žrtve, a ne sve i svačije, pa ni žrtve onih snaga koje su učestvovalе u ratu a koje će tek kasnije formirati državnu vlast.“¹⁷

---

¹⁵ Todor Kuljić, „Poslesocialistički antikomunizam“, Teme. Časopis za društvene nauke, XXXII, 2/2008, Niš, april–jun 2008, str. 415.

¹⁶ Srđan Cvetković, „I loš zakon bolji je ni od kakvog“, Politika, CVI, 34460, Beograd, 14.10.2009, str. 14.

¹⁷ Vladimir V. Vodinić, „Zakon o rehabilitaciji – tužna priča sa možda srećnim krajem“, Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti, VI, 2/2008, Beograd, 2008, str. 45–46. Decidirajući kritičari Zakona o rehabilitaciji iz redova akademske desnice, poput profesora Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Jovice Trkulje, ističu da zakon nije bio praćen donošenjem restitucionih zakona i propisa, poput zakona o denacionalizaciji. „U pravno-tehničkom smislu Zakon o rehabilitaciji je jedan od najlošijih zakona koji je donela Narodna skupština Srbije. Ove slabosti zakona otežale su, ali nisu onemogućile njegovu primenu. Zahvaljujući većini nadležnih okružnih sudova, na čelu sa Vrhovnim sudom Srbije, zakon se relativno uspešno primenjuje.“; Jovica Trkulja, „Rehabilitacija kao mera pravnog savladavanja autoritarne prošlosti u Srbiji“, Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti, VI, 2/2008, Beograd, 2008, str. 11.

Tvorcima zakona je bilo važno da omoguće rehabilitaciju lica koja su „lišena života, slobode, ili nekih drugih prava“, upravo nakon 6. aprila 1941, jer im ovakav vremenski okvir omogućava kriminalizovanje Narodnooslobodilačkog pokreta. Ovakav pristup najbolje se ogleda u rehabilitaciji dvojice kvislinških žandarma, ubijenih od strane partizana 7. jula 1941, u Beloj Crkvi pokraj Krupnja. Na taj način omogućena je etička i politička diskvalifikacija partizanskog pokreta, odnosno KPJ, kao pokretačke snage oslobodilačke borbe i socijalne revolucije jugoslovenskih naroda. „Da bi žrtve komunističkog terora bile rehabilitovane, neophodno je prethodno odreći se komunističke prošlosti, kao što su se Nemci odrekli svoje nacističke prošlosti.“¹⁸

Zakon o rehabilitaciji ne pravi razliku među licima koja su „lišena života, slobode, ili nekih drugih prava od 6. aprila 1941.“ Predlagačima zakona bilo je nebitno da li „zainteresovano fizičko ili pravno lice“ koje podnosi zahtev za rehabilitaciju, ne čini pokušaj zloupotrebe, podnošenjem zahteva za rehabilitaciju lica koje je nakon navedenog razdoblja lišeno života ili slobode od strane partizanskog pokreta ili posleratnih socijalističkih vlasti zbog učestvovanja u zločinu nad pripadnicima ili simpatizerima oslobodilačkog pokreta, ili zbog drugih oblika služenja okupatoru. Ovako sročeni zakon omogućio je brojne zloupotrebe koje se ogledaju u podnošenju zahteva za rehabilitacijom lica koja su tokom Drugog svetskog rata učestvovala u kolaboraciji sa fašističkim okupatorom, a koja su likvidirana od strane partizana ili su lišena slobode i sudski procesuirana od strane socijalističkih vlasti ili su figurirali kao negativne istorijske ličnosti. Predlagači zakona nisu ponudili merila pomoću kojih bi sud mogao utvrditi da li je neko lice lišeno slobode i osuđeno „iz ideoloških ili političkih razloga“, ili zbog nekog krivičnog dela, koje podrazumeva i komandnu odgovornost zbog zločina podređenih formacija.

Javnost je upoznata sa zahtevima za rehabilitaciju najistaknutijih protagonista srpskog kvislinštva i kolaboracionizma: Milana Nedića, Dimitrija Ljotića i Dragoljuba Mihailovića. „Ovaj zakon krši jedno od osnovnih načela krivično-pravne rehabilitacije, koje podrazumeva da rehabilitacija zavisi od težine izvršenog krivičnog dela. Očigledno, zakon je smišljen radi toga da se izvrši rehabilitacija onih koji su osuđeni za teška krivična dela, uključujući i zločin protiv čovečnosti.“¹⁹

Sem toga, Zakon o rehabilitaciji predstavlja neposredno kršenje obavezujućih normi međunarodnog krivičnog prava o kažnjavanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti (zbog čega je 1946. sudski procesuiran vođa ravnogorskog pokreta Draža Mihailović), kao i kršenje samog Krivičnog zakonika Srbije.

---

¹⁸ Aleksandar A. Miljković, „Osuda komunističkog režima uslov rehabilitacije žrtava komunističkog terora“, *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti*, II, 2/2004, Beograd, 2004, str. 43.

¹⁹ Aleksandar Sekulović, „Pravni aspekti eventualne rehabilitacije Draže Mihailovića“, *Istina. List Društva za istinu o Narodnooslobodilačkoj borbi*, III, 8, Beograd, avgust 2009, str. 21–22.

Krivično-pravna rehabilitacija već je regulisana Krivičnim zakonikom Republike Srbije. „Zakonska definicija rehabilitacije iz člana 97. Krivičnog zakonika glasi: ‘Rehabilitacijom se briše osuda i prestaju sve njene pravne posledice, a osuđeni se smatra neosuđivanim.’ Zbog čega je onda bilo potrebno donositi ovaj zakon, kad je rehabilitacija moguća po krivičnom zakoniku? Zbog toga što se po Krivičnom zakoniku omogućava rehabilitacija samo licima osuđenim na kaznu zatvora do pet godina.“ Dakle, lica koja su osuđivana za neposredno izvršenje zločina protiv čovečnosti ili zbog komandne odgovornosti za zločine koje je počinila vojska kojom su komandovali (kakav je slučaj sa Dragoljubom Mihailovićem), ne podležu rehabilitaciji na osnovu Krivičnog zakonika. Isto tako, krivično-pravna rehabilitacija moguća je i na osnovu Zakonika o krivičnom postupku, odnosno primenom instituta ponavljanja krivičnog postupka. Krivični postupak, na osnovu ovog zakonika, moguće je ponoviti, ukoliko je presuda zasnovana na ‘lažnom iskazu svedoka, ako je do presude došlo usled krivičnog dela sudije, ako se pronađu nove činjenice i novi dokazi koje mogu dovesti do oslobađanja lica koje je bilo osuđeno’. Autori Zakona o rehabilitaciji bili su svesni da se pripadnici četničkog pokreta ne mogu rehabilitovati ni primenom instituta ponavljanja postupka jer nije bilo nikakvih lažnih isprava i izjava, nije bilo krivičnih dela sudija, nema nikakvih novih dokaza i činjenica koji bi te procese doveli u pitanje. Jednom rečju, činjenično i pravno stanje je i danas isto onakvo kakvo je bilo u vreme suđenja Draži Mihailoviću i drugim pripadnicima četničkog pokreta.“²⁰

Tvorcima Zakona o rehabilitaciji bila je prevashodno na umu politička rehabilitacija pripadnika srpskog kvislinškog i rojalističkog korpusa iz perioda Drugog svetskog rata, iako su očigledna nastojanja revizionističkih subjekata da istaknu važnost formalne krivičnopravne rehabilitacije, odnosno pravosnažne forme.

Zahtev za rehabilitaciju Dragoljuba Mihailovića podnet je neposredno nakon usvajanja Zakona o rehabilitaciji, tokom 2006, od strane Asocijacije za negovanje tradicija ravnogorskog pokreta (26. septembra 2009. zahtev za Mihailovićevu rehabilitaciju podnosi Srpska liberalna stranka). Postupak za rehabilitaciju Dragoljuba Mihailovića pokrenut je pred Okružnim sudom u Beogradu, januara 2007, nakon čega je usledila pauza do drugog ročišta održanog 16. septembra 2010. na Vrhovnom sudu Republike Srbije. Postupak je još u toku.

Na ročištu postupka za rehabilitaciju Dragoljuba Mihailovića, održanom 9. aprila 2008, izvršeno je spajanje dva predmeta (po kojima do tad nije postupano) a kojima je pokrenut postupak za rehabilitaciju. Podnosilac jednog zahteva bio je Vojislav Mihailović, unuk generala Mihailovića. Podnosioci drugog zahteva bili su: Srpska liberalna stranka, Udruženje pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini, Udruženje političkih zatvorenika i žrtava komunističkog režima, koje predstavlja unuk Milana Nedića, Aleksandar Nedić, NIP „Pogledi“

---

²⁰ Isto, str. 21.

iz Kragujevca koje predstavlja istorijski publicista Miloslav Samardžić i, kao pojedinci, poznati pravnici i nacional-šovinisti, Kosta Čavoški i Smilja Avramov.

Predlog za rehabilitaciju Milana Nedića uputili su 3. jula 2008. Okružnom sudu u Beogradu Srpska liberalna stranka, Udruženje književnika Srbije, Udruženje Srpski sabor „Dveri“, Udruženje Srba iz Hrvatske (sekretar ovog udruženja, Simo Budimir, figurirao je kao član Srpske liberalne stranke, otud ova zloupotreba izbegličkog udruženja) i Udruženje političkih zatvorenika i žrtava komunističkog terora.²¹

Usvajanje zakona o rehabilitaciji i njegovu primenu podržali su pojedini predstavnici akademskog revizionizma. Istoričar Srđan Cvetković tvrdi da Zakon o rehabilitaciji predstavlja „jedinu meru tranzicione pravde u Srbiji, koja se kako-tako primenjuje“, sagledavajući ovaj zakon kao svojevrsni demokratski sertifikat, i dodaje: „Cela priča oko rehabilitacije u javnosti se zapravo svodi uglavnom na kontroverzu o rehabilitovanju najetabliranijih antikomunističkih i kolaboracionističkih lidera. To su Slobodan Jovanović i Dragiša Cvetković, koji su rehabilitovani, zatim Draža Mihailović, čija se rehabilitacija očekuje i Milan Nedić, do čije rehabilitacije najverovatnije neće ni doći. Tu treba dodati i rehabilitaciju dvojice žandara koje je 7. jula 1941, na vašaru u Beloj Crkvi, likvidirao Žikica Jovanović Španac, koja ne bi bila toliko sporna da taj događaj slučajno kasnije nije proglašen danom ustanka u Srbiji.“²²

Narodna skupština Republike Srbije usvojila je 5. decembra 2011. izmenjeni Zakon o rehabilitaciji, koji je znatno opširniji od istoimenog prethodnog zakona, iako je u pojedinim delovima podjednako nedorečen, kontradiktoran i konfuzan. Ukazaćemo na nekoliko, prema našem mišljenju, najspornijih delova ovog zakona.

Pravo na rehabilitaciju prema članu 1. ovog zakona imaju lica nad kojima je „sudska ili administrativna odluka doneta protivno načelima pravne države i opšteprihvaćenim standardima ljudskih prava i sloboda“, ali ne ako su „za vreme trajanja Drugog svetskog rata na teritoriji Republike Srbije lišena života u oružanim sukobima kao pripadnici okupacionih oružanih snaga i kvislinških formacija“. Da li ovo znači da pripadnici Srpskog dobrovoljačkog korpusa i vojvođanski folksdojčeri, pripadnici okupacionih oružanih snaga, koji su lišeni života na tlu Republike Slovenije, mogu biti rehabilitovani na osnovu ovog zakona?

---

²¹ Prvi predlog rehabilitacije Milana Nedića podnet je još 1992. od strane nekolicine nekadašnjih poslanika Srpskog pokreta obnove. „U toj deklaraciji se kaže da je 'đeneral Milan Nedić zaslužan za spas milion ljudskih života (uglavnom Srba)', da Nedić 'nikada nije bio, niti može biti izdajnik narodni, kakvim ga proglašiš komunisti', i traži se da Nedić 'bude proglašen za jednog od najvećih srpskih sinova, jer mu u veličanstvenoj zagrobnoj vojsci Srbije pripada jedna od čelnih pozicija“; vid. Momir Turudić, „Ko kači, a ko skida sliku Milana Nedića“, Vreme, 958, Beograd, 14.5.2009, str. 11–12. Izvesni aspekti javne rehabilitacije i normalizovanja ličnosti Milana Nedića ogledaju se u njegovom uvrštavanju u publikaciju Sto najznamenitijih Srba (Beograd, 1993), od strane samoinicijativnog uređivačkog odbora publikacije (članovi odbora mahom su bili članovi SANU), na čelu sa akademikom Dejanom Medakovićem.

²² Cvetković, 2009, str. 14.

Prema članu 2. ovog zakona „ne mogu se rehabilitovati i nemaju pravo na vraćanje imovine (...) pripadnici okupacionih snaga koje su okupirale delove teritorije Republike Srbije tokom Drugog svetskog rata i pripadnici kvislinških formacija, a koji su izvršili, odnosno učestvovali u izvršenju ratnih zločina“. Ovo očigledno znači da pravo na rehabilitaciju imaju lica koja su pripadala nemačkim i mađarskim okupacionim oružanim snagama, a bila su domicilna na tlu Republike Srbije, kao i pripadnici kvislinških snaga sa područja okupirane Srbije južno od Save i Dunava, ukoliko se pred predstavnicima sudske vlasti ne dokaže da su učestvovala u izvršenju ratnih zločina.

Prema članu 5. ovog zakona „rehabilituju se lica (...) čija su prava i slobode povređena do dana stupanja na snagu ovog zakona, a koja su sudskom ili administrativnom odlukom kažnjena za krivično delo iz člana 2. Zakona o zabrani izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i razdora iz 1945. ako je učinjeno samo radnjom pisanja“.²³

Viši sud u Beogradu 15. decembra 2011. rehabilitovao je kneza Pavla Karađorđevića. Poništena je odluka Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz septembra 1945. na osnovu koje je knez proglašen zločincem, kao što su poništene sve njene pravne posledice, uključujući i kaznu konfiskacije imovine. Sudsko veće je iznelo stav da je knez proglašen zločincem „iz ideološkopolitičkih razloga“.

„Posle rehabilitacije kneza Pavla prirodni je sled politička i krivično-pravna osuda onih koji su vojnim pučem izveli 27. mart 1941. godine i onih koji su organizovali demonstracije protiv pristupanja Trojnom paktu. Posle njih i svih onih koji su digli ustanak protiv fašističkog okupatora i kvislinga, oslobodili zemlju i narodu doneli slobodu. Poruka koju je Srbija dobila ovom rehabilitacijama glasi: potpisivanje Protokola pristupanja Jugoslavije Trojnom savezu fašističkih država 25. marta 1941. godine bilo je u interesu države i potreba naroda; vojni puč izveden 27. mart 1941. kojim je oboren Pakt sa fašističkim državama istorijska je greška; dizanje Ustanka i borba naroda protivu fašističkih okupatora i domaćih kvislinga 1941–1945. bila je istorijska greška; stavljanje na borbenu stranu antifašističke alijanse za vreme Drugog svetskog rata istorijska je greška; borba 'zavedenog' naroda za promenu starog društvenog i državnog sistema i vladajućih društvenih odnosa je istorijska greška; sve one koji su digli ustanak naroda Srbije, vodili narodnooslobodilačku borbu protivu okupatora i kvislinga, dali značajni doprinos pobedi antifašističke koalicije i kaznili fašističke okupatore i domaće saradnike, treba društveno osuditi, pravno goniti i kazniti. Drugim rečima, naša istorijska prošlost 1941–1945. je greška koju treba ispraviti i prekomponovati shodno potrebama i shvatanju nove demokratske vlasti.“²⁴

---

²³ „Zakon o rehabilitaciji“, Službeni glasnik Republike Srbije, LXVII, 92/2011, Beograd, 7.12.2011, str. 3–4.

²⁴ Momčilo Zečević, „Povodom rehabilitacije Slobodana Jovanovića i kneza Pavla Karađorđevića“, 23.12.2011, <http://www.e-novine.com/drustvo/55796-Povratak-kolaboraciji-faizmu.html>.

Na novinarsko pitanje šta misli o rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića, predsednik Republike Srbije Boris Tadić je izneo vrlo afirmativan stav prema istorijskoj ličnosti kneza Pavla: „Knez Pavle je ličnost koju sam izučavao i koja je nepravедно zapostavljena u našoj istoriji. Mogu da kažem da sam jako srećan što je rehabilitovan i mislim da zasluđuje neki trg u Beogradu.“²⁵

Rehabilitacija dvojice kvislinških žandarma ubijenih 7. jula 1941, kao paradigma Zakona o rehabilitaciji

Sudsku rehabilitaciju Bogdana Lončara i Milenka Brakovića, dvojice žandarma u kvislinškoj službi, ubijenih 7. jula 1941. u Beloj Crkvi pokraj Krupnja, rehabilitovanih od strane Okružnog suda u Šapcu, pokušaćemo da predstavimo kao primenjenu paradigmu Zakona o rehabilitaciji. Datum ovog oružanog sukoba, posleratne socijalističke vlasti proglasile su za Dan ustanka naroda Srbije. Ovaj praznik ukinut je odlukom Narodne skupštine Republike Srbije, 9. jula 2001.

Sudskom rehabilitacijom dvojice kvislinških žandarma, njihova smrt postala je predmet političke manipulacije. U rešenju Okružnog suda u Šapcu o rehabilitaciji dvojice žandarma, od 11. decembra 2008, ističe se da je utvrđeno kako su žandarmi „lišeni života bez odluke suda i bez sprovedenog postupka, iz ideološko-političkih razloga, kao žrtve progona i nasilja, od strane pripadnika partizanskog pokreta, čime je povređeno njihovo pravo na život“.²⁶

Ovu sudsku rehabilitaciju treba posmatrati kao političku rehabilitaciju dvojice pripadnika kvislinškog represivnog aparata, ili u krajnjoj liniji – kao političku rehabilitaciju kvislinškog aparata. Na taj način normalizovan je čin služenja okupatoru, dok je pokret kome su pripadali izvršioци njihovog ubistva, okarakterisan kao snaga koja je još u leto 1941. vršila „progone i nasilja“ i na taj način „povređivala pravo na život“ onih koje je srpska revizionistička historiografija okarakterisala kao predstavnike organa državne vlasti. Pokret, u ovom slučaju partizanski, koji vrši „progone i nasilja“ inspirisane „ideološkim i političkim razlozima“, nije, prema logici revizionističkih istoričara i njihovih političkih mentora, oslobodilački pokret, već vinovnik „građanskog rata“ i prevratnička snaga koja je za cilj imala „osvajanje vlasti“.

Sudija Gojko Lazarev, predsedavajući veća koje je rehabilitovalo dvojicu kvislinških žandarma, obrazlažući u medijima odluku o rehabilitaciji, ističe: „Nažalost, 7. jula 1941. Srbin je ubio Srbina, što je označilo početak građanskog rata u Srbiji. Bio je to ustanak protiv države, sa jasnim ciljem promene celokupnog sistema. Narednika i kaplara likvidirali su, iz

---

²⁵ Veljko Lalić, „Intervju: Boris Tadić. Đinđićevom metodom rešavam problem Kosova“, Nedeljnik. Besplatan primerak uz Press, Press, 2164, Beograd, 11.1.2012, str. 27.

²⁶ Milenković, 2010, str. 22.

ideološko-političkih razloga, pripadnici partizanskog pokreta.“²⁷ Sudija Lazarev nije obrazložio na koji način su snage koje su izvršile „ustanak protiv države“, bile u mogućnosti da u uslovima nemačke okupacije izvrše „promenu celokupnog sistema“.

Sudiji Lazarevu je jula 2007. u sedištu Ministarstva za dijasporu, predsednica uticajne iseljeničke organizacije Kongres srpskog ujedinjenja, Jasmina Bulonže, uručila zahvalnicu za „nesebičan rad i zalaganje da se obelodani istina o našoj prošlosti, izvrši rehabilitacija nepravredno optuženih i povrati nezakonito oduzeta imovina“.²⁸

Rehabilitaciju dvojice žandarma javno su odobrili saradnici Instituta za savremenu istoriju, Kosta Nikolić (veštak u sudskom predmetu rehabilitacije žandarma Lončara i Brakovića) i Srđan Cvetković.

Kosta Nikolić ističe: „Trebalo se suočiti sa bolnom prošlošću. To nije bio nikakav dan ustanka, već ubistvo iz ideoloških i političkih razloga. Mislim da to ubistvo nije bilo detaljno planirano, već običan incident, koji je naknadno dobio toliki značaj. A, počinjeno je u skladu sa strategijom Komunističke partije Jugoslavije – revolucija na prvom mestu! Nije pucano u okupatore, već u predstavnike stare vlasti. To je poruka koja se slala narodu.“ Srđan Cvetković podržava odluku suda stavom: „Ovo je novi pogled na istorijske događaje koji nije ideološki obojen. Rasvetljene su složene okolnosti, a ubistvo dvojice žandarma demistifikovano, da se više ne predstavlja kao herojski čin.“ Nikolić dodatno ističe da rehabilitacija dvojice žandarma „nije nikakvo prevrednovanje istorije: Nema govora o revizionizmu. Događaji se sada, naprosto, objašnjavaju onako kako su se stvarno dogodili.“²⁹ Cvetković napominje kako je „ubistvo dvojice nedužnih žandarma“, ne predstavlja početak borbe protiv okupatora, već „početak građanskog rata.“ Cvetković dodaje kako je predstavljanje Žikice Jovanovića Španca kao narodnog heroja, tokom socijalističkog razdoblja, „bilo ideološki obojeno“.³⁰

Dakle, dvojica revizionističkih istoričara sugerišu kako je Nikolićevo stručno veštačenje u postupku rehabilitacije dvojice žandarma, „nov pogled koji nije ideološki obojen“, i „demistifikacija“ navodnog „herojskog čina“: događaj u Beloj Crkvi je „naprosto“ objašnjen onako kako se zaista odigrao. Pokušaćemo da dokažemo da ovi zaključci nisu utemeljeni u istorijskoj realnosti.

Sud i veštak (Kosta Nikolić) tvrdnjom da su dvojica žandarma „lišeni života kao žrtve progona i nasilja od strane pripadnika partizanskog pokreta“ zastupaju neprihvatljivu tezu da su sve žrtve u ratu jednake, jer ih izjednačava činjenica smrti. Dvojica pripadnika kvislinškog

---

²⁷ A. Delić, „Sud u Šapcu rehabilitovao žandarma kojeg je 7. jula 1941. ubio Žikica Jovanović: Španac pucao u nedužnog čoveka“, Večernje novosti, LVI, Beograd, 8.1.2009, str. 16.

²⁸ Mijušković, 2007, str. 7.

²⁹ I. Mićević, „Žikica Jovanović Španac započeo je građanski, a ne rat protiv okupatora. I heroj i terorista“, Večernje novosti, LVI, Beograd, 10.1.2009, str. 11.

³⁰ I. Mićević, „Žikica ponovo heroj“, Večernje novosti, LVIII, Beograd, 4.7.2011, str. 9.

aparata koji je bio nosilac „progona i nasilja“ nikako ne mogu biti proglašavani za „žrtve progona i nasilja“.

Iako su svedočenja preživelih svedoka istorijskog događaja 7. jula 1941. jasna u pogledu vinovnika oružanog sukoba u Beloj Crkvi (neposredni učesnici i očevici događaja slažu se da su žandarmi prvi zapucali na Žikicu Jovanovića i njegovog saborca, nakon što su se partizani vratili u selo želeći da spreče žandarme da isleđuju i eventualno naude učesnicima nedozvoljenog skupa), reinterpretatori ovog istorijskog događaja prenebregavaju istorijski kontekst (okupacija zemlje, uloga predratne žandarmerije u novonastalim okolnostima) i neposredan događaj (prvenstvo dvojice žandarma u izazivanju oružanog sukoba).

Vredi napomenuti da su veštak (istoričar Kosta Nikolić) i članovi sudskog veća (troje sudija Okružnog suda u Šapcu na čelu sa predsedavajućim sudijom Gojkom Lazarovom) u postupku rehabilitacije Lončara i Brakovića, tendenciozno tumačili dostupne istorijske izvore koji govore o događaju u Beloj Crkvi i ignorisali pojedina svedočenja učesnika i očevidaca koja se ne uklapaju u njihovu tezu.

U autorskom tekstu u jednom beogradskom nedeljniku, nedugo nakon sudske rehabilitacije dvojice žandarma, Kosta Nikolić je obrazložio odluku šabačkog Okružnog suda o rehabilitaciji: „Komunisti nisu pucali u ‘sluge okupatora’, već u državu kao instituciju. (...) Slavljenje ubistva Lončara i Brakovića, ostavilo je dugotrajne negativne posledice i sprečilo proces nacionalnog pomirenja i prevladavanja još uvek svežih ideoloških podela. Njihova rehabilitacija predstavlja značajan doprinos suočavanju srpskog društva s njegovim totalitarnim nasleđem koje je i dalje snažna brana punoj modernizaciji i demokratizaciji Srbije.“³¹

To što je kvislinška tvorevina u Srbiji obuhvatala deo nekadašnje teritorije Kraljevine Jugoslavije i što je deo međuratne vladajuće strukture prihvatio saradnju sa nemačkim okupatorom, ne znači da su oni bili nosilac narodnog suvereniteta niti da je kvislinška tvorevina u Srbiji bila legitimna sledbenica prethodne države. Predsednici seoskih opština i sreski načelnici bili su na udaru ustanika ukoliko bi svojom delatnošću pružali podršku kvislinškim vlastima.

Nadalje, kazujući o samom događaju koji se odigrao 7. jula 1941. u Beloj Crkvi, Nikolić ističe: „Lončar i Braković su posegli za oružjem, ali nisu stigli da ga upotrebe. Jovanović je, iz neposredne blizine, iz pištolja (nosio je dva pištolja na bokovima, kao i svi komesari iz Španskog građanskog rata) ubio Lončara i Brakovića. Lončara je jedan metak pogodio u fišekliju usled čega je eksplodirala municija.“³²

---

³¹ Kosta Nikolić, „Šta se zaista dogodilo 7. jula 1941. u Beloj Crkvi. Uloga seoskog vašara u srpskoj istoriji“, NIN, 3028, Beograd, 8.1.2009, str. 34.

³² Isto, str. 35.

U stručnoj analizi istorijskog događaja u Beloj Crkvi, namenjenoj veštačenju u procesu rehabilitacije dvojice žandarma, Kosta Nikolić, na osnovu korišćenih istorijskih izvora, piše o ubistvu dvojice žandarma: „Nakon kratkog vremena od odlaska, pojavila se patrola u sastavu žandarmerijskog narednika Bogdana Lončara i žandarmerijskog kaplara Milenka Brakovića. O njihovom nailasku naoružanu grupu obavestio je student Vladan Bojanić, koji ih je sustigao, i dok su žandarmi razgovarali sa predsednikom opštine, u selo su se vratili Žikica Jovanović Španac i Cvetin Soldatović. Jedni druge pozvali su da polože oružje, a zatim je Žikica Jovanović Španac iz pištolja pucao u pravcu Bogdana Lončara koga je pogodio u stomak, a Cvetin Soldatović je iz puške pucao u pravcu Milenka Brakovića koga je odmah usmrtio.“³³

Nikolićeva tvrdnja da su žandarmi posegli za oružjem, „ali nisu stigli da ga upotrebe“, kosi se sa svim zabeleženim svedočenjima očevidaca i učesnika događaja. Svi očevici i učesnici se slažu da su žandarmi upotrebili oružje i da su prvi zapucali iz pušaka u pravcu dvojice prispelih partizana. Napominjemo da su neposredni učesnici ovog događaja (borci Rađevske čete koji su preživeli rat), koji su tokom ove akcije pratili i posmatrali događaj iza leđa dvojice saboraca – neposrednih učesnika u oružanom okršaju – u posleratnim svedočenjima tvrdili da su žandarmi pucali u pravcu Jovanovića i njegovog saborca s namerom da ih pogode, iako su promašili, dok svedočenja dvojice lokalnih zvaničnika zabeležena u žandarmerijskom izveštaju iz 1941, sugerišu da su žandarmi upotrebili oružje i prvi zapucali na prispele partizane, s namerom da ih uplaše kako bi ovi odložili oružje i, shodno tome, bili uhapšeni.

Takođe, u izjavama neposrednih učesnika ovog događaja, tj. partizanskih boraca koji su preživeli rat, nigde se ne pominje ime Cvetina Soldatovića kao učesnika u oružanom sukobu, pogotovo ne da je Soldatović ubio žandarma Brakovića, što dovodi u pitanje validnost svedočenja dvojice lokalnih zvaničnika i posmatrača događaja, na osnovu čijeg kazivanja je sastavljen žandarmerijski izveštaj. Prema svedočenju Mihaila Vujkovca, borca Rađevske čete i jednom od četvorice partizana učesnika ovog događaja koji su preživeli rat, partizan koji je neposredno pratio Žikicu Jovanovića u povratku na seoski zbor bio je sedamnaestogodišnji mladić Dragiša Petrović iz susednog sela Bastava.

Mihailo Vujkovac ovako opisuje ovaj događaj: „Kada su Žikica i ostali bili sasvim blizu žandarma, možda na nekih trideset koraka, neko od seljaka rekao je: 'Evo ih.' Žandarmi su se u tom trenutku okrenuli. Videći Žikicu, odmah su uzeli oružje na gotovs. On je, međutim, i dalje išao prema njima. Kad je bio na 15 koraka od njih, oni su opalili po jedan metak. Žikica je u tom trenutku brzo plegao po zemlji. Naglo je izvadio revolver ispod kaputa (koji je bio obukao) i opalio dvaput. Oba puta je pogodio. I jedan i drugi žandarm pali su. Jedan je bio ranjen u stomak, drugi u grudi. Pripucalo je i Dragiša Petrović i, sa pet metaka, dotukao

---

³³ Milenković, 2010, str. 23.

žandarma koji je bio lakše ranjen.“³⁴ Očigledno da je Petrović ubio ranjenog Brakovića.

Prema svedočenju Aleksandra Jevtića, preživelog borca Rađevske čete i jednog od učesnika događaja, Cvetin Soldatović se priključio četi tek nakon okončanja oružanog sukoba sa žandarmima, krenuvši u partizane sa seoskog zbora.³⁵ U četi se, prema Jevtićevom svedočenju, već nalazio Cvetinov brat Tatomir Soldatović, ali nijedan preživeli učesnik nije svedočio o tome da je on upotrebio oružje u sukobu s žandarmima. Prema rečima jednog od učesnika sukoba, Vjekoslava Spoje, moguće je zaključiti da se pucnjava odigrala vrlo brzo i da su žandarmi vatreno onemogućeni zahvaljujući Jovanovićevoj spretnosti (verovatno i činjenici što je koristio oružje s kojim se lakše i brže rukuje nego puškom): „Kada smo stigli na vašar, do lipe, žandarmi su počeli da pucaju. Žikica je odgovorio. Kad je kleknuo, kad je pucao, kad pre, prosto ne znam, to je bila brzina... Kad sam ja kleknuo, nisam stigao ni pušku da repetiram, a sve je bilo gotovo.“³⁶

Jedini sačuvani domaći istorijski izvor, nastao nedugo nakon okončanja događaja u Beloj Crkvi, predstavlja izveštaj Odeljenja javne bezbednosti Ispostave Drinske banovine u Užicu, Odeljenju javne bezbednosti Ministarstva unutrašnjih poslova u Beogradu, od 21. jula 1941. Zapravo, Odeljenje javne bezbednosti iz Užica prenelo je Ministarstvu unutrašnjih poslova izveštaj komandira Šabačke žandarmerijske čete od 9. jula 1941.

Ovaj izveštaj sastavljen je na osnovu kazivanja predsednika opštine Bela Crkva, Sredoja Kneževića i starešine sela, Nikole Lazarevića. Ne znamo da li je njihovo svedočenje zasnovano na posmatranju događaja ili na osnovu prikupljenih svedočenja njihovih seljana (poznato je, na osnovu svedočenja četvorice boraca Rađevske čete – neposrednih učesnika ovog događaja – koji su preživeli rat, da su se okupljeni seljaci razbežali kada su videli da će doći do oružanog sukoba), i koliko je njihove svedočenje verno preneseno u izveštaju, dok su svedočenja četvorice preživelih partizanskih boraca zasnovana na neposrednom učešću u događaju, što njihovo svedočenje čini validnim.

U izveštaju, između ostalog, piše: „Posle desetak minuta od njihovog odlaska naišla je

---

³⁴ Ljubiša Manojlović, „Prvi ustanički pucnji“, Glas jedinstvenog Narodnooslobodilačkog fronta Srbije, IV, 40, Beograd, 4.7.1945, str. 4. Napomena: Mihailo Vujkovac, prvoborac Rađevske čete, iz Tolisavaca pokraj Krupnja, zet narodnog heroja Dragojla Dudića, nakon 1949. represiran je od strane Organa unutrašnjih poslova, kao pripadnik prosovjetske komunističke opozicije. Nakon šestogodišnjeg boravka u logorima za „ibeovce“, Vujkovac je društveno marginalizovan, usled čega je napustio zavičaj i preselio se u okolinu Beograda. Njegovo ime je izostavljano kada bi se u sredstvima javnog niinformisanja govorilo o preživelim pripadnicima istorijskog događaja u Beloj Crkvi (npr. povodom 30-godišnjice ovog događaja, u lokalnoj štampi su pomenuta imena trojice preživelih boraca, dok je Vujkovčevo ime izostavljeno, što treba tumačiti kao oblik političke epitetimije). Vujkovac je ponovo 1970-ih uhapšen i robijao dodatnih tri godine kao politički zatvorenik. Umro je 1980.

³⁵ Zoran Joksimović, „Učesnici istorijskog događaja“, Napred. List narodnog fronta okruga valjevskog, XXVII, 1171, Valjevo, 2.7.1971, str. 2.

³⁶ Zoran Joksimović, „Sećanja Vjekoslava Spoja. U Beloj Crkvi pod lipom, 7. jula 1941. godine“, Napred. List narodnog fronta okruga valjevskog, XXIX, 1276, Valjevo, 6.7.1973, str. 3.

žandarmerijska patrola. Pred opštinskom sudnicom predsednik opštine počeo im je da govori o dolasku ove grupe. U tom su pred žandarme iskrsla dvojica ljudi i to jedan naoružan puškom, a drugi parabelum revolverom. Čim su stali pred žandarme, povikali su: 'Dole oružje!' Žandarmi su takođe uzeli puške na gotovs i pozvali ih da polože oružje i opalili iz svojih pušaka po jedan metak, ali više glava napadača, U tom su i ova dvojica pripucala na žandarme i na mestu ih ubila.³⁷

Ovaj događaj takođe je na vrlo sličan način opisan, tj. prepričan na osnovu žandarmerijskog izveštaja, u mesečnom pregledu dnevnih izveštaja Aćimovićevom Komesarijatu za unutrašnje poslove i Nedićevom Ministarstvu unutrašnjih poslova.³⁸ Mesečni pregledi nastali su na osnovu dnevnih izveštaja, na njima nema potpisa i pečata, tako da su autori pregleda ostali nepoznati. Mesečni pregledi (za 1941) objavljeni su u dva navrata (nepotpuno 1966. i integralno 2010), za razliku od znatno obimnijih dnevnih izveštaja koji su publikovani samo za pojedine srezove.

Iz izveštaja žandarmerije može se naslutiti da su partizani imali nameru da razoružaju dvojicu žandarma, kao što se jasno zaključuje da su žandarmi prvi zapucali. Dakle, partizani nisu odmah zapucali na žandarme čim su ih ugledali, iako su mogli da ih liše života odmah nakon što su se neprimetno približili („iskrsli“). Sem toga, prema sačuvanim svedočenjima, Žikica Jovanović Španac i njegov pratilac, pohitali su ispred ostatka čete ka zboru, pri čemu Jovanović nije sačekao da mu se približi ostatak čete, niti je na putu ka žandarmima držao oružje u rukama. Da je postojala jasna i osmišljena namera da se žandarmi liše života, partizani bi ih organizovano opkolili, ne rizikujući svoje živote.

U prilog tvrdnji da partizani nisu imali nameru da žandarme liše života, već da ih razoružaju, svedoči praksa razoružavanja žandarma u valjevskom kraju u prvoj polovini jula, u danima posle događaja u Beloj Crkvi, nakon čega razoružani žandarmi nisu lišavani života niti su postali zarobljenici (Rađevo, Stubline, Divčibare, Banjani).³⁹

Nije teško zamisliti šta bi se desilo s dvojom partizana da su nakon prvih žandarmerijskih hitaca reagovali kolebljivo i položili oružje. Svakako da bi bili zarobljeni i potom izolovani kao taoci, a zatim streljani. Pripadnici kvislinške žandarmerije učestvuju u streljanjima talaca (uglavnom komunista) u okupiranoj Srbiji, počev od 5. jula 1941.⁴⁰ Nakon prvog učešća u streljanju talaca (Beograd, 5. jul 1941. kada je streljano 13 lica), zabeležena su i druga učešća kvislinške žandarmerije u masovnim streljanjima talaca, zarobljenih partizana i civila, tokom

---

³⁷ Novak Živković, „Prva partizanska akcija u Srbiji. Neprijateljski izveštaj o događajima od 7. jula 1941. godine u Beloj Crkvi“, Arhivski pregled, 1–2/1966, Beograd, 1967, str. 142.

³⁸ Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, I/21, Borbe u Srbiji 1941–1944, (ur. Fabijan Trgo), Beograd, 1965, str. 8–9; O pristupu prošlosti. Primer jednog istorijskog izvora, (pr. Miroslav Perišić, Boro Majdanac), Beograd, 2010, str. 11–12.

³⁹ Isto, str. 12–14.

⁴⁰ Branislav Božović, Beograd pod komesarskom upravom 1941. godine, Beograd, 1998, str. 202.

istog meseca, kako u Beogradu tako i u drugim gradovima (Čačak, Užice). Ovakva praksa dodatno je intenzivirana u narednom periodu.

Zašto onda predstavnici akademskog istorijskog revizionizma ne proglase 5. jul 1941, kada su žandarmi u kvislinškoj službi u Beogradu izvršili masovno streljanje svojih sunarodnika, početkom „bratoubilačkog rata“ u Srbiji?

Istorijski izvori nam omogućavaju da govorimo o odnosu lokalnog stanovništva, tj. lokalnih savremenika, prema događaju u Beloj Crkvi. Izvesno je da znatan deo lokalnog stanovništva nije smatrao dvojicu ubijenih žandarma „žrtvama progona i nasilja“, niti su meštani ubistvo navodno „nedužnih žandarma“ razumevali kao „ustanak protiv države“. Stav lokalnog stanovništva prema ovom događaju ilustruje i deo izveštaja nemačke krajskomandanture iz Šapca u kome se kaže da je ubistvo dvojice žandarma „čitavo stanovništvo primilo sa simpatijama“.⁴¹

Trojica preživelih pripadnika Rađevske čete i učesnika događaja u Beloj Crkvi (Mihailo Vujkovic, Vjekoslav Spoja i Aleksandar Jevtić), ističu kako se četi neposredno nakon završetka ovog događaja, istog dana, priključilo 4-5 omladinaca koji su bili učesnici seoskog zbora.

U svedočenju Mihaila Vujkovca, objavljenom 1945, najpre se ističe kako se četi pridružio „posle zbora“, Bogdan Antonić, student iz Bele Crkve i četvorica neimenovanih mladića iz Tolisavaca (Vujkovčevog sela), da bi potom Vujkovcu bile pripisane sledeće reči: „Odmah se pridružilo još dvadesetak mladića, tako da je u trenutku polaska iz Bele Crkve sa Žikicom bilo već 46 ustanika.“⁴² Očigledno da je ovakav razvoj događaja usledio ubrzo nakon 7. jula, a da se neposredno nakon zbora četi priključio manji broj dobrovoljaca (4-5 omladinaca). U ovom slučaju, najpouzdanije je svedočenje preživelog borca ove čete i učesnika događaja u Beloj Crkvi, Aleksandra Jevtića, koji navodi imena četvorice novoprispelih boraca neposredno nakon zbora.⁴³ Podatak o prispeću novih boraca neposredno nakon ubistva dvojice žandarma i narastanje čete u danima nakon ovog događaja, ističemo kako bismo ukazali na sledeći paradoks: kako je moguće da vinovnici „bratoubilačkog rata“, tj. oni koji su pucali na „predstavnike stare vlasti“ i „državu kao instituciju“, budu brojčano ojačani od strane očevidaca? Sem toga, prema svedočenju učesnika događaja, Vjekoslava Spoja, što potvrđuju i ostali izvori, jedan od boraca čete, student Vladan Bojanić iz Bele Crkve, ostao je nakon prvog dolaska partizana na seoskom zboru i nakon privremenog odlaska njegovih drugova u šumu.⁴⁴ Činjenica je da ga njegovi seljani nisu odali žandarmima.

Isto tako, vredni napomenuti da je seoski zbor nakon prvog dolaska partizana, a pre dolaska

---

⁴¹ Nikolić, 2009, str. 35.

⁴² Manojlović, 1945, str. 3–4.

⁴³ Joksimović, 1971, str. 2.

⁴⁴ Joksimović, 1973, str. 3.

žandarma, govorom otvorio borac Rađevske čete i meštanan Bele Crkve, Bogoljub Rakić, što dodatno svedoči o spremnosti lokalnog stanovništva da se priključi oslobodilačkoj borbi. Bogoljub Rakić je zajedno sa dvojicom seljaka iz Bele Crkve zaklan od strane četnika 9. septembra 1943. Nijedan od njih nije poginuo u borbi, niti je u vreme hvatanja od strane četnika bio pripadnik neke oružane formacije. Uхваćeni su pred ukućanima i odvedeni u šumu, gde su svirepo likvidirani. (Bogoljub Rakić se pasivizirao posle pada Užičke republike i nakon toga je živeo civilnim životom).⁴⁵

Da li pristalice rehabilitacije dvojice žandarma u kvislinškoj službi, navodno ubijenih „iz ideološko-političkih razloga“, pomišljaju da su Bogoljub Rakić i njegova dvojica seljana ubijeni iz ideoloških i političkih razloga? Da li je na osnovu Zakona o rehabilitaciji bilo moguće zatražiti sudsku rehabilitaciju ovih civila koje su ubili pripadnici ravnogorskog četničkog pokreta, s obzirom na činjenicu da su pripadnici ovog pokreta 2004. zakonskim putem izjednačeni sa pobedničkom stranom iz Drugog svetskog rata?

Izbor Koste Nikolića, doktora istorijskih nauka, za veštaka u procesu rehabilitacije dvojice kvislinških žandarma, prema oceni prof. Đorđa Stankovića, šefa Katedre za istoriju Jugoslavije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, predstavlja presedan: „Da li je slučajnost to što ovaj savremeni politički sud i veštak ne znaju u kom slučaju se pozivaju istoričari-naučnici, kao eksperti? Prvo, pozivaju se kada se radi o tužbi za plagijat. Drugo, kada je u pitanju procena istorijskog izvora – da li je falsifikat ili verodostojno svedočanstvo, te da li je to svedočanstvo original ili kopija. Sud nije raspravljao ni o jednom ni o drugom. Budući da se radi o jednom konkretnom istorijskom događaju, sud je verovatno pozvao veštaka po pitanju interpretacije tog događaja. Pitanje interpretacije istorijskih događaja je u domenu istorijske nauke. Ovako kako je postupio Okružni sud u Šapcu sa svojim veštakom, nesporno je pokušaj tiranije nad istorijskom svešću nametanjem sasvim određenih političkih poruka, kao i kršenja srpskog pozitivnog zakonodavstva zloupotrebom veštaka.“⁴⁶

Negativnu ocenu čina rehabilitacije dvojice kvislinških žandarma, kada je reč o stručnoj javnosti, izneo je prof. Đorđe Stanković: „Za nas, kao i sud i veštaka, ne bi trebalo da bude sporno da je 7. jula 1941. godine Srbija već tri meseca bila zemlja koju je okupirala nacistička Nemačka. Ni da je odmah po kapitulaciji uspostavljen i nemački nacistički upravni aparat. Isto tako, ne bi trebalo da bude sporno da se celokupan upravni aparat Kraljevine stavio na raspolaganje okupatoru. Oba pomenuta žandarma su dobrovoljno ostala u službi tog upravnog aparata. I tog dana su 'uređovali po zadatku', takođe, dobrovoljno, a ne pod prisilom. Znali su za nemačku nacističku naredbu o zabrani okupljanja na javnim mestima i

---

⁴⁵ Milojica Pantelić, „Iz prvih dana oružanog ustanka. Bogoljub Rakić otvorio narodni zbor“, 4. jul, VII, 297, Beograd, 27.2.1968, str. 10.

⁴⁶ Đorđe Stanković, „Politička represija i rehabilitacija“, Tokovi istorije. Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije, 1–2/2009, Beograd, 2009, str. 219–220.

zadatak im je bio da na to upozore okupljeni narod u Beloj Crkvi te da ga, ako bude potrebe, i silom onemoguće.⁴⁷

Kako stoga, u ovom kontekstu, posmatrati izjavu historičara Koste Nikolića: „Prema mom kritičkom sudu, u pravu su bili oni koji su izgubili rat 1945. godine.“⁴⁸ Odnosi li se ovo „kritičko presuđivanje“ i na aboliciranje kvislinškog aparata kome su pripadali Milan Aćimović i Milan Nedić i njima podređeni represivni aparat?

Osvrćući se na ukupan učinak i moguće posledice „revnosnog rada srpskog političkog sudstva“ u kontekstu spornih odluka o rehabilitaciji kontroverznih ličnosti srpske istorije iz perioda Drugog svetskog rata, Đ. Stanković zaključuje: „Svojim odlukama, sasvim očigledno, sudstvo promoviše određenu političku klimu, šalje javnosti sasvim određene političke poruke, koje putem medija utiču na širenje revanšizma i stvaranje haosa u kolektivnoj istorijskoj svesti.“⁴⁹

Pokušaj nenaklonjenih prosuditelja iz redova državnih institucija da okarakterišu čin otpora pripadnicima kvislinškog represivnog aparata, odnosno začetak oslobodilačke borbe, kao „začetak građanskog rata“ i „ustanak protiv države“, odnosno „napad na državu kao instituciju“, iako kvislinška tvorevina u Srbiji nije imala prerogative države, nameću poželjnu predstavu o srpskom kvislinštvu kao izrazu srpske državotvorne i nacionalne ideje. Ovakve navodno apodiktičke ocene u medijima poprimaju odlike opskurne mitologeme, imenovajem protagonista oslobodilačkog pokreta za „teroriste“ i „ubice nedužnih ljudi“.⁵⁰

Ulica, škola i kasarna koje su Valjevu nosile ime Žikice Jovanovića Španca (1914–1942), jugoslovenskog dobrovoljca u Internacionalnim brigadama Španske republikanske armije, jednog od pokretača antifašističkog ustanka u Srbiji i neposrednog učesnika oružanog sukoba u Beloj Crkvi 7. jula 1941, posthumnog nosioca Ordena narodnog heroja kao najprestižnijeg jugoslovenskog odlikovanja, dobile su nova imena tokom 1990-ih, u Jovanovićevom rodnom gradu. Spomenik Žikici Jovanoviću Špancu u okviru memorijalnog centra u Radanovcima, kraj Kosjerića, na mestu Jovanovićeve pogibije, skrnavljen je u više navrata u protekle dve decenije. „U dva navrata nepoznata lica su brisala uklesane istorijske datume na obelisku. Žikici su stavljali omču oko vrata s ciljem da ga obore.“⁵¹

Kao kontrapunkt skrnavljenju uspomene na Žikicu Jovanovića Španca na prostoru njemu zavičajne zapadne Srbije, napominjemo da je Srpska pravoslavna crkva omogućila podizanje

---

⁴⁷ Đorđe Stanković, „Zemlja nesrećnih mrtvaca“, Politika, CVI, 34228, Beograd, 21.2.2009, str. 14.

⁴⁸ Milosavljević, 2004, str. 24.

⁴⁹ Đorđe Stanković, „Istorijska nauka jedina merodavna za rehabilitacije“, Politika, CVI, 34477, Beograd, 31.10.2009, str. 13.

⁵⁰ Kao groteskan primer jedne ovakve mitologeme, navodimo tekst iz jednog beogradskog dnevnog lista, u kome se na nedopustiv i neozbiljan način govori o uzroku oružanog sukoba 7. jula 1941. u Beloj Crkvi; vid. Vlada Arsić, „Građanski rat počeo zbog konobarice“, Press, 1620, Beograd, 4.7.2010, str. 7.

⁵¹ Milorad Bošnjak, „Pucnji još ubijaju“, Večernje novosti, LVI, Beograd, 13.1.2009, str. 12.

spomenika žandarmima Lončaru i Brakoviću, u porti crkve sv. Đorđa, u Beloj Crkvi, gde su nakon 2000. preneseni i sahranjeni njihovi zemni ostaci. „Uz dozvolu i blagoslov crkvenih vlasti, spomenik Bogdanu Lončaru podignut je u porti crkve 2000. Dve godine kasnije, Udruženje za očuvanje srpske tradicije podiglo je spomenik i Milenku Brakoviću.“⁵²

Na spomeniku Milenku Brakoviću ispisan je sledeći zavet: „Da se više nikad ne dogodi da Srbi ubije Srbina“, kojim „čuvari srpske tradicije“ podsećaju da živimo u vremenu „nacionalnog pomirenja“ i, shodno tome, društvenog blagostanja. Na istom spomeniku uklesana je i sledeća rečenica: „Ubijen si od bezbožničke bratske ruke a na greh i sram srpskog roda“, kojom je dat prilog ozvaničenju crkvene rehabilitacije kvislinštva i kojom se jasno sugeriše koga crkva smatra pripadnicima srpskog naroda, a koga „bezbožnicima“ i otpadnicima. Na ovom konkretnom primeru moguće je dodatno sagledati anticipatorsku ulogu crkve u rehabilitaciji poraženih snaga iz vremena Drugog svetskog rata, nekoliko godina pre nego što je država započela rehabilitaciju snaga kolaboracije i, u određenim aspektima, snaga kvislinštva, dajući ovom procesu zakonski privid.

Crkveni doprinos memorijalizaciji dvojice kvislinških žandarma treba shvatiti kao pokušaj materijalizovanja kontrateže lokalnom prostornom memorijalu u Beloj Crkvi koji je oformljen 1951. podizanjem spomen-obeležja partizanskim učesnicima događaja, rad vajara Stevana Bodnarova, da bi 1971. bio izgrađen spomen-kompleks „Simbolika u kamenu“, rad arhitekta Bogdana Bogdanovića, dok je u crkvenoj porti podignuto spomen-obeležje partizanima iz drugih delova Jugoslavije, poginulim u rađevskom kraju, delo arhitekta Miluna Stambolića. Memorijal u Beloj Crkvi je od sredine 1970-ih do sredine 1980-ih godišnje u proseku posećivalo između 50.000 i 100.000 posetilaca.⁵³

Početak epiloga

Na kraju, umesto zaključka, navešćemo primer političke i ideološke hipokrizije Miloševićevog režima koji je, prema rečima profesora Todora Kuljića „pripremio današnji istorijsko-politički preokret. Društveno-politička situacija 1990-ih normalizovala je različite verzije istoriografskog ekstremizma.“⁵⁴

U Valjevu su 15. septembra 1986. svečano otkriveni spomenici Žikici Jovanoviću Špancu (rad Miodraga Živkovića) i dr Milošu Pantiću (rad Ota Loga), dvojici nekadašnjih stanovnika

---

⁵² Arsić, 2010, str. 7.

⁵³ Branka M. Jakovljević, „Memorijali u Beloj Crkvi i u Stolicama“, Zbornik Istorijiskog muzeja Srbije, poseban prilog, 19, Muzejske postavke i njihov doprinos negovanju revolucionarnih tradicija: materijal sa stručnog savetovanja, Krupanj, 4–5. oktobar 1982, (ur. Gojko Lađević), Beograd, 1982, str. 162–165.

⁵⁴ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd, 2002, str. 473–474.

ovog grada i začetnika Rađevske čete Valjevskog NOP odreda. Svečano otkrivanje ova dva spomenika pratio je politički govor tadašnjeg predsednika CK Saveza komunista Srbije, Slobodana Miloševića. Događaj u Valjevu, kome je prema pisanju dnevnih listova, prisustvovalo oko 20.000 stanovnika Valjeva i okoline, iskorišćen je za promociju Miloševićeve političke snage. Očigledno je da 20.000 ljudi nije došlo na ovaj skup podstaknuto željom da doprinese komemorisanju dvojice lokalnih revolucionara, već da pruži podršku nacionalističkoj struji koja je preuzimala rukovodstvo u Savezu komunista Srbije. Ovaj skup predstavlja začetak iskazivanja masovne podrške Miloševićevoj politici.

Upadljivo je da se Milošević u dugačkom govoru tek ovlaš osvrnuo na ličnosti dvojice valjevskih revolucionara. Milošević je izrazio negodovanje zbog aktuelne zloupotrebe slobode izražavanja, što je, prema njegovim rečima, uključivalo i „pravo građanstva svim idejama i ideologijama – do amnestije četništva i restauracije kapitalizma“.⁵⁵ Činjenica je da je upravo Miloševićev režim omogućio amnestiranje i normalizovanje četničke ideologije i stvorio uslove za zločinačko delovanje onih koji su bili inspirisani praksom četničkog pokreta tokom Drugog svetskog rata, kao što je omogućio restauraciju kapitalističkog privrednog sistema u Srbiji.

Vredi ukazati na sledeći paradoks: autor spomenika Žikici Jovanoviću Špancu, Miodrag Živković, koji je uz Vojina Bakića, Dušana Džamonju i Bogdana Bogdanovića najznačajniji predstavnik jugoslovenske monumentalne spomeničke skulpture, čiji radovi na temu NOR-a i socijalističke revolucije (Kragujevac /1963/, Tjentište /1971/, Kadinjača /1979/) predstavljaju prepoznatljiv doprinos posleratnoj jugoslovenskoj memorijalizaciji događaja iz Drugog svetskog rata, postaće tokom naredne dve decenije autor idejnih rešenja za nekoliko spomenika u gradovima Republike Srpske („Spomenik srpskim braniocima“ u Brčkom /1997/, „Spomenik borcima Semberije“ u Bijeljini /1998/, „Časni krst“ u Prijedoru /2000/, „Spomenik borcima otadžbinskog rata“ u Derventi /2001/, „Spomenik borcima za slobodu“ u Modriči /2002/) koji komemorišu rezultate politike etničkog čišćenja, tj. rezultate politike Slobodana Miloševića.

Prvobitno objavljeno u: Bešlin, Milivoj; Atanacković, Petar (ur.) (2012): Antifašizam pred izazovima savremenosti. Novi Sad: Alternativna kulturna organizacija – AKO, str. 81–110.

---

⁵⁵ J. Stojić, „Veliki narodni zbor u Valjevu“, Politika, LXXXIII, 26204, Beograd, 16.9.1986, str. 1.

Literatura

- Arsić, Vlada, „Građanski rat počeo zbog konobarice“, Press, 1620, Beograd, 4.7.2010.
- Bing, Albert, „Pomirbena ideologija i konstrukcija identiteta u suvremenoj hrvatskoj politici“, Dijalog povjesničara-istoričara, 10/1, Osijek 22–25. rujna 2005, (ur. Igor Graovac), Zagreb, 2008.
- Bošnjak, Milorad, „Pucnji još ubijaju“, Večernje novosti, LVI, Beograd, 13.1.2009.
- Božović, Branislav, Beograd pod komesarskom upravom 1941. godine, Beograd, 1998.
- Cvetković, Srđan, „I loš zakon bolji je ni od kakvog“, Politika, CVI, 34460, Beograd, 14.10.2009.
- Delić, A., „Sud u Šapcu rehabilitovao žandarma kojeg je 7. jula 1941. ubio Žikica Jovanović: Španac pucao u nedužnog čoveka“, Večernje novosti, LVI, Beograd, 8.1.2009.
- „Hrvatski sabor: Deklaracija o osudi zločina počinjenih tijekom totalitarnoga komunističkog poretka u Hrvatskoj 1945–1990. godine“, Narodne novine. Službeni list Republike Hrvatske, 76/2006, Zagreb, 10.7.2006.
- Jakovljević, Branka M., „Memorijali u Beloj Crkvi i u Stolicama“, Zbornik Istorijskog muzeja Srbije, poseban prilog, 19, Muzejske postavke i njihov doprinos negovanju revolucionarnih tradicija: materijal sa stručnog savetovanja, Krupanj, 4–5. oktobar 1982, (ur. Gojko Lađević), Beograd, 1982.
- Joksimović, Zoran, „Sećanja Vjekoslava Spoja. U Beloj Crkvi pod lipom, 7. jula 1941. godine“, Napred. List narodnog fronta okruga valjevskog, XXIX, 1276, Valjevo, 6.7.1973.
- Joksimović, Zoran, „Učesnici istorijskog događaja“, Napred. List narodnog fronta okruga valjevskog, XXVII, 1171, Valjevo, 2.7.1971.
- Jovanović, Žarko S., „Uporednost oslobodilačkog i građanskog rata“, Tokovi. Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije, 1–2/1993, Beograd, 1993.
- Kuljić, Todor, „Kultura sećanja – istorijat“, Tokovi istorije. Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije, 1–2/2004, Beograd, 2004.
- Kuljić, Todor, „Poslesocialistički antikomunizam“, Teme. Časopis za društvene nauke, XXXII, 2/2008, Niš, april–jun 2008.
- Kuljić, Todor, Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka, Beograd, 2002.
- Lalić, Veljko, „Intervju: Boris Tadić. Đinđićevom metodom rešavam problem Kosova“, Nedeljnik. Besplatan primerak uz Press, Press, 2164, Beograd, 11.1.2012.
- Manojlović, Ljubiša, „Prvi ustanički pucnji“, Glas jedinstvenog Narodnooslobodilačkog fronta Srbije, IV, 40, Beograd, 4.7.1945.
- Mićević, I., „Žikica Jovanović Španac započeo je građanski, a ne rat protiv okupatora. I heroj i terorista“, Večernje novosti, LVI, Beograd, 10.1.2009.
- Mićević, I., „Žikica ponovo heroj“, Večernje novosti, LVIII, Beograd, 4.7.2011.
- Mijušković, Mirosljub, „Zločini pobednika“, Politika, CIV, 33672, Beograd, 6.8.2007.
- Milenković, Ljiljana, „Priča o 7. julu 1941. Bratoubilački ustanički pucanj“, Akter. Magazin za savremenu Srbiju, 41, Beograd, 12.7.2010.

- Miljković, Aleksandar A., „Osuda komunističkog režima uslov rehabilitacije žrtava komunističkog terora“, *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti*, II, 2/2004, Beograd, 2004.
- Milosavljević, Marijana, „Ofanziva SPO-a. Čičini unuci“, *NIN*, 2817, Beograd, 23.12.2004.
- Nikić, M., Spalović, D., „Skupština o pravima ravnogoraca. Svađa zbog istorije“, *Politika*, CI, 32729, Beograd, 17.12.2004.
- Nikolić, Kosta, „Šta se zaista dogodilo 7. jula 1941. u Beloj Crkvi. Uloga seoskog vašara u srpskoj istoriji“, *NIN*, 3028, Beograd, 8.1.2009.
- Pantelić, Milojica, „Iz prvih dana oružanog ustanka. Bogoljub Rakić otvorio narodni zbor“, 4. jul, VII, 297, Beograd, 27.2.1968.
- Parivodić, Milan, „Istorijski značaj Zakona o rehabilitaciji“, *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti*, VI, 2/2008, Beograd, 2008.
- Sekulović, Aleksandar, „Pravni aspekti eventualne rehabilitacije Draže Mihailovića“, *Istina. List Društva za istinu o Narodnooslobodilačkoj borbi*, III, 8, Beograd, avgust 2009.
- Spasojević, V.C., „Komisija za utvrđivanje istine o Draži Mihailoviću potvrdila da je ubijen na Adi. Grob nikad neće naći“, *Večernje novosti*, LVIII, Beograd, 15.4.2011.
- Stamenović, Ilija, „Kosta Nikolić, istoričar: 'Ni potomak Svetog Save ne bi ga majci dobio penziju'“, *Srpska reč*, 358, Beograd, 10.11.2004.
- Stanković, Đorđe, „Istorijska nauka jedina merodavna za rehabilitacije“, *Politika*, CVI, 34477, Beograd, 31.10.2009.
- Stanković, Đorđe, „Politička represija i rehabilitacija“, *Tokovi istorije. Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije*, 1–2/2009, Beograd, 2009.
- Stanković, Đorđe, „Zemlja nesrećnih mrtvac“, *Politika*, CVI, 34228, Beograd, 21.2.2009.
- Stojić, J., „Veliki narodni zbor u Valjevu“, *Politika*, LXXXIII, 26204, Beograd, 16.9.1986.
- Trkulja, Jovica, „Rehabilitacija kao mera pravnog savladavanja autoritarne prošlosti u Srbiji“, *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti*, VI, 2/2008, Beograd, 2008.
- Turudić, Momir, „Ko kači, a ko skida sliku Milana Nedića“, *Vreme*, 958, Beograd, 14.5.2009.
- Vodinelić, Vladimir V., „Zakon o rehabilitaciji – tužna priča sa možda srećnim krajem“, *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti*, VI, 2/2008, Beograd, 2008.
- „Zakon o izmenama i dopunama Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, LX, 137/2004, Beograd, 24.12.2004.
- „Zakon o rehabilitaciji“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, LXII, 33/2006, Beograd, 17.4.2006.
- „Zakon o rehabilitaciji“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, LXVII, 92/2011, Beograd, 7.12.2011.
- Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, I/21, *Borbe u Srbiji 1941–1944*, (ur. Fabijan Trgo), Beograd, 1965, str. 8–9; O pristupu prošlosti. Primer jednog istorijskog izvora, (pr. Miroslav Perišić, Boro Majdanac), Beograd, 2010.
- Zečević, Momčilo, „Povodom rehabilitacije Slobodana Jovanovića i kneza Pavla Karađorđevića“, 23.12.2011, <http://www.e-novine.com/drustvo/55796-Povratak-kolaboraciji-faizmu.html>.
- Živković, Novak, „Prva partizanska akcija u Srbiji. Neprijateljski izveštaj o događajima od 7. jula 1941. godine u Beloj Crkvi“, *Arhivski pregled*, 1–2/1966, Beograd, 1967.

(Ре)Конструкција на минатото

Културна политика на сеќавањето на југословенското минато во Македонија

Ана Поп Стефанија

*Оној кој го контролира минатото, ја контролира иднината.
Оној кој ја контролира сегашноста, го контролира минатото.*

Џорџ Орвел

Личните сеќавања не се само интимните настани, оние кои ги знаеме само ние, самите, тивко закопани во душата. Личните сеќавања и личното минато е изградено и од оние мали улички кои сме ги поминувале секој ден, каде првпат нè бакнале, плоштадот на кој сме ја поминале најубавата Нова година, споменикот каде што се чекавме со другарките. Личното минато и сеќавање е дел од поголемо сеќавање, она историско сеќавање за колективно проживеаните настани, минато и историја. Колективната меморија е неизоставен дел од личната меморија. Насекаде околу нас има траги од историјата – во спомениците кои ги красат градовите, во имињата на улиците, во музеите, во образованието. „Личниот идентитет е нужно вкоренет во изминатото искуство, во семејната историја и во „историското искуство“ на поголемите колективитети, како нацијата.¹ Индивидуалното чувство за сопствено минато се појавува спонтано, но историското знаење мора да се создаде. „Општеството има минато што се протега многу подалеку од животите на опфатените индивидуи во кој било конкретен период [...] Оние елементи што наоѓаат место во нив, претставуваат избор од оние вистини за кои било оценето дека заслужуваат да бидат напишани.“²

Како Македонија го живее своето југословенско минато? Какви се тие сеќавања и дали се негуваат или потиснуваат? Овој есеј ќе се обиде да даде одговор на прашањето што се случува со југословенското минато 20 години по распадот на заедничката држава во Македонија. До пред 20 години Македонија споделуваше заедничка држава со уште 5 народи, народности и останати јужнословенски и не-словенски припадности и култури, кои живееја во 6 републики. Македонија беше дел од заедница на народи

---

¹ Џордан, Глен; Ведон, Крис (1999): Културна политика. Класа, род, раса и постмодерниот свет. Скопје: Темплум.

² Џон Тош, цитирано кај ibid., стр.76.

кои имаат заедничко минато, култура, наднационален идентитет. СФР Југославија беше (историски) факт кој постоеше 50 години. Луѓето се раѓаа, живеаа, се заљубуваа, раѓаа деца, умираа во Југославија. Дваесет години по распадот на југословенската федерација, какви се сеќавањата за тоа минато, каква е Историјата? Какви се колективните сеќавања и личните мемории?

Она што се случува во Македонија последните неколку години, поточно по доаѓањето на власт на (конзервативната, демохристијанска) ВМРО-ДПМНЕ (Внатрешна Македонска Революционерна Организација-Демократска Партија за Македонско Национално Единство) во 2006 година, чија политичка програма се спроведува под слоганот „Преродба во 100 чекори“, може да се толкува како пресврт („преродба“) во националната културна политика и читањето на Историјата, минатото и културата. Самиот слоган и платформа експлицитно покажуваат на посветеноста и детерминираноста кон менување на нештата од корен, а и самиот збор „преродба“ укажува на повторно „раѓање“, на почнување од нула. Со актуелната културна политика на државата, се случува ре-конструкција на историското минато, односно, малку погрубо кажано - бришење на минатото, на историјата, на колективните сеќавања. Делење на историјата на подобра и неподобна. На историја која треба да се памети и историја која треба да се избрише, замачка, ре-фасадира. Тенденција да се избришат 50-те години живот во заедничка југословенска заедница и да се „изгради и напише“ нова Историја.³

Овој процес на пре-пишување и ре-конструкција на историјата е класичен пример на историски ревизионизам, при што при превреднување на историјата најважна улога играат потребите на политичките елити. Овој историскиот ревизионизам е тесно поврзан со национализмот и националистичката политика на сеќавањето/заборавањето, каде се одвојува „подобната“ од „неподобната“ историја. Каде најдобро се гледа таа тенденција и смислен проект (бидејќи не е само тенденција, туку проект кој конкретно се изведува)? Во проектот наречен *Скопје 2014*. Проект кој има за цел да изгради споменици, згради, реставрира фасади, *затоа што ништо дотогаш не е сторено*. Факт е - градот дише, градот е жив, градот мора да се менува, на градот му требаат културни содржини и артефакти кои ќе го изразуваат духот на времето. Проблемот со *Скопје 2014* е тоа што тој го менува не само ликот на градот, туку и ликот на историјата. „Државниот апарат се обидува да го контролира минатото на ниво на политичка акција и идеологија. Државата и структурите на моќ го

---

³ Зборот Историја е намерно потенциран со голема буква, за да се укаже на официјализираната и институционализирана историја која е конструкт кој одговара на потребите на оние кои ја пишуваат, селекција од реални настани и факти кои треба да се акцентираат во склад со нечии политики и интереси.

организираат минатото и ја градат неговата слика преку сопствените политички и идеолошки интереси⁴.“ Овој проект предизвика интерес кај светската јавност (сервисот на BBC имаше недела посветена на Македонија каде една од темите беше токму тој проект), но и кај македонските интелектуалци при што особено исцрпни се анализата на Јасна Котеска⁵ објавена во *Art Margins Online* и на Анастас Вангели во *Nationalities Papers*⁶. Аспектите од кои овој проект може да се анализира се многубројни (од аспект на неговата естетика, од аспект на сумата од буџетот која ја „јаде“ овој проект, до потребноста за еден ваков проект итн), но во овие неколку страни ќе се обидам да го анализирам од аспект на неговата улога во бришењето на југословенското минато.

Како успева Владата да конструира сеќавање, колективна меморија и историја која е пожелна? Како што вели Сузан Сонтаг: „Она што се нарекува колективно сеќавање не е помнење, туку договор: дека ова е важно, ова е приказната за тоа како се случи, со слики што ја заклучуваат приказната во нашата свест. Идеологиите создаваат потврдни архиви со слики, репрезентативни слики, кои ги затвораат заедничките идеи за вредноста и придвижуваат предвидливи мисли, чувства.“⁷ Ако на нешто не се сеќаваш – исто така не постои. Оваа стратегија Владата ја постигнува преку изградба на нови споменици, згради и фасади, преименување на улиците, менување на ликот и идентитетот на градот, а оттука и на колективното минато, сеќавање и историја. Архитектурата се користи во идеолошки цели, архитектурата (и улиците, спомениците, фасадите) се орудие на националистичката културна политика. Архитектурата станува носител на националистичката идеологија, видлив, материјален знак за историјата и како таа се случила. „Историјата и културата се фундаментални аспекти на ткивото на секојдневниот живот. Тие ни даваат чувство на идентитет и ни кажуваат кои сме, од каде сме и каде одиме.“⁸ Културната политика темелно ги одредува значењата на општествената практика и, покрај тоа, групите и индивидуите што имаат моќ да ги дефинираат тие значења. Уште повеќе, таа се занимава и со субјективитетот и со идентитетот, затоа што културата игра централна улога во изградбата на нашето чувство за себеси⁹. Историјата игра централна улога во дефинирањето и на индивидуалниот и на групниот идентитет. А „историјата и политиката се суштински поврзани.“¹⁰

---

⁴ Ibid., 77.

⁵ Koteska, Jasna (2011): *Troubles with History: Skopje 2014*. Во: *Art Margins Online*. Online достапно преку <http://www.artmargins.com/index.php/2-articles/655-troubles-with-history-skopje-2014>, последен пристап 13.07.2012.

⁶ Vangeli, Anastas (2011): *Nation-building ancient Macedonian style: the origins and the effects of the so-called antiquization in Macedonia*. Во: *Nationalities Papers* 39 (1), стр. 13–32.

⁷ Сонтаг, Сузан (2006): *За страдањето на другите*. Скопје: Темплум.

⁸ Џордан; Ведон, стр. 12.

⁹ Ibid., стр. 15.

¹⁰ Ibid., стр. 43.

Она што актуелната Влада го прави со овој проект (чие второ име е „антиквизација“,¹¹ бидејќи во прв план го става античкото минато на македонците,¹² лозата на Александар Македонски) е токму бришење на (неподобното) минато и испишување, ре-конструирање (ре-фасадирање) и градење на поинакво минато. Систематски се бришат сите оние места-сеќавања (бидејќи архитектурата е и сеќавање, споменик на едно време, монумент на историјата и времето кое поминало, буди сентименти за личното и колективното минато потсетувајќи на една епоха, ера, историја и сеќавање), како никогаш да не постоеле, се затскриваат преку менување на нивната фасада, преку пре-именување на улиците, преку изменување на ликот на градот во само неколку години. Минатото од 50-те години заедничка југословенска историја ќе остане само лично сеќавање.

Националистичката идеологија и нејзината културна политика, како спроведување на таа идеологија во пракса, станува доминатна реторика и доктрина во Македонија. Оваа тенденција (процес) не е карактеристична само за Македонија. Она што е изненадувачки е фактот што овој историски ревизионизам и конструирање на псевдо-историја, во Македонија задоцнува повеќе од 15 години за разлика од тенденциите кои владеела во Источна Европа и на Балканот по падот на Берлинскиот ѕид (крајот на Студената војна) и распадот на СФРЈ. За разлика од останатите земји од поранешната југословенска федерација, каде процесот на ре-испишување на историјата започна уште пред самиот распад, а доживеа свој врв со создавањето на независни држави, кога секоја од државите произлезени од СФРЈ настојуваше да ја одвои својата историја, јазик и култура од онаа на соседот, Македонија овој премин го помина со релативно мали измени во националната историја. Ако за останатите земји, каде со првите повеќепартиски избори дојдоа на власт партии со силна (етно-)националистичка програма и идеологија, каде што се одеше до тоа дури и да се конструираат посебни јазици, да се рехабилитираат настани од историјата (на пример, усташкото и четничкото минато), во Македонија тоа се случува дури во 2006 година, со доаѓањето на власт на ВМРО-ДПМНЕ, овој пат на чело со Никола Груевски, кој го наследил долгогодишниот водач Љубчо Георгиевски. Токму со доаѓањето на власт на Никола Груевски, започнува процесот на антиквизација, на барање на корените на современата македонска нација во античките времиња, (ре)актуелизација на националистичките митови за Златното

---

¹¹ Како што посочува Вангели, поимот „антиквизација“ кој е позајмен од терминологијата на историјата на уметноста означува ренесансна практика на (пре)уредување на градот во стилот и изгледот на антички Рим и Атина; во современиот македонски контекст, реферира на индентитетските политики кои се засноваат на претпоставката за директниот линк помеѓу денешните етнички македонци и античките македонци. Уп. Vangeli.

¹² Употребата на малите букви е намерна бидејќи авторот смета дека на етно-националните одредници на идентитетот им се придава преголемо значење, иако се многу битна и неизбежна одредница не само на колективниот, туку и на индивидуалниот идентитет.

доба на македонците. Зошто токму тогаш започнува овој процес? По распадот на СФРЈ и прогласувањето на независност на Македонија, на чело на владата доаѓаат наследниците на комунистичката партија во Македонија, СДСМ (Социјалдемократски сојуз на Македонија), на чело со Бранко Црвенковски. Со исклучок на периодот 1998-2002 година (кога влада составува ВМРО-ДПМНЕ), тие се оние кои го добиваат парламентарното мнозинство и формираат влада. Како што ќе забележи Вангели, за време на југословенскиот период, митовите и наративите за античкото минато се отсутни од официјалната историографија, а акцентот е ставен на настаните кои се сметаат за камел-темелници за основање на македонската држава, како на пример, Илинденското востание од 1903 година, пришто, припадноста на македонците се бара во семејството на јужнословенските народи, со кои споделуваат слични јазични особености, култура и обичаи.¹³ СДСМ ја продолжи таа историја, неменувајќи ги дотогаш прифатените историски факти и дискурси.

Процесот на антиквизација кој го започна владата на Никола Груевски може да се чита како тенденциозен одговор на негирањето на посебноста на македонската нација и на прашањето за името наметнато од јужниот сосед, Грција, но и непризнаеноста на посебниот македонски идентитет и нација од страна на Бугарија, олицетворена во познатата синтагма „еден народ, две држави“. Но, може да се чита и како стратегија за да се издвои Македонија од своите (слични) соседи, да се покаже дека има засебна и изворна култура, автохтона, постара и „повистинска“ од онаа на соседите (како што тоа го правеа националистите пред, за и по воениот распад на Југославија). Токму ставањето во фокус на националниот идентитет и припадност, се засилува во „турбулентни времиња“, кога онаа одредница на идентитетот која се чувствува најзагрозена (националната припадност), токму таа и се става во фокусот. Оттука, не е несфатливо свртувањето кон докажувањето на античките корени на македонската нација. Но, неоспорен факт е дека со привидувањето на митот за *Златното време*, наративите за славното минато и непризнаената големина на македонската нација (која, според политиката на антиквизација, во СФРЈ не била препознаена, туку напротив потиснувана и угнетувана), всушност се користи за мобилизација на народните маси, особено во периоди на скоро никаква економија, низок економски стандард и невработеност од 300.000 од работоспособното население. Да направиме парафраза на познатата „ако немаат леб, нека јадат колачиња“, која во овој случај би гласела „ако немаат леб, барем нека имаат митови за славно минато“. Преку институционализацијата на оваа псевдо-историја и историски ревизионизам,

---

¹³ Вангели посочува и дека оние кои извршиле големо влијание за пробивот на митовите за античкото минато се припадниците на дијаспората, кои први започнуваат да ги користат симболите на античките македонци, како што е знамето од Вергина. Уп. Vangeli.

актуелната Влада со нејзината културна политика настојува не само да креира мит од потеклото, да му покаже на светот „кои сме и што сме“, туку и да ги искористи како разјаснување на парадоксите и фрустрациите на општеството и нацијата (нашиот јужен сосед не нè признава бидејќи сакаат да присвојат дел од нашето славно минато и култура, а поради нивната блокада не можеме да го добиеме заслуженото членство во НАТО, ниту пак во Европската унија, оттука, не можеме да живееме подобро и побогато).

Она што е најкарактеристично во овој случај е селективното читање на историјата. Македонија и македонците не се од денес. Тие постоеле на овој простор многу векови наназад, тоа е неоспорен и непобитен факт. Историските услови и настани биле такви што *дури* со влегувањето во заедницата на југословенски народи Македонија добива сопствена држава и признавање на посебен, македонски национален идентитет. Но како што македонците не се само југословени, или јужни словени, не се ни турски поданици ниту антички македонци. Сегашниот момент е резултат на сите минати моменти, ние сме сите тие припадности и обележаности набројани претходно, и многу повеќе. Потрагата по корените, знаењето кои сме ние, од каде доаѓаме е нужно за да знаеме каде одиме. Но, апсурдно е да се тврди дека ние сме само едно нешто. Уште поапсурдно е да си покажуваме себеси (пред сè себеси), но и на светот, кои сме, што сме и од каде доаѓаме, 20 години по создавањето на македонската независна и суверена држава. Но актуелната „потрага по корените“ која ја спроведува државата е всушност националистичката (културна) политика и ни (по)кажува нешто друго.

Според последните проекти на Владата на РМ, ние нашиот идентитет и славно минато треба да го бараме во гените на Александар Македонски и неговите славни походи низ 3 континенти. Односно, според Историјата која ја пишува моменталната Влада, ние сме директни потомци на Александар, но и јужни словени, ама селективно. Иако настојува да го избрише југословенското минато на Македонија, односно поврзаноста со останатите јужнословенски народи, сепак се истакнува заслугата и големината на делото на „сесловенските“ учители Св. Кирил и Методиј, кои ни ја подарија писменоста и писмото на кое пишуваме. Исто така, не се негира ни улогата и значењето и на други настани од поблиското минато, како Илинденското востаните и Крушевската Република како дел од борбата против отоманската власт и создавање на независна македонска држава. Но, сите овие настани се поврзани дисконтинуитетно, помеѓу нив нема никаква нишка која ги поврзува, што е само уште еден доказ за шизоидната употреба на минатото. Доколку некој еднадвор, врз основа на изградените споменици и културни објекти се обиде да ја прочита историјата на Македонија и македонската нација, ќе добие само настани кои се акцентирани, без да може да ја прочита врската помеѓу нив (антички македонци кои слават јужен словен кој им ја дал

писменоста, кои живееле во југословенска заедница, ама кои денес се антички македонци итн). Тоа е она што се добива како слика преведено и прикажано во проектот *Скопје 2014*. Како што нагласува Ентони Смит, национализмот, идеологијата и движењето, вклучуваат специфичен јазик, сентименти и симболизам. Национализмот не е само идеологија и форма на политика, туку мора да се третира и како културен феномен - националниот идентитет е колективен културен феномен. Митовите за заедничкото потекло – чувството „од каде доаѓаме“ е централно за „кои сме“.¹⁴ Преку употребата на симболи како што се знамињата (кои во Македонија се веат на секој чекор), спомениците, химните и другите свечености, членовите на нацијата се потсетуваат на нивното (славно) заедничко минато и културно сродство и наследство. Проектот *Скопје 2014* е јазикот и симболот на актуелната националистичката културна политика. Ако ги погледнеме спомениците, архитектурата, ре-именувањето на улиците и менувањето на фасадите, ќе сфатиме зошто тврдиме дека се случува бришење на минатото и негова ре-конструкција.

Централна фигура на овој проект се состои од огромната фонтана „Воин на коњ“ (именувана така поради протестите од страна на јужниот сосед, јавна тајна е дека фигурата на воинот на коњ го претставува Александар Македонски и неговиот верен Букефал). Овој споменик е висок 14.5 метри, изработен од бронза и поставен на бетонски постамент висок 10 метри. Под споменикот се наоѓа фонтана, а околу фонтаната се поставени осум војници од бронза, високи по три метри, како и осум лавови, високи по два и пол метри. На столбот, постаментот на коњаникот, има три прстени со монтирани плочи на кои се претставени три битки. Меѓу нив има три прстени од бронза, со декорација и релјефни фигури. Од најгорниот прстен паѓа водена завеса, а нагоре се крева магла. *Од фонтаната свири музика*. Поставен на плоштадот, овој грандиозен споменик треба да е оската на македонскиот национален идентитет. Од него сè започнува, тој е *axis mundi*, кон него (треба да) гравитираме, каде и да сме - натаму одиме, од секаде го гледаме. Александар (треба да) е нашата (нова) Историја.

Овој проект е придружен со мноштво скулптури и споменици (на Јустинијан Први, Никола Карев, Гоце, Делчев, гемиџиите итн.), изградба на згради на администрацијата во барокен стил (со колониади, столбови итн), изградба на Триумфална порта, преименување на улици, именување на скопскиот аеродром како Александар Велики (тука придавката „македонски“ е избегната), изградба на цркви на плоштадот Македонија и на Скопското Кале, како и Музеј на ВМРО и на жртвите од комунизмот, поставување на антички бродови (сплавови) во коритото на реката Вардар, како и реставрација на фасадите на постоечките градби во модерен стил, пред сè на Владата

---

¹⁴ Smith, Anthony D. (1991): National identity. London: Penguin Books, стр. 22.

на РМ (поранешен Централен Комитет на Сојузот на комунисти на Македонија) но и многу други монументи, згради и споменици.

Токму овој потег, реставрација на фасадата на Владата на РМ е потегот кој дополнително предизвика лавина реакции. Модерната градба, изработена од архитектот Петар Муличовски, е печат на едно време. Дел од модерната историја, таа има исклучително архитектонско, културно и историско значење, покрај тоа што таа зграда беше првенствено Централен Комитет на Сојузот на комунисти на Македонија. Нејзиниот препознатлив лик и стил го привлекува сеќавањето за едно време, дел од минатото на земјата и нејзиниот народ.

Да ја оставиме на страна апсурдноста на одлуката една модерна градба да се реконструира во барокно, антички, барокно-антички стил, нео-барок или каков и да е стил, затоа што кога се користат стилови чијшто рок на траење поминал, кога ги ставате во контекст и време на кој не им е место, а притоа тоа не го правите со намера да се исмејувате или да ги пародирате, ниту еден стил не е тоа што е изворно, па така ни овој стил не може да се дефинира; во анализите на историјата, архитектурата и уметноста најверојатно ќе добие некоја своја, посебна одредница. Како што би рекле противниците на овој проект и воопшто на националистичката културна политика, ова е јавен чин на „силување“ на градот. Резултатот од тоа ќе биде „стилско копице“. Читано поинаку, ова е чин на фалсификување на историјата, нејзина ре-конструкција, бришење и одново пишување, онака како што им одговара на центрите на моќ. Еден од симболите на југословенското минато на Македонија, ќе добие изглед по мерка на националистичка политика. Ќе се обиде да ги затскрие и последните траги од сеќавањето на едно не-толку-далечно минато.

Носителите на власта, а тоа се оние кои ја имаат моќта да ја напишат официјална историја, да ја изградат, ре-конструираат или избришат, настојуваат да го избришат целиот спектар на колективни сеќавања од изминатите 50 години, а во преден план да ги истурат оние кои одат во прилог на дискурсот на националистичката културна политика. Доминантните историски нарации го конструираат и националните идентитети но и личните сеќавања и индивидуалните идентитети. Освен тоа, како што велат Ведон и Џордан, „доминантните историски прикази се склони кон тоа да ги натурализираат сегашните општествени односи, да покажат како тие природно се развиле од минатото.“¹⁵ Пол Томсон заокружува: „Сета историја, во крајна линија, зависи од нејзината општествена намена.“¹⁶ Според Џон Тош „една од најцврстите врски што ги обединуваат големите групирања е свеста за заедничка историја што ја

---

¹⁵ Џордан; Ведон, стр. 83.

¹⁶ Ibid., стр. 83.

имаат нивните членови.¹⁷ Но историските факти не се дадени, туку се создаваат и селектираат. Без оглед дали е јавна или приватна, историјата е секогаш само една интерпретација на минатото, конструирана во сегашноста, врз основа на некои конкретно избрани суровини. „Важно е кој го создава историското знаење и кој ја вреднува неговата подобност за јавна потрошувачка.“¹⁸ Минатото најчесто се присвојува од страна на државата, и истражувањето и пишувањето на историјата се тесно поврзани со интересите и релациите на моќ. „Голем дел од историјата едноставно е инспиративен или триумфалистички, односно го романтизира минатото истакнувајќи го хероизмот, создавајќи мит од минатото.“¹⁹

Како што подвлекува Смит, националистите, сконцентрирани на славење на нацијата, се привлечени од драматичните и креативни можности на уметничките медиуми и жанрови на сликарството, музиката, архитектурата, скулптурата итн.²⁰ Токму тоа е она што го прави актуелната влада – покрај институционализирање на митовите за античкото минато (како што е „Македонската енциклопедија“ на Македонската академија на науки и уметности (МАНУ) од 2009 година, која во поглед на реакциите кои ги предизвика потсетува на „Меморандумот на САНУ“ од 1986 година), ги употребува можностите на архитектурата и уметноста за да создаде артефакти за минатото и историјата на Македонија.

Она што моментално се случува во Македонија е школски пример на „измислување на традициите“, традиции искористени за националистички цели. *Скопје 2014* станува музеј на измисленото сеќавање, историја која можеби не се случила, фингирање на минатото, конструкција на идентитетот, додека цели историски епохи остануваат затворени во подрумот на Историјата. Барокните фасади кои никогаш не биле дел од скопската и македонската архитектура, употребата на кичот во менување на ликот на поранешниот Централен Комитет, а денешна Влада, не можат да се протолкуваат поинаку освен како „измислување на традициите“. Како што истакнува Ерик Хобсбаум во неговото дело „Измислени традиции“, поимот „измислени традиции“ ги вклучува и „традициите“ кои се вистински измислени, конструирани и формално институционализирани и оние кои се појавуваат (изникнуваат) на начин кој е потешко да се следи – нешто што се случува во период од неколку години и кои се етаблираат себеси со голема брзина.²¹ Онаму каде што е возможно, тие се обидуваат да етаблираат (воспостават) континуитет со одговарачкото историско минато преку

---

¹⁷ Цитирано кај *ibid.*, стр.74.

¹⁸ Тош, цитирано кај *ibid.*, стр.77.

¹⁹ *Ibid.*, стр. 82.

²⁰ Smith, стр. 92.

²¹ Hobsbawm, Eric and Terence Ranger (1983): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, стр. 1.

употреба на стари материјали за конструкција на измислените традиции од нов тип за прилично нови цели. Дури и историски континуитет се измислува. Сите измислени традиции го користат минатото како легитиматор на акцијата или како цемент на групна кохезија.²² Измислените традиции се многу релевантни за историската иновација – „нацијата“ и нејзините поврзани феномени: национализам, национална држава, национални симболи, истории итн.

При ре-конструкцијата на нацијата, подеднакво важно е да се заборават одредени нешта како и да се запомнат други. Случајот со преименувањето на улиците е уште еден пример на бришење и менување на историјата. Според *Утрински весник* (од 07.03.2012), „Најдоцна до есен се очекува најголем дел од скопските улици, булевари и мостови да добијат нови имиња. Процедурата веќе започна со доставување предлози од страна на советничките групи во Градскиот совет. А, Комисијата за именување во Град Скопје по тричасовна седница на 07 март 2012 даде позитивно мислење за сите предлози на ВМРО-ДПМНЕ и на ДУИ, како и на Демократската партија на Турците.“²³ Само неколку од предложените имиња, се однесуваат на истакнати личности и настани од југословенското минато на Македонија.

Како нус-појава од овој националистички проект, подеднакво важна како и насилството кое овој проект го врши врз градот, врз историјата и сеќавањата, е длабоката поделба помеѓу народот која ја предизвика. Како никогаш претходно граѓаните се поделени на *вистински патриоти* и *предавници*. Односно, предавници се сите оние кои се против селективно читање на Историјата, против бришење на одредени мината и фаворизирање на други, против (ре)конструкцијата на минатото, преку „живеење“ на античкото минато наспрема свртеноста кон иднината, тие се предавници и „изроди“ (меѓу останатите обележувања се и „комуњари“, атеисти, педери, лезбејки, соросоиди) се сите оние кои не сакаат силување на градот и Историјата (во ниту еден момент намерно не го спомнав економскиот аспект на овој проект, за кој од државниот буџет се одвојуваат огромни средства и кој го „плаќаат“ сите граѓани на Македонија, а се однесува само на Скопје, бидејќи е уште една болна, долга тема оставена за другпат). Сите оние кои не го поддржуваат проектот се комунисти („комуњари“ е пејоративниот израз со кој се реферира на пратениците и симпатизерите на СДСМ), нехристијани, атеисти, оние кои ја влечат замјата назад и кои

---

²² Ibid., стр. 12

²³ Некои од имињата се: Св Апостол Павле, Аминта III, Бисер Балкански, Голи Оток, Децата бегалци, Егејски егзодус, Епопеа на ножот, Жртви на комунизмот, Македонска фаланга, Македонски лав, Македонско сонце, Непокор итн (извор и комплетна листа во [Н., Н.] (2012): Предлози за имиња на улици во Скопје. Во: Утрински весник, 07.03.2012. Online достапно преку <http://www.utrinski.com.mk/default.asp?ItemID=F4FFA23995363746B294BEF8502007A4>, последен пристап 13.07.2012.).

„само знаат да плукаат, а да не прават ништо“ (како што не ни сториле ништо досега). Оние кои го поддржуваат проектот, стануваат негови портпароли, тие се вистинските македонци, вистинското поколение на Александар, мирољубиви православни христијани (проектот *Скопје 2014*, малку парадоксално, но успеа да се поврзе и со религијата – православната христијанска, иако античкото минато кое се велича е пред-христијански период), оние кои знаат како треба, кои вистински ù посакуваат добро на државата и нацијата, оние кои ќе ни го „покажат патот“. Карикирано, ама поддржувањето или противењето на проектот Скопје 2014 станува најбитната (идентитетска) одредница овие денови. Наспрема привидно големиот број на приврзаници на овој проект, има и партии и групи на граѓани кои јавно го искажуваат своето несогласување со проектот *Скопје 2014*. Од политичките партии, тоа е СДСМ, а од граѓанските организации тоа се *Плоштад Слобода*,²⁴ *Прва Архи Бригада*,²⁵ и хорот *Распеани Скопјани*.²⁶ Преку граѓански активизам, директни интервенции во простор, форуми, дебати и настани, овие малубројни групи се обидуваат да го дигнат својот глас против естетско насилство врз градот, против историскиот ревизионизам и *трошењето на парите на граѓаните*. Зошто само мал дел од граѓаните јавно искажуваат незадоволство од овој проект, иако јавна тајна е дека сè поголем дел од нив се противи на овој проект, може да биде фактот што голем дел од нив се вработени во јавната администрација (т.н. „партиски војници“) чиешто работно место зависи директно од (јавното) согласувањето со политиките на партијата која ги поставила на нивните работни места. Втората причина може да се бара во целосната апатија која го има зафатено македонското општество и отсуството на традиција на граѓанска акција.

Мора да се спомене и отпорот и противењето кон *Скопје 2014* од страна на етничките албанци, бидејќи претставува моно-национален проект во мултиетничко општество. Но, и тој проблем беше набрзо решен со донесувањето на „рамковната“ одлуката за изградба на грандиозен плоштад наречен „Скендер Бег“ кој ќе се простира на левиот брег од реката Вардар, од Старата скопска чаршија до плоштадот „Македонија“.²⁷

Полека исчезнуваат контурите на југословенското минато. Систематски се брише од колективното и лично сеќавање, а оние генерации кои допрва доаѓаат ќе мислат дека

---

²⁴ Повеќе: [Окно.mk] (2012): Плоштад Слобода на Окно. Скопје. Online достапно преку <http://okno.mk/node/16977>, последна актуализација 10.02.2012, последен пристап 13.07.2012.

²⁵ Повеќе: [Прва архи бригада] (2012): За ПРВА АРХИ БРИГАДА. Скопје. Online достапно преку <http://rab.blog.mk/tag/прва-архи-бригада/>, последен пристап 13.07.2012.

²⁶ Повеќе: [Raspeani Skopjani] (2012): Распеани Скопјани. Скопје. Online достапно преку <https://www.facebook.com/pages/Raspeani-Skopjani/10150114559685235>, последен пристап 13.07.2012.

²⁷ Повеќе податоци во: [Н., Н.] (2012): Камен темелник за Плоштадот „Скендербег“. Скопје. Online достапно преку <http://www.build.mk/?p=11904>, последна актуализација 17.01.2012, последен пристап 13.07.2012.

Македонија била земја на антички војсководци и барокни зданија. Можеби на кратко во некој учебник, или случајно на интернет ќе налетаат на некаков кус натпис за соживотот на Македонија во југословенската федерација. А нас? Нас ќе ни останат само личните сеќавања на тоа минато. И тие ќе умрат кога ќе умре и последниот кој се сеќава. Мене знам дека сигурно ќе ми останат ордените од НОБ од моите баби и дедовци, кои дадоа свој придонес во градењето на слободна македонска нација, дел од заедницата на југословенските народи. Сепак, историјата наоѓа свој начин на постоење. Можеби ќе дојде некој друг повторно да ја ископа? Дотогаш останува во подрумот на Историјата.

(1): Сегашниот лик на зградата на Владата на РМ (се забележуваат античките скулпури поставени со влегувањето на ВМРО-ДПМНЕ во Владата) (извор: веб сајт на [Влада на РМ](#))

(2): Новата верзија на зградата на Владата на РМ (извор: портал [Кајрана](#))

(3): Споменикот „Воин на коњ“ (извор: веб сервисот на [Македонска радио телевизија](#))

(4): Еден од бродовите-сплавови во реката Вардар. Во позадина се гледаат новите згради дел од проектот Скопје 2014 (извор: веб сервисот на [Нетпрес](#))

Литература

- [Raspeani Skorjani] (2012): Распеани Скопјани. Скопје. Online достапно преку <https://www.facebook.com/pages/Raspeani-Skorjani/10150114559685235>, последен пристап 13.07.2012.
- [Н., Н.] (2012): Камен темелник за Плоштадот „Скендербег“. Скопје. Online достапно преку <http://www.build.mk/?p=11904>, последна актуализација 17.01.2012, последен пристап 13.07.2012.
- [Н., Н.] (2012): Предлози за имиња на улици во Скопје. Во: Утрински весник, 07.03.2012. Online достапно преку <http://www.utrinski.com.mk/default.asp?ItemID=F4FFA23995363746B294BEF8502007A4>, последен пристап 13.07.2012.
- [Окно.mk] (2012): Плоштад Слобода на Окно. Скопје. Online достапно преку <http://okno.mk/node/16977>, последна актуализација 10.02.2012, последен пристап 13.07.2012.
- [Прва архи бригада] (2012): За ПРВА АРХИ БРИГАДА. Скопје. Online достапно преку <http://pab.blog.mk/tag/прва-архи-бригада/>, последен пристап 13.07.2012.
- Hobsbawm, Eric and Terence Ranger (1983): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kišjuhas, Aleksej (2008): Istorijски revizionizam kao pseudo-istorija. Во: Petar Atanacković (ур.): *Nacija kao problem ili rešenje. Istorijски revizionizam u Srbiji*. Novi Sad: Futura, стр. 99–102.
- Koteska, Jasna (2011): *Troubles with History: Skopje 2014*. In: *Art Margins Online*. Online достапно преку <http://www.artmargins.com/index.php/2-articles/655-troubles-with-history-skopje-2014>, последен пристап 13.07.2012.
- Koteska, Jasna (2011): *Troubles with History: Skopje 2014*. Во: *Art Margins Online*. Online достапно преку <http://www.artmargins.com/index.php/2-articles/655-troubles-with-history-skopje-2014>, последен пристап 13.07.2012.
- Smith, Anthony D. (1991): *National identity*. London: Penguin Books.
- Vangeli, Anastas (2011): *Nation-building ancient Macedonian style: the origins and the effects of the so-called antiquization in Macedonia*. Во: *Nationalities Papers* 39 (1), стр. 13–32.
- Сонтаг, Сузан (2006): *За страдањето на другите*. Скопје: Темплум.
- Џордан, Глен; Ведон, Крис (1999): *Културна политика. Класа, род, раса и постмодерниот свет*. Скопје: Темплум.

Temporalna depolitizacija modernizma

Šefik Tatlić

Odnos između demokracije i kapitalizma u formi „saveza“ humanističkog projekta i hijerarhije eksploatacije ispostavlja se, najopćenitije govoreći, kao relacija sposobna za racionalizaciju socio-političkih efekata koje oba projekta proizvode.

Naime, demokracija kao metod legitimacije političke moći ni u kom slučaju ne isključuje mogućnost legitimacije one vrste moći koja će instrumentalizirati demokratski metod u cilju održanja partikularne agende. U uvjetima kapitalizma, demokracija se ispostavlja dakle, ne samo kao projekt sposoban za relativizaciju efekata reprodukcije kapitala, nego kao projekt koji će održanje uvjeta kapitala izjednačiti sa održanjem demokratskih uvjeta legitimacije.

Ipak, kako ekspanzionistička priroda kapitala negira poimanje cirkulacije kapitala kao projekta ne-segregativne eksploatacije, uloga neoliberalizma kao trenutnog moda širenja kapitala ispostavlja se kao dio šire agende reprodukcije kapitalizma – kolonijalizma. U tom slučaju, nominalno humanistički projekti poput (uvjetno rečeno) modernizma i demokracije jednostavno mogu figurirati kao sastavni dijelovi sistema eksploatacije i njene racionalizacije.

U tom smislu, odnos koji postjugoslavenski prostori imaju prema svojoj bližoj prošlosti u kontekstu adopcije demokracije, ispostavlja se kao kontekst u kojemu je institucionalizacija kapitalizma ujedno značila i stvaranje kolonijalnih uvjeta sposobnih za konverziju značenja projekta demokracije i moderne u instrumente eksploatacije.

Demos

U kontekstu bliske prošlosti (post)jugoslavenskog prostora, evidentno je da je demokracija, kao super narativ promjene organizacijske paradigme ovih društava, ispostavila koncept naroda, subjektiviziranog kao demos, ispred koncepta društva. Konzekventno izjednačavanje demokratskog i „naprednog“ (u sklopu definicije „progres“ u kontekstu tranzicije) ratificiralo je ideju „političke uloge naroda,“ što je u širem kontekstu koncept opće volje ili kvantifikacijsku legitimaciju ispostavilo kao razlog za devalvaciju fundamentalne funkcije političkog - proizvodnje društva.

Po Carl Schmitt-u, „Rousseau-ova opće volja postala je identična sa voljom suverena, ali

simultano sa konceptom općeg koji sadržava kvantitativnu determinaciju u odnosu na svoj subjekt to znači da je narod zapravo postao suveren.“¹

Koncept „naroda kao suverena“ u kontekstu tranzicijske proliferacije društava bivše Jugoslavije možemo vidjeti kao fokalnu tačku dominantnih revizionističkih retorika, tipa reinvenije kulturološko - vjerskih identiteta, „misije“ naroda, zemlje, krvi itd. U tom kontekstu, trenutni historijski stadij demokracije kao kapitalističke demokracije u kojoj cirkulacija kapitala formatira društvenu stvarnost odgovara Schmittovoj konstataciji do one mjere u kojoj se nominalna i aktualna moć prepliću u funkciji održanja ove „sive zone“ između prerogativa moći.

Schmittova „kvantitativna determinacija“ realizira se, dakle, ne samo kao kolektivna determinacija da se aktualnom održi cirkulacija kapitala, nego da se konstantno re-aktualizira odnos koji legitimira efekt kapitala kao efekt puke disfunkcije u razvoju demokracije.

Parafrazirajući Schmitta, nužnost po kojoj narod uvijek želi ono što je dobro nije identična sa ispravnošću koja proizilazi iz komande peronaliziranog i/ili personalnog suverena. Kako tvrdi Schmitt, „Jedinstvo koje narod predstavlja, dakle ne posjeduje odlučujući karakter ili karakter koji bi odlučivao; takvo jedinstvo je organskog tipa, a sa nacionalnom sviješću ideje države postaje ideja organske cjeline. Teistički i deistički koncepti Boga tako postaju neinteligibilni za političku metafiziku.“²

Iako je na Schmittovu eksplikaciju prirode suvereniteta utjecao njegov lični teizam koji se je reflektirao na svojevrsnu komparaciju simbolike netransgresivnog značenja koje ostvaruje figura Boga i personalizirane figure suverena, ostaje bitnom tvrdnja da se „depersonalizacija suverene moći“ ujedno može čitati i kao fleksibilizacija struktura moći koja, „otvaranjem narodu,“ ujedno tendira da bude lišena fundamentalne dimenzije političkog vladanja - proizvodnje naroda u političko društvo.

Ovdje treba napomenuti da o konceptu „naroda,“ naravno, ne govorimo kao o nekakvoj neutralnoj kontigenciji ili datosti, nego o geometriji strukturalizacije demografije – koja u ovom kontekstu ne treba biti viđena kao da stoji u dihotomijskom dualitetu sa konceptom „mnoštva“ („Multitude“) – kako su ga razvili Antonio Negri i Michael Hardt. Koncept „mnoštva,“ kao geometrija koja tendira da se realizira kroz diferencijalno/singularni momentum (koji ekspertizu ili klasu ispostavlja ispred biologizma ili historijske „predestiniranosti“) u svom proizvođenju također se ispostavlja kao podložna kritici u ovom kontekstu, između ostalog i zato što tendira da diferencijalno/singularnu matricu auto-realizacije *kao takvu* ispostavlja kao zalog političke antagoniziranosti (što nizu pokreta na

---

¹ Schmitt, Carl (2005): Political theology. Four chapters on the concept of sovereignty. University of Chicago Press ed. Chicago: University of Chicago Press, str. 48.

² Ibid.

ljevici danas i stvara probleme u smislu sporosti u proizvođenju političkih hijerarhija koji bi politizirale anti-establishment općenito).

Naime, vraćajući se na moment atribucije netrasgresivnosti ovo pretpostavlja atribuiranje netransgresivnosti ili divinizaciju „demokratske moći naroda,“ ali i neutralizira politički prerogativ interpretacije uloge demosa u kozmologiji moći liberalno kapitalističke demokracije. U današnjem kontekstu, ovo zapravo predstavlja puku legitimacija demokratske metode kao zamjene za političku ideologiju.

Kako navodi Schmitt, „Tocqueville je u svojoj interpretaciji američke demokracije našao da u demokratskoj misli narod lebdi iznad političkog života države, slično kao što Bog lebdi iznad svijeta, kao početak i kraj svih stvari i kao pozicija iz koje sve emanira i u koju se sve vraća.“³

Na stranu partikularni slučajevi demokratskih modela, implikacija da je volja demosa ultimativno „dobra“ i/ili pozitivna u srži predstavlja monopolizacije definicije uloge neke neutralne kontigencije. Demos kao subjektivizacija naroda tako ne predstavlja potenciju „nadilaženja“ naroda, nego vezivanje pozitivne konotacije upravo sa potencijom demosa da ostane apolitiziran tj. da se klasni sukob „gurne“ u kontekst etničko-biologističkih fantazija koje kapitalizam formira kao bazu u kojoj bi se ostvario „socijalni“ konflikt.

Drugim riječima, na metodološkom nivou se radi o konverziji puke manifestnosti u aktualnost, a na strukturalnom nivou o konverziji koncepta političkog antagonizma u koncept pristanka na obscenu ideju o političkom kao koncenzusu – pristanku na kapitalističku hegemoniju u kojoj je ideologizirana samo biologistička diferenciranost, dakle rasizam.

Naravno, sastavni dio ovih procedura (dislokacije temelja antagonizma) i dio demokratizacije post-jugoslavenskog prostora je temporalna dimenzija reinvenije historije kao neutralnog, apolitičkog procesa unutar kojeg su protagonisti navodno oduvijek težili slobodi u onoj formi u kojoj bi forma slobode potvrdila samo dominaciju kapitalizma kao društvenog odnosa.

U vezi sa Schmittovom konstatacijom da narod „lebdi“ iznad političkog života, to znači da proces demokratizacije subsumira reinveniju naroda, ne kao medija za proizvodnju političkog društva, nego naroda kao nositelja demokratskog potencijala da „kulturološke“ ili općenito aksiomatske aspekte društvene realizacije ispostavi kao primarne konceptima političkog. Koncept „lebdenja“ iznad političkog života ne implicira nikakvu a priori isključenost ili nedodirljivost, nego upravo pretpostavlja uključenje demosa u kontrolu nad političkim procesom samo u onoj mjeri u kojemu prirodu te kontrole neće dovesti u pitanje.

Konzekventno, koncepti „uspješnosti“ se u tranzicijskom procesu (od strane zapadnih struktura moći kao kontrolora) ratificiraju kao uspješni u onoj mjeri u kojoj stvaraju uvjete za

---

³ Ibid.

infiltraciju kapitala u sve sfere života (privatizacija, komodifikacija, konzumerizam, strukturalni rasizam itd.). Ispostava materijalnih društvenih resursa buržoazijama sa Zapada se onda, kao kompenzacija za nepostojanje politike koja bi smisao integracija propitala, epistemiološki i temporalno mobilizira da proizvede konstrukte o „vječnim kulturološkim pripadnostima“ određenih demografija koje su „uvijek pripadale civilizacijskim krugovima“ Europe.

Promotivni spotovi koji su uoči hrvatskog referenduma o pristupu Europskoj uniji (januar, 2012.) propagirali EU u Hrvatskoj tako su sadržavali komponentu u kojoj su predstavnici neoliberalno-populističkog SDP-a, integraciju zemlje nekoj aglomeraciji kapitalističkih interesa predstavljali kao „kulturološku pripadnost“ kako je to sročio predsjednik SDP Zoran Milanović izjavljujući da „Ulaskom u EU, Hrvatska postaje dio zajednice najrazvijenih država, kojima svojom kulturom oduvijek pripadamo.“⁴

Predstavnici EU-a, poput Stefana Fulea, izjavio je recimo istom prilikom da: „Mislim da postoji ogroman spektar razloga zbog kojih Hrvatska pristupa EU. Osjećaj da pripadate negdje, sudjelovanje u diskusiji o budućnosti Europe – to su glavni razlozi. Novac je definitivno važan, ali mislim da je to sporedan element u ovoj priči.“⁵

Koncept „pripadanja“ kao ultimativno apolitički koncept na isti način je ključni subtekst jedne flagrantne nemogućnosti/nevoljnosti kod auto-koloniziranog da proizvede politiku koja bi bila sposobna artikulirati značenje pripadnosti, ali i ultimativni dokaz licemjerstva lokalne politike koja auto-kolonizaciju i servilnost „prodaje“ kao vrhunski kulturološki i „politički“ doseg modernizacije. Naravno, u zamjenu za čisti financijski interes, tj. profit prvo za zapadne „civilizirane“ elite, onda za populaciju Prvog svijeta, a tek onda za lokalne subjekte koji od Zapada bivaju viđeni kao „civilizirani“ u direktnoj proporciji sa stupnjem njihove domestikacije, ergo, stupnjem pristanka na ovakvu ulogu.

Konzekventno, ili pak a priori, stvaranje brutalnih klasnih podjela; destrukcija javnih ingerencija države; produkcija znanja kao isključivog zaloga uključenja u tržište, prekarizacija rada i prosperiranje raznih formi (institucionalnog ili populističkog) fašizma i rasizma se interpretiraju dakle kao progresija u okvirima razvoja definiranog od interesa kapitala. U klasičnom auto-kolonijalnom maniru, populacija anomaliju i inkonzistenciju ne vidi kao sistemsku transgresiju, nego kao agonistički put iste populacije ka „civiliziranosti“ gdje prepreke na tom putu ista populacija u auto-defamacijskom maniru kompleksa „nedovoljne

---

⁴ Šajn, Nikolina (2012): I službeno počela kampanja za EU! Pogledajte VIDEO spotove za EU. Pusić: Odlučujemo pripada li Hrvatska i politički Europi. U: Jutarnji list, 03.01.2012. Online dostupno na <http://www.jutarnji.hr/vesna-pusic--izadite-na-referendum-i-glasujte-za-eu/997295/>, poslednji pristup 18.07.2012.

⁵ K., A. (2012): Stefan Fule: Hrvatska u EU ne ulazi zbog novca nego zbog osjećaja pripadnosti. U: Index, 20.01.2012. Online dostupno na <http://www.index.hr/vijesti/clanak/stefan-fule-hrvatska-u-eu-ne-ulazi-zbog-novca-nego-zbog-osjecaja-pripadnosti/594841.aspx>, poslednji pristup 21.01.2012.

civilizacijske verziranosti," pripisuje sama sebi kao inherentnu „kulturološko-civilizacijsku“ nemogućnost, tj. inferiornost (verbalizirano kroz anegdotalnu interpretaciju u stilu „I treba ,nas' kolonizirati.“)

Značenje koncepta „pripadnosti“ ili „pripadnosti civilizacijskom krugu“ nije ništa drugo do pristanak na monopol nad definicijom civilizacije ili progresa koju sebi daje eurocentrična dimenzija Prvog svijeta kapitala.

Da bi se pomenuti koncepti integrirali u normu, temporalni kontekst reinvenije naroda kao puke biološke kontigencije ispostavio se kao nužan za uspostavu tautologije auto-kolonijalizma kao civilizacijskog projekta i interpretacija „razvoja demokracije“ samo kao metode legitimacije pristanka na definiciju civilizacijskog unutar kolonijalnog super-narativa.

Demos kao fokalna tačka demokracije na taj način biva sveden na ulogu participacije u politici, ne kao antagonističkom potencijalu, nego performansu manje ili više uspješnih pokušaja integracije u hijerarhiju privilegiranosti koju ionako formatira struktura moći utemeljena na materijalnoj moći, strukturalnom rasizmu i eksploatacijsko-eksproprijacijskoj, općenito transgresivnoj prominenciji.

Konzekventno proizvođenje vladajućih klasa u formi buržoaskih elita i proizvodnih klasa kao klasa apolitičkih dužnika u kolonijalnim periferijama ultimativno reducira klasni i antagonistički aspekt političkog za prerogativ proizvodnje društva na temeljima koji bi inkonzistencija sistema interpretirale kao njegove inherentne, sistemske konzistencije u organiziranju eksploatacije.

U temporalnom kontekstu, procesi formiranja buržoazija u post jugoslavenskim prostorima od devedestih do danas nisu ni značili nešto drugo do formiranje klase koja administrira strani kapital (investicije) i ekonomiju kao preduvjet koloniziranja i/ili kolonijalne proizvodnje - dok „proizvodne klase“ (šta god to danas značilo) svoju nemogućnost da postanu dijelom buržoazije kompenziraju populizmom koji društvo interpretira kao organsko tkivo „naroda“ čiji „autohtoni“ pripadnici navodno „zaslužuju“ višak privilegija (na manje eksploatacije) nad „ne-autohtonom“ proizvodnom klasom.

U širem smislu, sistemsko brisanje veze između kapitala kao društvenog odnosa u kojemu je prijestup obavezan (što koncept „borbe protiv korupcije“ u kapitalizmu općenito čini defaultno perverznim) tako postaje dio matrice promocije političkog kao moći racionalizacije neograničene infiltracije kapitala u društvo. I naravno, retoričke matrice koje zasićuju kritičke domete mainstream medija u bivšoj Jugoslaviji bivaju verbalizirane kroz „zabrinutost“ po pitanjima javne potrošnje, korupcije, nepotizma, uzurpacije, „zastoja u EU integracijama“ itd., impliciraju kolektivni koncenzus pristanka na kapitalistički režim proizvodnje koji po defaultu, tj. sistematski proizvodi pomenute transgresije.

Borba za političku realizaciju u kapitalu kao sistemu obavezne transgresije, biva svedena na legitimiranje kroz demokratski metod kao perverznu međusmjenu aktera većinskom voljom legitimiranih kao prominentnih da se integriraju u transgresiju.

Gledajući na Prvi svijet kapitala, takozvani demokratski javni diskurs u Prvom svijetu kapitala (Zapadu) tako je u najvećoj mjeri formatiran kao abolicionistički korektiv efekat kapitala kroz repetirano svođenje interpretacije uzroka društvenih anomalija na kontekst u kojem je navodno stupanj demokracije obrnuto proporcionalan količini anomalija.

Demokracije post-jugoslovenskog prostora, istom logikom, u institucionalnom smislu bivaju svedene na okvire za organiziranje metode pristupa hijerarhijama eksploatacije, a u temporalnom smislu reproduciraju same sebe kroz brisanje revolucionarne dimenzije iz koncepta modernizma i pripisivanju iste dimenzije „post-ideološkom“ imaginariju kao kolonijalnoj društveno-materijalnoj stvarnosti.

Oba ova aspekta jednostavno predstavljaju kontekst normativizacije na temeljima ratifikacije kapitalizma kao novootkrivene moderne - u kojoj je stupanj normalizacije kapitalističke transgresije direktno proporcionalan količini (ovakvog) moderniteta. Ova eksplikacija zapravo ukazuje na logiku koja političko ne realizira kao politički zahtjev za intervencijom protiv kapitalističke plutokracije, nego kao partikularni zalag komodifikacije unutar režima kapitalističke proizvodnje i općenito suvremenih formi kolonijalizma, uključujući tu i auto-kolonijalizam.

Reinvencija modernizma i neutralizacija političkog

Kolonijalizam ili kolonijalnost u kontekstu demokracije i reinvenije moderne implicira visok stupanj auto-kolonijalnost periferije (postjugoslovenskog prostora), ali bez obzira na specifični kolonijalni model, reinvenija modernizma kao servilnog političkog nomosa nužno uključuje proces adopcije partikularnih istina univerzaliziranih od zapadnih struktura moći.

Kako procedure demokratizacije i „tranzicije“ podrazumijevaju promjenu paradigme vladanja tj. reorganizaciju značenja suvereniteta i autoriteta, (re)organizaciju načina komodifikacije, te reinvenije historijske uloge ideološkog, one ujedno predstavljaju i reorganizaciju temelja na kojima se proizvodi modernitet.

Jednostavno, ne i neispravno, bi bilo ustvrditi da je proces post-hladno ratovske modernizacije istoka i jugoistoka Europe od Zapada proglašen uspješnim u onoj mjeri u kojoj je bio auto-kolonijalni projekt. Također, nije neispravno ni ustvrditi da je projekt moderniteta (na političkim temeljima) prekinut upravo demokratskim promjenama, ali kontekst uspostave

demokracije bitan je u ovom kontekstu kao moment koji reinventira temelje moderniteta zarad institucionalizacije kapitalizma u kolonijalnom kontekstu.

Kako tvrdi Walter Mignolo, „Modernitet nije historijski period, nego retorika bazirana na ideji spašavanja (*salvation*) od agenata te retorike koji se smještaju u kranji moment ili stadij globalnog historijskog razvoja i nose baklju svijetlije budućnosti čovječanstva.“⁶ Parafrazirajući Mignola, retorika moderne je, od svog začeca (u 16-om stoljeću), retorika spašavanja: kroz konverziju (španjolske i portugalske kolonijalne misije pod blagoslovom crkve), preko civilizirujućih misija (kolonijalna Britanija i Francuska) do razvoja i modernizacije (ekonomski i politički eksperti iz SAD-a koji vode Treći svijet ka istim standardima koje ima Prvi svijet), tj. do spašavanja kroz tržišnu demokraciju i konzumerizam.

Po pitanju odnosa kolonijalizam – demokracija – suverenitet u kontekstu nominalnog postojanja suvereniteta ili autoriteta države u kolonijalnom odnosu, evidentno je da je aktualni nestanak suvereniteta „slobodnih“ država direktno proporcionalan stupnju auto-kolonijalizma ili koloniziranosti. Pitanje demokracije tu se opet otkriva kao podtekst motivacije slobode demosa da legitimira moć koja se *neće* realizirati kao mehanizam proizvodnje društvenih odnosa tj. limitacije kapitala (u formi konzumerizma kao stila života, dužničkog ropstva itd.), nego kao mehanizma zaštite, ne ustavnog poretka, nego zaštite suvremenog robovlasničkog poretka i daljne institucionalizacije i/ili normativizacije slobodno tržišne transgresivnosti.

Naposlijetku, pitanje suvereniteta se u kolonijalnom odnosu stoga ostvaruje kao tutelarni suverenitet tangibilan samo u mobilizaciji kolonijalne periferije u „spašavanju“ Trećeg svijeta slobodno tržišnom dogmom (učešće balkanskih i istočno europskih država u zapadnom izvozu demokracije tj. kolonizacije Trećeg svijeta).

U širem kontekstu, kako tvrdi Achille Mbembe, „U suvremenoj političkoj misli i europskoj političkoj praksi i imaginariju, kolonija predstavlja mjesto gdje se suverenitet fundamentalno sastoji od prakticiranja moći izvan zakona (*ab legibus solitus*) i gdje „mir“ češće poprima oblik „beskrajnog rata.“⁷ Ovaj rat, naravno u geopolitičkom kontekstu predstavlja rat kao imperijalno osvajanje (Trećeg svijeta od Prvog) i okupaciju u fundamentalnom smislu sa ciljem eksploatacije, ali u strukturalnom kontekstu predstavlja proceduru teritorijalizacije tj. upisivanje novih prostornih odnosa, produkcija granica i hijerarhija (tj. primjena kolonijalne vladavine) u društvenu i geo-rasnu, a ne isključivo u geopolitičku topologiju.

U postjugoslavenskom prostoru, najjednostavnije rečeno, rana faza strukturalizacija

---

⁶ Mignolo, Walter (2008): De-Linking Epistemology from Capital and Pluri-Versality – A conversation with Walter Mignolo, part 1. U: Reartikulacija (4). Online dostupno na <http://www.reartikulacija.org/?p=196>, poslednji pristup 18.07.2012.

⁷ Mbembe, Achille (2003): Necropolitics. U: Public Culture 15 (1), str. 26.

kolonijalnog odnosa je bila svedena na proliferaciju etno-nacionalnih buržoazija kroz nasilno urezivanje novih (etno-nacionalnih) hijerarhija u demografsku strukturu (fašistički genocidi i etnička čišćenja sprovedena od Miloševićevog i Tuđmanovog režima u devedesetim); legitimacije novih hijerarhija kroz period servisiranja potreba kapitala tj. kroz privatizaciju javnih prerogativa države (2000 - danas) te naposljetku kroz svodenje konteksta političkog antagonizma na etničko - religijski i (ne *ili*) slobodno tržišni nivo. Kao svojevrsni „odgovor“ (ili puka estetska „kompenzacija“) na ove procedure sprovedene od etno-nacionalnih buržoazija isprofilirale su se razne socijal-demokratske opcije čije je rješenje sistemskih abnormalnosti subsumirano u zahtjevu za „civiliziranim“ kapitalizmom koji će „socijalnu pravdu“ osigurati transparentnim izvlašćenjem, transparentnom privatizacijom javnih prerogativa i ultimativno „transparentnim“ ropstvom.

Bilo da je etno-nacionalnog ili neoliberalnog prefiksa, buržoazija periferije osigurava demokratske uvjete te se, imitirajući zapadnu buržoaziju, pokušava profilirati u lokalnim ili hijerarhijama centra (Zapada) kroz strukturalizaciju ekonomija društava kojima vladaju u ekonomije bazirane na uslugama, turizmu, dovlaćenju investicija itd. Ako se suverenitet u koloniji sastoji od prakticanje moći izvan zakona (*ad legibus solitus-u*) te ako se taj kontekst vidi kao okvir za reteritorijalizaciju granica i hijerarhija, onda je jasno sa u ex-Yu kontekstu problem „disfunkcionalnosti“ nije odraz nekakvog „neutralnog porijekla anomalije,“ nego odraz upisivanja novih hijerarhijskih granica u opću populaciju.

U temporalnom smislu, kolonijalni procesi sa reakcionarnim prefiksom u jugoistočnoj i istočnoj Europi se realiziraju kao flagrantne auto-kolonijalne tendencije koje se epistemioološki realiziraju kroz temporalnu reinveciju historijske uloge nacije kao temelja društva i pozicioniranje iste nacije u narativ Zapada, kojemu se (u ekstremno servilnom maniru) delegira pravo da smjesti periferiju kao inferiornu Zapadu, ali da joj i „garantira“ minimum prava na *manjak* eksploatacije nad autohtonom nacijom tj. višak eksploatacije nad onim kojeg Zapad odredi kao takvim (ne-kršćanima, ne-bijelcima, imigrantima iz Trećeg svijeta itd.). Narativi „vječne (!) pripadnosti“ Europi, biologističke socijalno-darvinističke interpretacije društva, rasističke klasifikacije, kult obitelji, širenje klero-fašističkog utjecaja na sve fragmente društva te apriorizacija koncepta kulturološkog ispred političkog, paradigmatički su dijelovi ovog imaginarija.

Naravno, ono što naturalizira *ab legibus solitus* koji spominje Mbembe kao „normalno stanje“ nije proces pukog institucionaliziranja „disfunkcije,“ nego normalizacije disfunkcije te njene konzekventne epistemioološke integracije u normativ. Sistemski zločini Prvog svijeta kapitala (historijski ili recentni kolonijalni genocidi, mučenja u koncentracijskim logorima „prominentnih“ liberalnih demokracija, rasističke imigracijske politike, tolerancija fundamentalizama kršćanskog porijekla, deportacije Roma u „domovini ljudskih prava“ Francuskoj, itd.) tako po samoj svojoj hijerarhijskoj pozicioniranosti (kao pozicije Zapada koja

se „ne smije propitivati“ ili pozicije „oholosti nulte tačke“⁸ kako ovu poziciju zove Santiago Castro Gomez) bivaju ispostavljene kao dokaz kolonijalne prirode strukturalizacije hijerarhije moći kroz ovakvu demokratizaciju periferije.

Citirajući Mbembea, „Kolonijalno stanje derivirano je iz fundamentalnog baziranja i/ili nalaženja suvereniteta i legitimiteta u autoritetu isto tako partikularnog narativa historije i identiteta.“⁹

Temporalna reinvenija autoriteta kroz adopciju partikularnog narativa historije i identiteta nije nalaženje autoriteta u politički artikuliranom narativu historije, nego u narativu strukture moći koja uspostavlja kolonijalni odnos, dakle strukture moći Prvog svijeta kapitala i njenog pozicioniranje same sebe u neku „post-ideološku“ poziciju.

Ono o čemu se ovdje u kolonijalnom odnosu radi je da ekspanzija kapitala ne pretpostavlja samo monopolizaciju eksploatacije („pravo na više eksploatacije), nego predstavlja i univerzalizaciju partikularnog narativa - kao objektivnog, jedinog „modernog“ i naravno kao nepodložnog kritici. Ovo ultimativno „neideološko“ proizvodi u dominantni narativ saveza između demokracije i kapitala te među reakcionarnom desnicom i socijal-demokratskim neoliberalizmom po pitanju pristanka na partikularni narativ kolonijalizma kao univerzalizirane definicije progresa.

U prostoru kolonijalne periferije Europe, ovaj savez je evidentan kroz analizu pozicioniranja koje realizira recimo hrvatski SDP nakon dolaska na vlast u decembru 2011. „Postideološka“ prominencija lažno lijeve stranke tako biva realizirana kroz automatski revizionizam historijske uloge eklatantnih fašista poput Tuđmana, kojega recimo predsjednik RH Ivo Josipović vidi jednostavno kao nekoga ko je „Gubio kontrolu nad procesima.“¹⁰

„Procesi“ nad kojima se gubila kontrola su procesi adopcije kolonijalnog odnosa kao jedinog odnosa koji „garantira“ moderni razvoj, a „gubljenje kontrole“ valjda predstavljaju samo *glitch* ili „incidente“ koji su te procese usporavali (etničko čišćenje, fašizam, itd.). Logika hrvatskog SDP-a na taj način implicira aboliciju i Miloševića koji je valjda kroz fašističke agresije „gubio kontrolu“ nad „procesima.“

Radi se naravno o degutantnom izjednačavanju ideoloških projekata (komunizma i fašizma) po uzoru na slične tendencije u Europskoj uniji, gdje ovo izjednačavanje kao institucionalno-epistemološki proces za cilj ima neutralizaciju funkcije politike kao proizvođača društva i proizvodnju proto-političke dimenzije ideološkog (kontrole i dogme)

---

⁸ Mignolo, str. 22.

⁹ Mbembe, str. 27.

¹⁰ Klauški, Tomislav (2012): „Nadesno krug!“. Tko kaže da je ljevica došla na vlast? U: Index, 03.01.2012. Online dostupno na <http://www.index.hr/vijesti/clanak/nadesno-krug-tko-kaze-da-je-ljevica-dosla-na-vlast-591694.aspx>, posljednji pristup 18.07.2012.

kao ultimativnog racionalizatora eksploatacijskih hijerarhija i njihovog utemeljivanja na rasističkoj bazi. Priznavanje nekakvog „civilizacijskog kredibiliteta“ Europi bez pominjanja njene kolonijalno-genocidne prošlosti (ili današnjeg apartheida) nužno kao rezultat proizvodi rehabilitaciju lokalnih genocidnih ikona kao u slučajevima kada „post-ideološki europski socijal-demokrate“ poput Ive Josipovića, koji je uostalom držanje mise nacističkom zločincu Paveliću prokomentirao kao „Privatni čin bez velikog značaja.“¹¹

U kontekstu ovog teksta, to znači da se političko značenje ideološkog potpuno briše, ali ne samo zato da bi izjednačilo lijeve i desne ideološke projekte, nego da bi uskratilo političku ideologizaciju ljevice od mogućnosti da adresira liberalnu demokraciju kao izuzetno tolerantnu prema ideološkoj desnici i izuzetno spremnu da konzistencije kapitala denotira kao inkonzistencije „bez velikog značaja.“

Neutralizacija ideološkog zapravo upućuje na neutralizaciju političkog u ideološkom što i približava neoliberalne „socijalne demokracije“ reakcionarizmu tj. reakcionarno i klerofašističkoj agendi koja na efekt kapitalističke komodifikacije reagira zahtjevom za (intenzivnijom) reinvenijom države na bazi „organske kohezije naroda“ (u skladu sa nacističkim konceptom Volksgemeinschafta) gdje bi se kapitalizam „korigirao“ u skladu sa bijelom rasističkom matricom i imaginarijem „kršćanske Europe“ gdje religijski fundamentalizam biva uspostavljen kao okvir koji proizvodi hijerarhije privilegiranosti.

U svakom slučaju, efekti ekspanzije kapitala, komodifikacije, radikalne klasne podjele, konzumerizma, strukturalnog rasizma, privatizacije itd. kao dominante oznake iskustva novije prošlosti post jugoslavenskih prostora tako bivaju integrirani u koordinate nekog navodno neutralnog i nužnog „procesa“ – tj. obsceno degutantne verzije moderniteta. I to onog tipa u kojemu sve navedeno navodno treba izgledati kao incident u uspostavi disfunkcije kao funkcije procesa modernizacije dirigitiranog od kolonijalnih gospodara iz zapadne strukture moći i lokalnih vazala.

Po Mbembeu: „Kolonijalnost počiva na specifičnom imaginariju državnog suvereniteta. Taj imaginarij, po autoru, „kombinira koncept inflacije koncepta ispravnosti u relaciji između moći i autoriteta koji se, osim kada je upotrebljen u arbitarnoj formi, ostaje otkriven kao procijep ili rupa.“¹²

Efekti kapitala razvojem demokracije bivaju tretirani kao pitanja navodno lišena ideološke pozadine ili kao ona pitanja kojima bi se trebala baviti administracija, a ne politika, a „procijep ili rupa“ koja odražava „inflaciju koncepta ispravnosti“ ispostavlja se kao

---

¹¹ Barukčić, Marina (2012): ‚Mise za Pavelića su privatni čin bez velikog značaja‘. Predsjednik Ivo Josipović. U: Vijesti, 05.01.2012. Online dostupno na <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/168828/Mise-za-Pavelica-su-privatni-cin-bez-velikog-znacaja.html>, poslednji pristup 18.07.2012.

¹² Mbembe, Joseph-Achille (2001): On the postcolony. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, str 25.

demokratska autorizacija one moći koja će političkom kao antagonističkom oduzeti mogućnost reinencije koncepta ispravnog. Tretman ratnog zločina kao pukog incidenta u „izvršenju dužnosti“ kao u slučaju američkog marinca Franka Wutericha koji je za ubistvo 24 civila u Iraku 2005., kažnjen degradacijom čina,¹³ predstavlja tipičnu gestu inflacije koncepta ispravnosti (u kolonijalnom kontekstu) koja metastazira do tog nivoa značenja da je ubistvo 24 civila zapravo bila gesta koja pokazuje da arbitranost sankcije zapravo otkriva procijep (ili „sivu zonu“) kao nekropolitičku normu, tj. ubijanje civila kao izvršenje dužnosti u sklopu narativa o nužnosti širenja demokracije tj. kolonijalizma kao civilizacije.

Kako navodi Mbembe, parafrazirajući, kolonijalna okupacija pitanje je uzimanja, *delimitacije i ostvarivanja* kontrole nad fizičkim geografskim prostorom – tj. upisivanja novog seta društvenih i prostornih odnosa. Po Mbembeu, ovo upisivanje novih prostornih odnosa (teritorijalizacija) ultimativno je dio produkcije granica i hijerarhija, zona i enklava, subverzija postojećih vlasničkih aranžmana; klasifikacija ljudi po različitim kategorijama; izvlačenje resursa i finalno proizvođenje velikih rezevoara kulturoloških imaginarija.

Naime, proizvođenje kulturoloških imaginarija nužno je i temporalna operacija koja one društvene uzuse i konvencije iz prošlosti bazirane na kombinaciji biologizma, malograđanske buržoazije i tradicije / identiteta, reinventira kao ključne konvencije navodno nužne za modernistički razvoj.

Kulturološka fascinacija prostora ex-Yu predrevolucionarnom buržoazijom, aristokracijom i reakcionarnom glorifikacijom „ekspertize naroda“ (u smislu „tajnog znanja koje ‚narod‘ navodno posjeduje,“ neke „skrivenne istine“ koja navodno leži iza apolitičkih motiva i slični reakcionarni mitovi) konzekventno postaju bazni podtekst mainstream medijskog diskursa. Reprezentacijska glorifikacija aristokratsko/proto-buržoaskog mentaliteta (tajkunske obitelji kao modeli uspjeha u TV sapunicama) i malograđanskog šovinizma/primitivizma (lokal patriotske mitologije o „urbanom“ i „pravim građanima“ eksplicirane kroz razne TV „humoristične“ eskapade i slično u *mainstream* medijskom diskursu) kao dimenzija transfera vrijednosti između značenja progresa i puka jednostavno su matrica reinencije moderniteta kao apolitične servilnosti kojoj se u (auto) kolonijalnom imaginariju dodjeljuje ideološki status u onom smislu u kojemu se iste konvencije reprezentiraju kao „inherentne eratičnom procesu razvoja.“

Demokratska legitimacija „ekspertize puka“ i temporalna reinencija koncepta elite kao apolitične, pljačkaške buržoazije finalno se uspostavljaju kao koordinate pacifikacije političkog antagonizma – desnica i „post-ideološki“ socijaldemokratski neoliberalizam se formiraju kao

---

¹³ Hrupić, Martina (2012): Američki marinac za ubojstvo 24 civila trebao je u zatvor na 152 godine. Nagodio se i dobio – niži čin. U: Jutarnji list, 25.01.2012. Online dostupno na <http://www.jutarnji.hr/za-ubojstvo-24-civila-trebao-je-u-zatvor-na-152-godine--nagodio-se-i-dobio---nizi-cin/1002363/>, poslednji pristup 18.07.2012.

puki zahtjevi za pozicioniranje u hijerarhiju moći kreiranu unutar kolonijalnog odnosa, a u kontekstu institucionalne i epistemološke strukturalizacije moći ideološko se reinventira kao apolitičko.

U tom kontekstu, rezentman koji proizvodi efekt kapitala biva političko-ideološki ispražnjen do te mjere do koje se politički antagonizam stigmatizira kao totalitarna komponenta koja je konfrontirana sa modernizmom i/ili progresom u onoj mjeri u kojoj je političko-ideološki lijeva.

Značenje temporalne instrumentalizacije humanističkih projekata u repeticiji kapitala

Po Santiago Lopet Petit-u, u interpretaciji Marine Gržinić, kapitalizam nije nepovratni (irreversible) proces, nego reverzibilni (reversible) i konfliktni događaj. Jezgra ove reverzibilnosti po Petitu, u interpretaciji Marine Gržinić je „Stanje u kojem je cijeli svijet doveden do stanja jednog jedinog događaja, a to nije kriza, niti Obama, nego ono što Petit zove nesputanost (unrestraintment ili na španjolskom *desbocamiento*) koje se kolokvijalno može nazvati „nesuzdržavanje” (*unrestraining*), „raspuštenost” (*unleashing*) ili beskrajnost (širenja limita) kapitala. Po autoru, neoliberalna globalizacija je stoga repeticija ili ponavljanje jednog jedinog događaja, nesputanosti, repeticije kapitala.¹⁴

Kako navodi Gržinić, „Raspuštenost kapitala stvara paradokalsnu spacijalizaciju koja zahtjeva dvije repeticije; sa jedne strane, po Petitu, to je konstituirajuća (founding) repeticija u kojoj se uspostavlja sistem hijerarhija; sa druge strane to je takozvana dekonstituirajuća (de-foundational) repeticija koja se prezentira kao erozija hijerarhija, disperzija produkcije, multiplicitet i multi-stvarnosti. Repeticija kapitala, po Petitu, tako implicira obje repeticije u isto vrijeme.”¹⁵

U širem kontekstu post-jugoslavenskog prostora konstituirajuća repeticija kapitala se ostvaruje kroz proizvodnju sistema hijerarhija koje su omogućile uvjete u kojima repeticija međusmjene između reakcioniranih i neoliberalnih političkih opcija omogućava konzistentu institucionalizaciju kapitalističkih institucija.

U takvim uvjetima, dekonstituirajuća repeticija realizirala se kao uspostavljenih hijerarhija, ali samo do one mjere koja će napasti inkonzistencije jedne represivne prakse u administrativnom smislu tj. koja neće interventirati u sistem legitimacije moći ili sistem kao

---

¹⁴ Gržinić, Marina (2008): Capital, Repetition. U: Reartikulacija (8). Online dostupno na <http://www.reartikulacija.org/?p=695>, poslednji pristup 18.07.2012, str. 3–4.

¹⁵ Ibid.

konzistenciju u održanju heterogenosti eksploatacije (klasne i rasne privilegije).

Rezultat je stoga (Po Petitu i Gržiniću) realizacija obje repeticije u isto vrijeme – a u ovom kontekstu to vidimo tako da se kapitalizam (kao dupla repeticija) konstituira kao dominantan društveni odnos, dok demokracija, ispostavljaajući se kao rješenje najintenzivnijim efektim kapitala (fašizmu, kolonijalnim genocidima, komodifikaciji itd.) zapravo funkcionira kao metod koji, dekonstituirajući povišeni stupanj hegemonije, samo osigurava uvjete za njihovu reorganizaciju na drugim temeljima.

U kontekstu anti-establishmenta, koncept direktne demokracije koji tendira da se uspostavi kao ideološki podtekst niza protestnih formi u regionu (studentske pobune, lokalni derivati *Occupy* pokreta itd., veliki dijelovi kritičkog diskursa) koncentrira se na artikulaciju dualiteta na liniji predstavnička protiv konzenzualne demokracije. Drugim riječima, tendirajući da locira porijeklo (većine) inkonzistencija kapitalizma u nemogućnosti predstavničke demokracije da reflektira potrebe većine.

Implikacija da potrebe „većine“ sadrže neku ultimativno pozitivnu antagonističku mogućnost je u ovom kontekstu problem, jer ista implikacija zapravo zapostavlja činjenicu da je epistemologija većine proizvedena kao dio eksploatacijske retorike, univerzalizacije partikularnog post-ideološkog statusa moderne i modernizacije kao uvjeta kolonijalizma - koju je nespecifična većina internalizira kao granicu svoje političke realizacije.

Drugim riječima, koncept direktne demokracije implicira da bi ovakva većina (99%) kao takva navodno bila sposobna izboriti se za svoja „prava“ unutar „demokratske moderne,“ zapostavljajući činjenicu da se ista većina subjektivizira kao protagonist u ulozi demosa koji će legitimizirati smjenu protagonista u administriranju cirkulacije kapitala. Nesposobnost, odbijanje ili pak zanemarivanje ovih aspekata kod lokalnih (regionalnih) anti-kapitalističkih agendi da se formatiraju političko - ideološki, te sa organizacijskom hijerarhijom dodatno ostvaruje dojam koketiranja sa interpretacijom demokracije kao a priori separirane od kapitala.

U širem kontekstu, koncept direktne demokracije tendira da ostvaruje pozitivnu vezu sa dekonstituirajućom dimenzijom Petitove repeticije kapitala erodirajući hijerarhiju na način da kapitalu pripisuje homogenu prirodu u provođenju segregacije – približavajući se tako poziciji koja kapitalizam percipira kao reorganizaciju nacije-države u nadnacionalnu strukturu koja navodno isto eksploatira sve. Drugim riječima, ovo dodatno implicira interpretaciju kapitala kao poretka bez centra i periferije, te bez unutarnje heterogene strukture u klasifikaciji eksploatiranih – što gubitak radnog mjesta u New Hampshireu i genocidno ubijanje Palestinaca tako na obsceni način stavlja u istu ravan.

Ne radi se o tome da je, recimo u globalnom kontekstu, *Occupy* pokret u rudimentarnom smislu problem, ali isti pokret mora biti izuzetno oprezan da ne zaboravi da dio onih 99%

postu čija se prava zastupaju i dalje u zapadnim demografijama glasaju za republikance u SAD-u i razne fašističko-desno-populističko-reakcionarne opcije.

Drugim riječima, nužno je da, u najširem smislu, anti-kapitalistički pokret apsolutno ne smije zanemarivati kolonijalnu i rasističku dimenziju kapitalizma, te paziti da ga ne reinventira kroz nekritičku analizu uloge velikih humanističkih projekta (renesanse, prosvjetiteljstva, modernizma) u racionalizaciji kolonijalne prirode ekspanzije kapitala i njegove mogućnost pravljenja razlika u teritorijama koje eksploatira.

Ovu depikciju kapitala kao nadnacionalne globalne strukture moći koja ne segregira u eksploataciji (Imperija, kako su ga definirali Antonio Negri i Michael Hardt u istoimenom tekstu), Santiago Castro Gomez kritizira tvrdeći upravo da „Kolonijalnost u postmodernom kapitalizmu ne nestaje, nego samo biva reorganizirana na post- moderni način.“¹⁶

Ako kažemo da je Petitova simultana repeticija kapitala jedan od načina reorganizacije kolonijalizma, onda ne govorimo samo o kapitalu kao kolonijalnosti, nego i o tome da ista repeticija artikulira vezu između velikih humanističkih projekata i kolonijalnosti kao kapitala.

U tom smislu, te u vezi sa starim humanističkim projektima, Santiago Castro Gomez tako napominje da „Nije moguće razumijeti humanizam renesanse ako ignoriramo njih historijski aprioris, historijske uvjete mogućnosti.“¹⁷

Stavljajući renesansu kao humani projekt u današnji kontekst, dobijamo demokraciju kao humanistički projekt koji (ne samo kurentno, nego i kronološki) biva tumačen kao separatan od kolonijalno-rasističke dimenzije kapitalizma koju je demokracija navodno sposobna korigirati kroz nespecifični koncept „humaniziranja“ što se svodi na demokratizaciju kapitalizma, njegovu popularizaciju ili u krajnjoj liniji na atribuiranje demokratskog kapitalizma kao humanog projekta.

Na toj liniji, nedavna izjava britanskog premijera Camerona u kojoj zagovara „Eru društveno odgovornog, popularnog kapitalizma,“¹⁸ implicira temelje reorganizacije kapitalizma na temeljima koji će Petitovu dekonstitutivnu, erodirajuću repeticiju konvertirati u tendenciju konstitutivnu za reorganizaciju kapitalističkog centra. Rečeno na drugi način, kapitalizam se reinventira demokratizirajući se, što ultimativno implicira njegovo humaniziranje kroz integraciju atribuiranog značenja nekog humanističkog projekta (demokracije) u instrumentarij samo-održanja kapitalizma. tj. statusa quo. Radi se naravno o „dinamičnom“ status quo u kojima je višak profita za zapadne strukture moći izjednačen sa

---

¹⁶ Castro-Gómez, Santiago (2007): The Missing Chapter of Empire. Postmodern reorganization of coloniality and post-Fordist capitalism. U: Cultural Studies 21 (2), str. 435.

¹⁷ Ibid., str. 432–433.

¹⁸ Watt, Nicholas (2012): David Cameron pledges era of ‘popular capitalism’. U: The Guardian, 19.01.2012. Online dostupno na <http://www.guardian.co.uk/politics/2012/jan/19/david-cameron-pledges-popular-capitalism>, poslednji pristup 18.07.2012.

viškom smrti za populacije Trećeg svijeta ili pak „nepodobnih“ dijelova Prvog svijeta.

Kako navodi Gomez, „Razmišljajući o renesansi kao o europskom fenomenu, odvojenom od moderno-kolonijalne ekonomije svijeta koji ju održava, ekvivalentno je stvaranju nekompletne i mistificirajuće slike moderniteta.“¹⁹

Evidentno je, naravno, da se reakcionarni aspekti Europe (Crkva, populisti, kršćanski-demokrati itd.) reinventiraju kroz aproprijaciju istih onih humanističkih projekata čije su političke dimenzije historijski pokušali zatomiti (prosvjetiteljstvo, modernizam), ali je još evidentnije da se isti projekti u onoj mjeri u kojoj su depolitizirani ili de-revolucionalizirani i jesu integrirani u odnos kapitala i demokracije.

Na isti način možemo reći da je razmišljanje o demokraciji kao o europskom fenomenu navodno odvojenom od struktura moći koju je održavaju, ekvivalentno stvaranju mistificirajuće slike demokracije kao projekta koji navodno lebdi iznad društvene stvarnosti koju legitimira dok je kapital proizvodi. Ova „mistificirajuća slika moderniteta“ je u kontekstu post jugoslavenskog prostora imaginarij koji je pojam moderniteta izjednačio, ne sa revolucionarno dimenzijom moderniteta, nego sa onima koji ostvaruju monopol na definiciju nad modernitetom, dakle eurocentričnim zapadnim strukturama moći.

Ako to kažemo na drugi način, lokus enuncijacije establishmenta (uključujući reakcionarne i neoliberalne opcije) i moralnih većina u ex-Yu gravitira oko imaginarija o potrebi (institucionalno-epistemološkog) konstituiranja kapitalističkih proizvodnih odnosa koji navodno omogućavaju upis u registar „civiliziranosti“ – proizvedeći tako konstitutivni aspekt Petitove repeticije kapitala. Sa druge strane, lokus enuncijacije anti-establishmenta u ex-Yu, tendira da se ostvaruje kao pozicija erodiranja (ili proto-erozije) hijerarhija, smještajući se (proto)ideološki i/ili apolitičko „čisto-ideološke“ okvire jednog, u principu apolitičnog imaginarija, koji ne uspostavlja vezu između hijerarhija eksploatacije i istih humanističkih projekata. Drugim riječima, zanemarivanje ili sistemsko prešućivanje sposobnost kapitalizma da iskoristi značenje velikih humanih projekata u svrhu reorganizacije svoje hegemonije nužno rezultira u reinenciji kapitala kroz reinenciju političkog kao ideološki praznog tj. nesposobnog da propita širu funkciju demokratskog.

Paradoksalno, zapravo izgleda da demokracija u svom antagonističko-humanističkom smislu funkcionira samo u onim demografijama koje postaju svjesne heterogene prirode kapitala i njegove kolonijalno-rasističke dimenzije, tj, na teritorijama koje su same bile objekt kolonizacije. Revolucija u Egiptu ili venecuelanska demokracija na taj način „isisavaju“ veći politički potencijal od ‚demokracije‘ nego demografije onih zemalja koji si daju pravo da diktiraju značenje demokracije (Prvog svijeta kapitala) ili onih koji pristaju na servilnu poziciju

---

¹⁹ Castro-Gómez, str. 432–433.

Zapadu kao gospodararu tumačenja progressa kao što to rade istok i jugoistok Europe.

Uz sve ovo, apsolutno ne treba zanemariti ključnu stvar, sposobnost kapitala i pripadajućih mu teritorija centra (Zapada) i njihovih narativa da se temporalno „reinventiraju“ kroz neutralizaciju efekata kapitala, relativizaciju svoje historijske odgovornosti za kolonijalne genocide i fleksibilizacije svoje baze moći (Zapada).

Kako navodi Marina Gržinić, „Dok je Istok sve više i više isključen iz materijalnosti svoje historije, znanja, memorije itd., Zapad više radi performance iste isključenosti (Europa bez granica., op.a). Igra se sa spekulativnim formatom samog sebe i želi da mislimo da su korijeni moći kapitala fiktivni.“²⁰ Naime, Gržinić u kontekstu performativiteta „nesvjesnog“ navodi izložbu „Former West“ (Bivši Zapad)²¹ kao primjer odnosa koji proces reinventiranja tj. neutraliziranja političke uloge ostvaruje u relaciji sa Petitovom repetitivom kapitala.

Kako navodi autorica, „[k]ako (koncept bivšeg Zapada, op.a.) dolazi u vrijeme razgovora o financijalizaciji kapitala; riječ *bivši* stavljena kao prefiks Zapadu prezentira špekulativnu matricu koja Zapadu daje mogućnost da ne bude svjestan svoje historijske i sadašnje hegemonijske uloge – i tom logikom da ne bude odgovorna za nju... Budite sigurni da u budućnosti možemo očekivati projekte, simpozije i izjave u kojima će imperijalne kolonijalne sile, Britanija, Francuska, Nizozemska, pokušati dokazati da su i one bile kolonizirane u prošlosti i da je ovo što im se događa danas rezultat rada nekih čudnih sila, a ne interne logike kapitalizma.“²²

U tom kontekstu, nedavna izjava britanskog premijera Camerona kako je, parafrazirajući, Argentina zapravo kolonizator Falklandskih otoka,²³ jasno govori u prilog ovoj tezi, a u širem smislu proizvodi Petitovu dekonstituirajuću tendenciju u kojoj će Zapad svoju kolonijalnu prošlost reinventirati kao prošlost u kojoj su i zapadne strukture moći bile žrtve kolonijalizma kao neke „strane“ sile.

Naime, ono što se u epistemološkom prostoru bivše Jugoslavije zadnjih dvadeset godina reinventira kao anomalijsko je politička dimenzija ideološkog i to zato što politička dimenzija ideološkog subvertira agendu koncenzusa na politiku kao performans.

Kako tvrdi Marina Gržinić, „Bivša istočna Europa nije pridjev, nego kontejner u vremenu koje je akcelerirano do tog stupnja da se politika pamćenja prezentira kao pamćenje o nečemu što je nekad bilo političko. Ono što je nekad bilo političko transformirano je kroz

---

²⁰ Gržinić, Marina (2010): De-Coloniality of Time and Space. U: Reartikulacija (10-13), str. 15.

²¹ International Research, Publishing and Exhibition Project, for the period 2009–2012. Curated by Charles Esche, Maria Hlavajova and Kathrin Rhomberg (2012). Online dostupno na <http://www.formerwest.org>, poslednji pristup 18.07.2012.

²² Gržinić (2010), str. 15.

²³ [N., N] (2012): PM accuses Argentina of 'colonialism' towards Falklands. U: BBC, 18.01.2012. Online dostupno na <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-16617666>, poslednji pristup 19.01.2012.

repetativnu repetaciju u čisto ideološko znanje, i to na način koji pretpostavlja da se zapravo ne moramo brinuti oko toga jer se ionako radi o performativnom procesu.“²⁴

U širem kontekstu, liberalna demokracija i aktualno dominantni model reprodukcije kapitala, neoliberalizam, otkrivaju se kao partikularni elementi šire agende eksploatacije – kolonijalizma ili kolonijalnosti. Radi se o agendi koja demokratski potencijal demografija perifernih centru moći legitimira kao „validan“ ako legitimira pravo centra (Prvog svijeta kapitala, Zapada) na monopol nad definicijom progresa i samonametnuti prerogativ istog centra da heterogenizaciju hijerarhija privilegiranosti uspostavi u tržišno/etničko/rasno/religijskom, a ne političkom ključu.

Konzekventno ili pak a priori, liberalno demokratski kapitalizam u kolonijalnom se kontekstu ispostavlja kao vrsta poretka koji na institucionalnom i epistemološkom nivou neutralizira značenje političkog antagonizma – interpretirajući noviju prošlost, „prvobitnu akumulaciju demokratskog institucionalizma“ (od početka devedesetih) kao reorganizaciju temelja uspostave moderniteta i kasnu tranziciju kao adopciju moderniteta kao kolonijalnog odnosa. Kao rezultat, ultimativno se izjednačava auto-kolonizacija i modernizam, ali i reinventira ideološko kao koncept ponovnog otkrivanja degutantne ideje o politici kao koncenzusu, a ne kritičkoj artikulaciji i političkom konfliktu.

---

²⁴ Gržinić (2010), str. 15.

Literatura

- International Research, Publishing and Exhibition Project, for the period 2009–2012. Curated by Charles Esche, Maria Hlavajova and Kathrin Rhombergn (2012). Online dostupno na <http://www.formerwest.org>, poslednji pristup 18.07.2012.
- Barukčić, Marina (2012): „Mise za Pavelića su privatni čin bez velikog značaja“. Predsjednik Ivo Josipović. U: Vijesti, 05.01.2012. Online dostupno na <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/168828/Mise-za-Pavelica-su-privatni-cin-bez-velikog-znacaja.html>, poslednji pristup 18.07.2012.
- Castro-Gómez, Santiago (2007): The Missing Chapter of Empire. Postmodern reorganization of coloniality and post-Fordist capitalism. U: Cultural Studies 21 (2), S. 428–448.
- Gržinić, Marina (2008): Capital, Repetition. U: Reartikulacija (8). Online dostupno na <http://www.reartikulacija.org/?p=695>, poslednji pristup 18.07.2012.
- Gržinić, Marina (2010): De-Coloniality of Time and Space. U: Reartikulacija (10-13).
- Hrupić, Martina (2012): Američki marinac za ubojstvo 24 civila trebao je u zatvor na 152 godine. Nagodio se i dobio – niži čin. U: Jutarnji list, 25.01.2012. Online dostupno na <http://www.jutarnji.hr/za-ubojstvo-24-civila-trebao-je-u-zatvor-na-152-godine--nagodio-se-i-dobio---nizi-cin/1002363/>, poslednji pristup 18.07.2012.
- K., A. (2012): Stefan Fule: Hrvatska u EU ne ulazi zbog novca nego zbog osjećaja pripadnosti. U: Index, 20.01.2012. Online dostupno na <http://www.index.hr/vijesti/clanak/stefan-fule-hrvatska-u-eu-ne-ulazi-zbog-novca-nego-zbog-osjecaja-pripadnosti/594841.aspx>, poslednji pristup 21.01.2012.
- Klauški, Tomislav (2012): „Nadesno krug!“: Tko kaže da je ljevica došla na vlast? U: Index, 03.01.2012. Online dostupno na <http://www.index.hr/vijesti/clanak/nadesno-krug-tko-kaze-da-je-ljevica-dosla-na-vlast-/591694.aspx>, poslednji pristup 18.07.2012.
- Mbembe, Achille (2003): Necropolitics. U: Public Culture 15 (1), S. 11–40.
- Mbembe, Joseph-Achille (2001): On the postcolony. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.
- Mignolo, Walter (2008): De-Linking Epistemology from Capital and Pluri-Versality – A conversation with Walter Mignolo, part 1. U: Reartikulacija (4). Online dostupno na <http://www.reartikulacija.org/?p=196>, poslednji pristup 18.07.2012.
- [N., N] (2012): PM accuses Argentina of ‘colonialism’ towards Falklands. U: BBC, 18.01.2012. Online dostupno na <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-16617666>, poslednji pristup 19.01.2012.
- Šajn, Nikolina (2012): I službeno počela kampanja za EU! Pogledajte VIDEO spotove za EU. Pusić:

Odlučujemo pripada li Hrvatska i politički Europi. U: Jutarnji list, 03.01.2012. Online dostupno na <http://www.jutarnji.hr/vesna-usic-izadite-na-referendum-i-glasujte-za-eu/997295/>, poslednji pristup 18.07.2012.

Schmitt, Carl (2005): Political theology. Four chapters on the concept of sovereignty. University of Chicago Press ed. Chicago: University of Chicago Press.

Watt, Nicholas (2012): David Cameron pledges era of 'popular capitalism'. U: The Guardian, 19.01.2012. Online dostupno na <http://www.guardian.co.uk/politics/2012/jan/19/david-cameron-pledges-popular-capitalism>, poslednji pristup 18.07.2012.

Kako je rashodovano društvo?

Strateški stečaj i njegova primena na postjugoslovenskom prostoru na primeru preduzeća Šinvoz

Mladen Perić i Đorđe Tomić

Uvod

Vreme nakon raspada jugoslovenske države obeležio je niz događaja i aktera kojima je i u društvenim naukama posvećeno veoma mnogo pažnje. Transformacija političkog sistema, uspon starih i novih političkih elita, ratovi u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu, kao i postjugoslovenski nacionalizmi, samo su neke od ključnih tema naučnog istraživanja ovog perioda. Brojne studije, monografije, zbornici, članci u časopisima posvećeni su promenama koje su se desile u celoj istočnoj Evropi od početka devedesetih godina 20. veka. Ova istraživanja – bilo iz pera zapadnoevropskih autora ili „domaćih“ stručnjaka – težila su da objasne uzroke i posledice sloma socijalističkih sistema i tzv. demokratizaciju istočnoevropskih društava. Skoro bez izuzetaka nova „demokratija“ je tumačena „u paketu“ sa uvođenjem tržišne ekonomije, a država pre svega kao nacionalna, a ne kao socijalna država. Tumačenje aktuelnih događanja odvijalo se prevashodno u skladu sa Fukujaminim „krajem istorije“: liberalna demokratija i kapitalistički poredak „slobodnog sveta“ konačno su odneli pobedu nad projektom „realno postojećeg socijalizma“, a činilo se, i nad principima levice uopšte. Uspostavljenoj hegemoniji različitih teorija transformacije – poznatije po pojmu *tranzicije* – na postjugoslovenskom prostoru mogle su konkurisati još jedino nacionalistička tumačenja društva i društvene promene. I jedan i drugi narativ – neoliberalni i nacionalistički – imali su za cilj legitimisanje nove / stare političke elite i novog društvenog poretka. Danas, dakle dvadeset godina kasnije, možemo sa razočarenjem zaključiti da je i jedna i druga strategija imala uspeha: Kao što je normalizovan nacionalizam, tako je normalizovan i novi ekonomski poredak. Istovremeno, postoji i razlika između odnosa prema ova dva fenomena. Dok je kritika nacionalizma od samog njegovog (ponovnog) pojavljivanja tokom devedesetih godina postojala – iako ograničena na uske krugove „alternativne“ intelektualne elite – kritika kapitalizma na postjugoslovenskom prostoru do pre nekoliko godina, ako je i artikulisana, bila je skoro neprimetna. Pritom je upravo ekonomska transformacija ovog dela Evrope ne samo proces koji odlično ilustruje pojedinačne aspekte kapitalističkog poretka, pa samim tim i njegovu kritiku, već ima i značajan uticaj na

svakodnevni život ljudi na ovom prostoru. Kao što je za većinu stanovnika bivše Jugoslavije bilo poražavajuće doživeti inflaciju, „spontanu promenu oblika svojine“, a samim tim i promenu vlasništva nad društvenom svojinom, zatim neformalnu, pa formalnu nezaposlenost, pad opšteg životnog standarda, „sivu ekonomiju“, „crno tržište“, nestašice, neisplaćene lične dohotke itd., skoro podjednako poražavajuća za ta društva jeste činjenica da se čitav ovaj proces retko ili nikako ne dovodi u pitanje. Izuzev nekoliko kritičkih radova o ekonomskim problemima socijalističke Jugoslavije¹ kao i o nastanku nove ekonomske elite tokom devedesetih godina,² većina naučnih istraživanja koja bi se dala svrstati u oblast ekonomske istorije, propast (post)jugoslovenske ekonomije tumači kao propratni efekat teške, ali nužne društvene promene. Tek noviji teorijski i empirijski radovi o društvenoj transformaciji,³ pre svega analize privatizacije i najnovijih radničkih borbi,⁴ kao i opšti istorijski pregledi raspada Jugoslavije⁵ predstavljaju prve značajne pokušaje jedne kritičke analize skorije prošlosti postjugoslovenskih društava.

Sa ciljem potpunijeg razumevanja privatizacije i kritičke analize procesa ekonomske transformacije uopšte, u ovom tekstu biće objašnjen jedan od mehanizama pomoću kog je sistematski uništavana (post)jugoslovenska privreda, a koji se pojačano primenjuje nakon 2000. godine – koja inače važi za prelomni trenutak u postsocijalističkom „prelaznom periodu“ u kom je „pobedila demokratija“. Reč je o strateškom korišćenju stečaja. Koja ekonomska „logika“ stoji iza napora preduzetnika da tek kupljena preduzeća uvedu u stečaj, koji pravni okviri i političke odluke omogućavaju ovaj proces, ko su akteri koji učestvuju u ovom procesu i konačno, koje ekonomske i socijalne posledica ima ova strategija, samo su neka od pitanja na koja ovaj prilog daje odgovor.

---

¹ Up. Plestina, Dijana (1992): *Regional development in communist Yugoslavia. Success, failure, and consequences*. Boulder: Westview Press; Woodward, Susan L. (1995): *Socialist unemployment. The political economy of Yugoslavia, 1945-1990*. Princeton: Princeton University Press.

² Vidi npr. Bolčić, Silvano (1993): 'Novi menadžeri' u privatnim firmama u Srbiji početkom 90-ih. In: *Sociologija* 35 (2), S. 243–251; Bolčić, Silvano (1993): 'Novi preduzetnici' u Srbiji početkom devedesetih. In: *Sociologija* 35 (4), S. 489–504; Bolčić, Silvano (1994): The spread of entrepreneurship in Serbia in the early nineties. In: *Sociologija* 36 (4), S. 369–401; Cvejić, Slobodan (2002): *Neformalna privreda u post-socijalističkoj transformaciji. "Siva ekonomija" u Srbiji 90-tih*. In: Silvano Bolčić und Anđelka Milić (Hg.): *Srbija krajem milenijuma. Razaranje društva, promene i svakodnevni život*. 1. Aufl. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, S. 123–140.

³ Vidi npr. Veselinović, Ana; Atanacković, Petar; Klarić, Željko (Hg.) (2011): *Izgubljeno u tranziciji. Kritička analiza procesa društvene transformacije*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung; Horvat, Srećko; Štiks, Igor (2012): *Dobrodošli u pustinju tranzicije! Postsocijalizam, Evropska unija i nova levica na Balkanu*. In: Miloš Jadžić, Dušan Maljković und Ana Veselinović (Hg.): *Kriza, odgovori, levica. Prilozi za jedan kritički diskurs*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, S. 159–176.

⁴ Up. Golić, Slavko (Hg.) (2012): *Jugoremedija, deo drugi... Radničke borbe u Srbiji*. Zrenjanin: Ravnopravnost; Popov, Nebojša (Hg.) (2011): *Radno mesto pod suncem. Radničke borbe u Srbiji*. Beograd; Zrenjanin: Službeni glasnik; Res publica; Luxol-Farmacija; Popović, Željko; Gajić, Zoran (Hg.) (2011): *Kroz tranziciju. Prilozi teoriji privatizacije*. Novi Sad: Alternativna kulturna organizacija.

⁵ Up. Sundhaussen, Holm (2012): *Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten 1943-2011. Eine ungewöhnliche Geschichte des Gewöhnlichen*. Wien; Köln: Böhlau.

Koncept strateškog stečaja korporacija

U 1980-tim i 1990-tim godinama u američkoj sociopolitičkoj teoriji sve više se pominje stečaj kao jedna od mogućih strategija koju korporacije mogu primenivati u određenim uslovima. Sve češće se otvaranje procesa stečaja i nakon toga reorganizovanje korporacija stavlja u kontekst politike i sukoba interesa različitih stejkholdera. Do skora su sudovi u kojima se raspravljalo o sudbini kompanija u stečaju bili rezervisani za advokate, sudije, bankare, finansijske menadžere i druga stručna lica. U novijoj istoriji bili smo svedoci toga da sudovi postaju mesta na kojima se razrešavaju neka od najznačajnijih društvenih pitanja našeg vremena (kao što su sudbine i nadoknade potrošačima koji su imali određene zdravstvene tegobe i probleme zbog upotrebe proizvoda i usluga firmi u stečaju, pitanja najamnina sindikalno organizovanih i neorganizovanih radnika, pitanja funkcionisanja fer tržišne konkurencije i dr.).

Danas ljudi polako počinju da shvataju da biti u stečaju ne znači samo biti „švorc“ (*being broke*). Funkcija stečaja prema savremenom stečajnom zakonodavstvu nije više samo pružanje utočišta finansijski neuspešnim i nesolventnim subjektima. Ona takođe može predstavljati veoma moćno oružje u rukama jakih i finansijski razvijenih kompanija. To je danas naročito tačno zato što subjekti u stečaju, saglasno, recimo, američkom Zakonu o stečaju, imaju veliku društvenu i finansijsku moć.

Iako pojedini istraživači fenomena stečaja i dalje tvrde da stečaj uzrokuje loš menadžment i loše finansijsko stanje kompanije, percepcija se polako menja i stejkholderi uključeni u stečajne procese počinju da uče o njegovoj upotrebi u strateške svrhe. Stečajevi korporacija polako su izašli iz prostog okvira obnavljanja dugova između dužnika i poverilaca i sve češće se koriste za postizanje nekih drugih ciljeva, neostvarivih u uslovima redovnog poslovanja.

Do skora je kod prosečnog menadžera prva asocijacija vezana za stečaj bila: „stanje koje bi po svaku cenu trebalo izbeći“. Međutim, kao rezultat dubokih strukturnih promena u ekonomiji, politici, pravu i organizacionoj politici, stečaj dobija sve naglašeniju stratešku i političku ulogu – a čije prednosti koriste i dobitke stiču najčešće velike korporacije i moćni poverioci. Današnji menadžeri kompanija stečaj više ne doživljavaju kao nešto neprijatno i nešto što bi trebalo izbegavati. Umesto toga, stečaj naglašeno postaje jedna od strategija korporacija za dostizanje postavljenih ciljeva.

Rasprave oko uloge stečaja i reorganizacije kompanija u stečaju i njihovih implikacija na dobrobit privrede i ekonomije još uvek traju. Postoje čak i neki autori koji smatraju da bi reorganizaciju firmi, u kontekstu pomenutog američkog zakona, trebalo ukinuti, ili barem

promeniti. Razlog su učestale zloupotrebe i često nepotrebni stečajni procesi, kao i činjenica da firme u stečaju i nakon završetka procesa reorganizacije i dalje imaju veoma visoke nivoe duga u svojim bilansima stanja.⁶

Bez obzira na pristup, za razliku od upotrebe stečaja u svrhe „lečenja“ kompanija, stečaj danas u mnogim ekonomijama ima i stratešku dimenziju. Kao korporativnu strategiju, stečaj sve više prihvataju i važni kontrolori finansijskog stanja kompanija kao što su komercijalne i investicione banke, osiguravajuća društva i agencije za ocenu boniteta korporativnih obveznika. Institucija stečaja menja dosadašnju pasivnu ulogu firmi proaktivnom ulogom i preuzima se kada se žele postići određeni finansijski i politički ciljevi. Stečajna arena se produbljuje i u njoj počinju da se rešavaju najvažnija društvena pitanja koja svakako izlaze iz okvira prostog namirenja potraživanja poverilaca od strane dužnika. Otišlo se toliko daleko da pojedini strateški konsultanti predlažu svojim klijentima – finansijski uspešnim firmama, stečaj kao stratešku opciju za upravljanje.

Ovde se postavljaju dva logična pitanja. Šta je to strateški stečaj korporacija i koja je razlika između strateškog stečaja i onog koji to nije, odnosno koji je stečaj strateški, a koji nestrategie ili „normalan“. I konačno: koje implikacije ima primena „strateškog“ stečaja u kontekstu postsocijalističke ekonomske transformacije?

U stručnoj literaturi strateški stečaj koji se sprovodi reorganizacijom podrazumeva zadovoljenje najmanje dva osnovna uslova. Prvo, saglasno Poglavlju 11 Zakona o stečaju SAD-a stečaj mora biti pokrenut na zahtev jednog stejkholdera koji ima interese suprotne drugim stejkholderima. Drugo, njegov cilj mora biti rešenje jednog problema koji je predviđen Zakonom (npr. odlaganja i izbegavanja tužbi i određenih finansijskih obaveza).⁷ Autor C. M. Daily definiše strateški stečaj kao „proaktivni pokušaj menadžmenta firmi da se suoči sa pretnjom koju je iskazala druga stejkholderska grupa.“⁸ Dakle, suština strateškog stečaja korporacije je promovisanje interesa jedne grupacije stejkholdera na račun (štetu) drugih i pomeranje rizika sa moćnijih na one slabije.

I strateški i nestrategie stečaj uvek deluje na jednog određenog stejkholdera. Međutim, u nestrategie slučajevima oštećene strane su obično dobavljači i finansijske institucije, a korporacija se ulaskom u stečajnu reorganizaciju štiti od njihovih aktivnosti. Sa druge strane, strateški stečaj pogađa obično neke druge stejkholdere. Međutim, i strateški stečaj može biti

---

⁶ Šire videti: Bradley, Michael; Rosenzweig, Michael (1992): The Untenable Case for Chapter 11. In: The Yale Law Journal 101 (5), S. 1043–1095.

⁷ Moulton, Wilbur N.; Thomas, Howard (1993): Bankruptcy as a deliberate strategy: Theoretical considerations and empirical evidence. In: Strategic Management Journal 14 (2), S. 125–135; Delaney, Kevin J. (1998): Strategic bankruptcy. How corporations and creditors use Chapter 11 to their advantage; with a new preface. Berkeley: University of California Press.

⁸ Daily, Catherine M. (1994): Bankruptcy in strategic studies: Past and promise. In: Journal of Management 20 (2), S. 263–295.

usmeren protiv interesa poverilaca, ali to ne može biti klasična ranije pomenuta zaštita. Drugim rečima, da bi neki stečaj dobio epitet „strateškog“, on mora uključiti plan aktivnosti koji menadžeri ne bi mogli sprovesti u redovnim poslovnim uslovima.

Nestrateski stečaj bavi se obavezama (dugovima) nastalim u uslovima redovnog poslovanja dužnika⁹ i cilj mu je pružanje zaštite kompaniji dok se ne strukturira plan reorganizacije u kome će na adekvatan način biti predloženo razrešenje problema izmirivanja obaveza. Strateski stečaj takođe pristupa tom problemu, ali nema za cilj namirenje obaveza poverioca, ili i ako ima, onda to čini na neki novi način, neprimeren klasičnom stečaju i kompenzaciji poverilaca iz imovine dužnika.

Autor J. P. Sheppard ide korak dalje od prostog definisanja strateškog stečaja i daje osnovne atribute – u vidu naredne komparativne tabelarne tipologije – koji treba da budu zadovoljeni kako bi se neki stečaj mogao nazvati strateškim.

Tabela 1. Strateski versus nestrateski stečajevi

Atributi	Nestrateski stečajevi	Strateski stečajevi
Stečaj deluje u najvećoj meri na jednu stejkholdersku grupu:	Obično na komercijalne / finansijske poverioce	Obično na neke druge stejkholdere koji nisu komercijalni i finansijski poverioci (često su to potrošači)
Pokretanje stečaja je na račun drugih:	Ugroženi stejkholderi preuzimaju i prihvataju određenu količinu rizika u odnosima sa korporacijom u stečaju	Ugroženi stejkholderi obično ne prihvataju rizik u odnosima sa korporacijom u stečaju
Pokretanje stečaja je motivisano jednim problemom:	Poverioci pokušavaju da zaplene imovinu koja je upotrebljavana kao kolateral	Ometanje normalnih operacija kako bi jedan stejkholder (obično menadžment) mogao da ostvari strateške ciljeve
Pokretanje stečaja može biti percipirano kao plan ili zavera:	Korporacija ulazi u stečaj da bi se zaštitila od poverilaca	Korporacija otvara stečajni postupak da bi mogla da obnovi ugovore
Pokretanje stečaja može biti percipirano kao proaktivno:	Korporacija ostvaruje gubitke usled aktivnosti stejkholdera	Korporacija bi mogla ostvarivati gubitke zbog delovanja stejkholdera

Prilagođeno prema: Sheppard, Jerry Paul (1995): Beautifully broken benches. A typology of strategic bankruptcies and the opportunities for positive shareholder returns. In: Journal of Business Strategies 12 (2), S. 99–134.

⁹ Misli se na obaveze koje su posledica obavljanja osnovne delatnosti dužnika. U njih spadaju komercijalne obaveze za isporučene robe i usluge koje se koriste u proizvodnji, odnosno obaveze prema komercijalnim dobavljačima i obaveze za primljena finansijska sredstva od finansijskih dobavljača (kreditora).

Teorije korporativnih stečajeva

Ideja da stečaj može biti strategija za pojedine kompanije, dovodi u pitanje ne samo zdravorazumsko shvatanje stečaja kao nečega što treba izbegavati, nego i većinu teorija o stečaju koje su dugo zanemarivale stratešku dimenziju tog procesa. Većina teorija paušalno ocenjuje da je uzrok većine korporativnih bankrotstava loš menadžmet. To je jedan na prvi pogled veoma logičan odgovor. Međutim, velika većina teorija se ne udubljuje u suštinu problema i ne pokušava da uporedi menadžment finansijski uspešnih i neuspešnih, nesolventnih i kompanija u stečaju i da tu napravi neku paralelu – jer, svakako, loš menadžment postoji i u finansijski snažnim kompanijama.

U narednom tekstu biće predstavljene osnovne teorije stečaja koje nastoje da osvetle problematiku korporativnog stečaja iz aspekta ekonomskih i pravnih nauka.

Ekonomске teorije stečaja

Ekonomisti i pravници su se u odnosu na ostale istraživače društvenih nauka najviše bavili proučavanjem fenomena stečaja korporacija i njegovih implikacija na ključne stejkholdere. Međutim, sve do skora, što se tiče ekonomsko-finansijske literature, tema stečaja bila je obrađena u jednom ili dva poglavlja u okviru udžbenika koji su se bavili korporativnim finansijama.

Osnovni razlog zbog kojeg proučavanje fenomena stečaja nije naišlo na veću pažnju jeste što je velika većina istraživača tumačila stečaj kao tehničko pitanje – situaciju u kojoj dugovi prevazilaze imovinu firme. Sve što treba uraditi je reorganizovati ili likvidirati kompaniju, raspodeliti imovinu poveriocima obezbeđenih i neobezbeđenih potraživanja i akcionarima (ukoliko nešto ostane za njih). Ako se pođe od takvog stava, nema razloga za dalje istraživanje.

Što se tiče mikroekonomskih teorija, one ističu da je stečaj poslednja faza u životu svake kompanije, kao što je uostalom i smrt kraj života svakog pojedinca. U svojoj faznoj egzistenciji firme prolaze kroz faze nastajanja, uspona, stabilnosti, propadanja i likvidacije. Mikroekonomske teorije ističu pozitivnu ulogu stečaja kao mehanizma za razdvajanje profitabilnih od neprofitabilnih kompanija. Po njima takav tržišni mehanizam dovodi do povećanja sistemske efikasnosti tržišta i ekonomije u celini, doprinoseći da progresivne i efikasne kompanije preuzimaju mesto onih manje uspešnih.¹⁰ Ovde je očigledna primena

---

¹⁰ Šire videti: Aldrich, Howard (1979): Organizations and environments. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

organskog pristupa prema kome se pravi paralela sa prirodnom selekcijom živih organizama i sa principom opstajanja najačih. Generalni nedostatak ovih teorija je što stečaj posmatraju samo kao izlazak kompanija sa tržišta, dok proces likvidacije i reorganizacije preko kojih se može voditi proces stečaja nije predmet njihovog interesovanja.

Sadašnja stečajna praksa ipak govori u prilog tezi da, pored čisto ekonomsko finansijskih uzroka, i organizacioni i politički faktori igraju veoma važnu ulogu prilikom odlučivanja o tome da li neka firma treba da ode u stečaj ili ne. Takođe, isti faktori u velikoj meri opredeljuju da li će neka firma biti likvidirana ili će joj biti data druga šansa kroz proces reorganizacije i restrukturiranja.

Za razliku od mikroekonomskih, makroekonomske teorije bavile su se stečajevima korporacija mnogo više, te iz ovog ekonomskog aspekta ima znatno veći broj naučnih radova i knjiga. Težište makroekonomskih teorija bilo je predviđanje stečajeve kompanija u zavisnosti od promene različitih makroekonomskih varijabli. Iako su te teorije napravile veliki iskorak, uvodeći visoko sofisticirane modele radi predviđanja tako važne pojave kao što je stečaj kompanija, njihova polazna pretpostavka je bila da je stečaj isključivo posledica menadžerske nekompetentnosti. Takođe, pristalice makroekonomske teorije su za svoje modele uglavnom koristili računovodstvene informacije iz finansijsko-računovodstvenih izveštaja,¹¹ ne ulazeći pri tome u njihovu verodostojnost. Ti modeli uzimaju podatke iz finansijskih izveštaja, stavljaju ih u različite odnose (npr. veličina duga u odnosu na akcionarski kapital ili ukupnu imovinu, veličina tokova gotovine posmatranih u odnosu na dug, itd.), a zatim analizu prebacuju na makro nivo, proširujući analizu na nivo nacionalnog i svetskog tržišta i zatim prate kretanje stečajeve u odnosu na promene ključnih makroekonomskih agregata. Međutim, ono što ostaje negde u sredini uopšte nije istraženo. To je upravo političko-socijalna dimenzija korporativnih stečajeve, gde različiti stejkholderi u međusobnoj interakciji i demonstraciji finansijske i društvene moći određuju sudbinu današnjih korporacija. Dakle, predmet interesovanja tih modela nije socioekonomski milje firmi u kojem se dužnici, dobavljači, poverioci, osiguravajuće kompanije, državne regulatorne agencije i drugi stejkholderi bore za ostvarenje sopstvenih interesa, određujući konačni ishod i održanje korporacije. Ti modeli očigledno ne uviđaju razliku između likvidacije, reorganizacije i voljnog (dobrovoljnog) stečaja. Stavljanje u isti koš svih kompanija u stečaju zajedno pokazuje nerazumevanje i odsustvo svesti o jednoj veoma važnoj dimenziji stečajnih procesa.

Preovlađujuće ekonomsko poimanje stečaja zasnovano je na, u najmanju ruku, nepotpunim pretpostavkama. Ono se tretira kao ekonomsko stanje u kojem obaveze prevazilaze imovinu i kao organizacioni odgovor ili način prilagođavanja. Na osnovu toga se

---

¹¹ Ovde se mora istaći da noviji modeli naučnog predviđanja korporativnih bankrotstava sve više koriste tržišne pokazatelje uspeha poslovanja firme kako bi prevazišli nedostatke knjigovodstvenih podataka.

može zaključiti da je glavni uzrok stečaja čisto ekonomske prirode (nesolventnost kompanije), a on može biti makro ili mikro karaktera – u zavisnosti od karaktera faktora koji su ga izazvali. To je svakako nepotpun pristup.

Pravne teorije stečaja

U drugoj polovini 80-tih godina XX veka tzv. *pravni i ekonomski pokret (law and economics movement)* ostvaruju veliki uticaj na pravne teorije korporativnih stečajeva. Pravno-ekonomska teorija tvrdi da zakoni koji su pravni okvir za stečajeve korporacija ne treba da se bave rehabilitacijom poslovanja. Po toj teoriji zadatak nadležnog suda je da vodi brigu o ukupnoj ekonomskoj efikasnosti na makro nivou. Što se tiče samog zakona koji treba da reguliše stečaj, njegova primarna uloga je da utiče na poverioce i dužnike da odaberu stečaj kada je on u funkciji maksimiranja povrata poverilačkih uloga. Sud odlučuje između alternativnih strategija reorganizacije i likvidacije na osnovu toga da li će firma koja otvara stečajni postupak više vredeti kao celina ili kao dezintegrisani skup delova. Iz toga sledi da stečaj treba da bude strukturiran tako da ga poverioci i dužnici mogu primeniti u najoptimalnijem trenutku – kada stopa povrata uloga prioriternih poverilaca obezbeđenih potraživanja i poverilaca neobezbeđenih potraživanja i akcionara bude najveća.

Pravno-ekonomska teorija je postavila sebi zadatak da produkuje jednu opštu teoriju stečaja.¹² Dobar deo pretpostavki i zaključaka prethodno obrađenih ekonomskih teorija pravno-ekonomska teorija je preuzela i ugradila i u svoje objašnjenje i poimanje stečajnog procesa. Zbog toga, ona pati od istih nedostataka kao i ranije pomenute ekonomske teorije.

Pravno-ekonomski pravac objašnjava kako bi upravljačke strukture racionalne firme trebalo da se ponašaju, a ne kako se zapravo ponašaju u različitim okruženjima uz uticaj različitih stejkholdera. Ti subjekti su vođeni kako sopstvenim interesom i namerom da povrate što veći deo sopstvenih uloga, tako i emocijama i očekivanjima.¹³

Socio-političke teorije stečaja

Za razliku od pravnih i ekonomskih škola, socio-političke teorije stečaja orijentišu se na proučavanje onoga što se stvarno dešava u stečajnim procesima. One ističu da se pravila utvrđena od strane prethodno razmatranih teorija vrlo često ne poštuju i da su procesi reorganizacije i likvidacije korporacija podložni ekstenzivnim pregovorima koji mogu dovesti do značajnih razlika u preraspodeli stečajne mase u odnosu na to što bi trebalo prema

---

¹² Šire videti: Jackson, Thomas H. (2001): *The logic and limits of bankruptcy law*. Washington, D.C: Beard Books.

¹³ Veoma važan faktor u zadovoljenju različitih stejkholdera prilikom naknade njihovih potraživanja je to šta su drugi relevantni subjekti dobili, odnosno kako i koliko su obeštećeni. Taj parametar igra glavnu ulogu prilikom procene konačnog ishoda stečaja iz perspektive pojedinačnih stejkholdera.

stečajnoj pravnoj regulativi.

Teoretičari ekonomske i pravne škole polaze od toga da su imovina i obaveze firmi jednoznačno definisani pojmovi i da oko toga šta se podrazumeva pod imovinom i obavezama ne sme da bude rasprave i drugačijih tumačenja. Upravo socio-političke teorije ukazuju da različiti stejkholderi u skladu sa svojom pregovaračkom moći mogu uticati na „oblikovanje“ imovine i obaveza u skladu sa sopstvenim interesima. Ti stejkholderi – u suprotnosti sa shvatanjima pravne i ekonomske teorije – pristupaju pregovorima sa različitim pozicijama moći.¹⁴ Dakle, socio-politička teorija ukazuje da stečaj često nema neutralnu funkciju, u smislu mehanizma isplate poverilaca i da pojedine grupe stejkholdera mogu biti i nepošteno tretirane. Umesto da na stečaj gledaju tehnički kao na stanje u kojem obaveze (dugovi) prevazilaze imovinu, socio-političke teorije nastoje da demistifikuju stratešku dimenziju ovih procesa.

Sociologija poslovanja u slučajevima poslovnih kriza, pa i u slučaju stečaja, jednostavno predlaže drugačija rešenja u procesu donošenja važnih odluka u odnosu na rešenja koja predlaže ekonomska i pravna teorija. Ta nova shvatanja pružaju okvir za analizu organizacionih aktivnosti u stečajnom procesu. Uočavanje značajnog socijalnog faktora u obličavanju konačnog ishoda stečaja otvara vrata za strukturiranje ekonomske racionalnosti u takvim socijalno-ekonomskim situacijama. Veliki deo literature do 1990-tih godina apstrahuje značaj socijalnih mreža i međusobnih odnosa stejkholdera u okviru njih i njihove uloge u oblikovanju i predviđanju organizacionog ponašanja. Na makro nivou proučavanje ovih fenomena dobija još složeniji odraz. Akcije korporacija su pod uticajem šireg društvenog sistema koji određuje socijalni imidž i prihvatljivost stečaja, kao i regulative koja određuje načine i vreme opcija koje stoje na raspolaganju.

Dakle, proučavanje implikacija stečajeva korporacija mora napraviti jedan značajan otklon od ekonomskog funkcionalizma, koji je dominirao stručnom literaturom tako dugo vremena.

Kontroverze postjugoslovenske stečajne mafije

U predhodnom delu prikazani su mehanizmi i tumačenja stečaja u njegovoj strateškoj funkciji. Takva upotreba stečaja po pravilu ima negativne posledice i po finansijsko stanje

---

¹⁴ Poveriocima je najčešće u interesu da se proces likvidacije nad bankrotiranom firmom što pre izvede, kako bi bili kompenzirani za svoje uloge u što kraćem vremenu i kako ne bi došlo do daljeg propadanja imovine. Sa druge strane, akcionarski interes je da firma prođe kroz proces reorganizacije, i da u slučaju da on bude uspešan, oni mogu da podele uspehe u vidu rasta cena akcija i dividendi te firme. U zavisnosti od društvene i ekonomske moći akcionara i poverilaca će zavisiti i sudbina kompanije. Kao rezultat toga se može desiti da firma koja ima perspektivu – a pod uticajem veće moći poverilaca – može biti likvidirana, a, takođe, firma koja nema perspektivu i budućnost – u slučaju da su akcionari moćniji – može otići u proces reorganizacije.

preduzeća, ali i po zaposlene u tom preduzeću. Dok su u zapadnim ekonomijama još od sedamdesetih godina poznati slučajevi u kojima je menadžment pojedinih kompanija uspeo da zloupotrebi instituciju stečaja, ekonomski razvoj na postjugoslovenskom prostoru od početka devedesetih godina 20. veka doveo je do pojave jednog za ove prostore novog fenomena, sve više prisutnog u medijima: tzv. *Stečajne mafije*. Radi se o organizovanoj grupi pojedinaca koji su sistematski doveli firme do bankrotstva i na taj način ostvarivali značajne finansijske koristi za sebe, rušeći pri tome pravne i ekonomske osnove na kojima se zasniva institucija stečaja. U pitanju je grupa koju čine činovnici pravosuđa, nekoliko preduzetnika, jedan direktor domaće banke i policijski inspektor. Njihovo hapšenje je tadašnji ministar finansija Mlađan Dinkić ocenio kao „najveći udarac privrednom kriminalu i korupciji u Srbiji posle 5. oktobra 2000. godine“. Apostrofirao je i da je reč o „najvećoj grupi organizovanog privrednog kriminala ikad otkrivenoj u Srbiji“, te da je uhapšeni Goran Kljajević (predsednik Trgovinskog suda) „vrh korupcije i stečajne mafije“.¹⁵ No, sve te navode je prethodno potrebno dokazati, jer su sudski procesi pred Specijalnim sudom protiv navedenih lica još uvek u toku.

Osnovna „delatnost“ Stečajne mafije bile su mahinacije stečajevima državnih preduzeća i njihovom naknadnom privatizacijom. Uhapšeni se terete za davanje i primanje mita, odavanje službene tajne, zloupotrebu službenog položaja, protivpravno prisvajanje imovinske koristi, itd. Tužilaštvo je uhapšene okarakterisalo kao Organizovanu kriminalnu grupu, a šteta se procenjuje na nekoliko desetina miliona evra. Čitavim postupkom se zbog toga bavi i Specijalno tužilaštvo za organizovani kriminal. Centar „otakanja“ novca je u Trgovinskom sudu, ali konstrukcija je složenija, a posledica prosta: državni novac odlazi u privatne džepove. U tome je, pored suda, učestvovao i tada državni trgovinski lanac *C market*, tadašnja državna banka *Poštanska štedionica* i nekoliko privatnih preduzeća.

Stožer analize je iskorišćavanje državnih preduzeća i njihovo „guranje“ u stečaj. Slučaj podrazumeva davanje i primanje mita, zloupotrebu položaja i odavanje službene tajne – a sve to kroz stečajne postupke preduzeća *Beko*, *BIM Slavija*, *Ineks*, *Rad*, *C market*, *Jugoeksport* i dr. Princip na kojem je funkcionisala Stečajna mafija je sledeći: investitor (kupac) odluči da preuzme neku firmu koja obično ima veliku imovinu. S obzirom da nije spreman da plati tržišnu cenu preduzeća (jer je njegov interes da zaradi novac preprodajući jeftino kupljeno preduzeće) investitor nalazi insajdera u preduzeću (obično nekoga iz menadžmenta), kupuje ga ispod tržišne cene i namerno ga dodatno zadužuje. Često je slučaj da investitor sa tom firmom radi od ranije i da imaju istoriju poslovnih odnosa. Zabeleženo je u par slučajeva da iskorišćavanje firme počinje već u toj fazi, jer su investitori vršili plasmane repromaterijala firmama sa naduvanim fakturama ili su kratkoročno pozajmljivali novac sa zeleniškim

---

¹⁵ Ikonić, Slobodan; Vrzić, Nikola (2006): Trgovinski sud i privredni kriminal. U: NIN, 19.04.2006 (2886). Online dostupno na http://starisajt.nspm.rs/ekonomskapolitika/2006_trgsud1.htm, poslednji pristup 14.07.2012.

kamatama. Menadžment firme potpisuje te štetne ugovore i za tu uslugu dobija nadoknadu od investitora. Posle izvesnog vremena, kada firma usled narastanja obaveza postaje prvo nelikvidna, a zatim i nesolventna; investitor poverilac pokreće stečaj da bi preuzeo tako ruinirano preduzeće uz minimalne troškove za njega.

Odlaskom preduzeća u stečaj, potplaćeni deo menadžmenta je završio posao za koji je bio plaćen. Tada se investitor obezbeđuje svojom logistikom unutar pravnih institucija sistema, pa podmićuje predsednika suda, stečajnog sudiju i stečajnog upravnika koji vrše likvidaciju preduzeća, primajući mito od njega.¹⁶ Tako se stečaj pretvara u likvidaciju firme, jer je to u interesu Stečajne mafije koja “zarađuje” novac na taj (protivpravni i neetični) način.¹⁷

Nakon toga, čeka se likvidaciona aukcija na kojoj bi se mogla kupiti firma i njena imovina. Ta aukcija je posebno pogodna za takve investitore, jer se posredstvom nje može kupiti firma i imovina bez obaveza prema radnicima i drugim stejkholderima, jer poverioci moraju da se zadovolje sa značajnom redukcijom njihovog potraživanja. S obzirom da je i investitor poverilac, on često glumi nezadovoljstvo, kako bi njegov nastup bio što uverljiviji.

Finansijski konultant Branko Dragaš s pravom na svom vebsajtu postavlja pitanje kako je moguće da se iz stečaja proda koncern *Sartid* za svega 23 miliona, kada samo fabrika *Belih limova* u Šapcu vredi 120 miliona, a čitav *Sartid* preko 500 miliona SAD\$? Takođe, slučaj *Brodogradilišta* Beograd koje je prodato iz stečaja za 13 miliona SAD\$, a njegova je tržišna vrednost je procenjena na čitavih 270 miliona EUR. Ili slučaj nekada najvećeg trgovinskog lanca na Balkanu *Robnih kuća Beograd* koje su namerno „gurnute” u stečaj i gde je stečajni upravnik tvrdio da su obaveze 134 miliona, a da je kapital svega 130 miliona EUR, što je značilo da preduzeće treba odmah likvidirati. Nakon angažovanja od strane zaposlenih radnika te kompanije, Dragaš je sa svojim timom došao do procene od 833 miliona EUR (po likvidacionoj metodi). To znači da je taj kapital bio dovoljan da pokrije sve dugove prema poveriocima, da se isplate sve zaostale plate radnicima i da čak ostane kapitala za upis akcija.¹⁸ Da ovakva upotreba stečaja nije izuzetak, već sve češće postaje pravilo, pokazuje i slučaj zrenjaninskog preduzeća *Šinvoz*. Na ovom primeru mehanizam i posledice strateške upotrebe stečaja biće detaljno analizirane.

---

¹⁶ Na našim prostorima je zabeležena apsurdna situacija da da su neki stečajni upravnici vodili po 64 stečaja u nekoliko godina, što je svakako svetski rekord. Dešavalo se i da jedan upravnik u jednom trenutku vodi čak 25 stečajeva! Up. Didanović, Vera (2006): Teorija zavere i druge zavere. Stečajna mafija. U: Vreme, 20.04.2006 (798). Online dostupno na <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=450323>, poslednji pristup 14.07.2012.

¹⁷ Takođe, zabeleženo je i da zemlje u okruženju (npr. Hrvatska i Crna Gora) imaju svoje stečajne mafije. Šire videti: [SEEbiz]; [Vijesti] (2011): Stečajna mafija po nižim cijenama kupuje imovinu propalih preduzeća. U: SEEbiz.eu, 01.08.2011. Online dostupno na <http://trend.seebiz.eu/stecajna-mafija-po-nizim-cijenama-kupuje-imovinu-propalih-preduzeca/ar-10008/>, poslednji pristup 14.07.2012.

¹⁸ Dragaš, Branko (2006): Stečajna mafija. Beograd. Online dostupno na http://www.dragas.biz/index.php?option=com_content&view=article&id=1514:stena-mafija&catid=104:komentari&Itemid=69, poslednji put aktualizovano 17.04.2006, poslednji pristup 14.07.2012..

Strateški stečaj kompanije Šinvoz

Kompanija Šinvoz je jedna od najstarijih fabrika u zrenjaninskom okrugu. Takođe, jedan je od manufakturnih giganta koji zapošljava oko 700 radnika i prostire se na 45000 m². Današnja kompanija je nastala od *Železničke radionice*, osnovane 1887. godine. Od tada, kompanija je doživljavala brojne cikluse rasta i razvoja, proširenja kapaciteta i modernizacije. Kompanija se inače bavi proizvodnjom i održavanjem železničkih transportnih sredstava i delova.

U ovom delu rada analizira se zloupotreba stečajnog postupka i dovođenje te kompanije u stečaj, a sve da bi se postigli određeni ciljevi koji nisu regulisani tim postupkom.

Zrenjaninski Šinvoz jedno je od 623 neuspešno privatizovanih preduzeća¹⁹ u Srbiji sa slabim šansama da ponovo bude prodato. Firma je zbog lošeg poslovanja novog vlasnika Nebojše Ivkovića bankrotirala, kupoprodajni ugovor je raskinut, a njeni radnici očekuju da će stečaj biti poništen i da će se vratiti na svoja radna mesta. Taj slučaj je izazvao veću pažnju javnosti od dosadašnjih poništenih privatizacija, jer se sumnja da je novi vlasnik umešan u namerno upropaštavanje kompanije.

Pravilo je da nakon raskida kupoprodajnog ugovora, akcije koje su radnici dobili u privatizaciji ostaju njihovo vlasništvo, a ostatak se ne prodaje ponovo na aukciji već se prenosi Akcijskom fondu koji potom treba da ih proda na berzi. Nesavesni kupac, za razliku od toga, nema prava na povraćaj plaćenog iznosa na ime ugovorene cene. Privatizacije se, kada govorimo o aukcijskim prodajama, najčešće poništavaju jer novi vlasnici ne isplaćuju državi rate prodajne cene za preduzeće. Sledeći na listi najčešćih razloga za raskid je neispunjavavanje investicionih obaveza, pa zatim promena delatnosti firme. Kada u svojim redovnim kontrolama Agencija otkrije da ugovor nije ispoštovan, najpre opominje novog vlasnika, a ukoliko se on i na to ogluši sledi poništavanje privatizacije. Do 2005. godine, Agencija je imala pravo da raskid ugovora traži od suda, pa bi tek u sudskom procesu (koji u našoj zemlji često predugo traje) došlo do poništenja privatizacije. Tada je Zakon izmenjen i doneto je efikasnije rešenje, pa Agencija sada može da poništava kupoprodaje bez sudskog procesa.²⁰

Stečaj Šinvoza je na osnovu odluke Trgovinskog suda u Zrenjaninu pokrenut novembra 2007. godine, a zatražila ga je beogradska firma *TTC Logistik – Šinvozov* poverilac, jer je prema podacima koji su predstavljeni Trgovinskom sudu račun Šinvoza bio u blokadi

---

¹⁹ [N., N] (2011): Neuspešna promena vlasništva. U: Akter, 18.04.2011. Online dostupno na <http://www.akter.co.rs/ekonomijaprint/3562-neuspenska-promena-vlasnitva.html>, poslednji pristup 15.08.2011.

²⁰ Skupština Republike Srbije (2007): Zakon o privatizaciji. U: Službeni glasnik RS (38/01, 18/03, 45/05, 123/07).

neprekidno 61, a sa prekidima 201 dan u iznosu od gotovo 32 miliona dinara.²¹ Zaposleni radnici su tada izrazili sumnju da je blokada računa izmanipulisana i veštačka, kako bi došlo do bankrotstva. U prilog tom stavu, radnici su apostrofirali činjenicu da je generalni direktor kompanije Dragan Jevtović istovremeno i član Upravnog odbora *TTC Logistik* – firme koja je zapravo tražila uvođenje stečaja u *Šinvoz*, kao poverilac. Takvo stanovište je podržalo i Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja.

Nezadovoljni radnici su od nadležnih državnih institucija tražili raskid ugovora o privatizaciji i rešavanje nagomilanih problema. Zbog toga su stupili u štrajk, a jedan deo radnika je pribegao i najradikalnijim merama, demonstrirajući sopstveni protest štrajkom glađu. Zabeleženo je i da je jedan četrdesetogodišnji radnik preminuo od posledica takvog štrajka.

Firma *Šinvoz* je prodana na aukciji u martu 2004. godine, kad je Nebojša Ivković kupio 56% kapitala za 240 miliona dinara i obavezao se da u naredne tri godine investira 17,9 miliona dinara. Agencija za privatizaciju je izvršila pet kontrola do decembra 2007. godine i ocenila je da Ivković ispunjava obaveze koje je preuzeo. Ipak, poteškoće nastupaju iste godine kad je Ivković postao vlasnik 67,9% tog preduzeća tako što je pet dizel lokomotiva kojima su *Železnice Srbije* otplatile 80 odsto duga prikazao kao investicije, a bile su zapravo namenjene za staro gvožđe. Takođe, on je počeo da zadužuje kompaniju, a poverioci su bile firme u njegovom vlasništvu: *IT Logistika* i *Jugopapir*; koje su i pokrenule stečajni postupak.

Po tvrdnjama radnika, cilj Ivkovića je bio da preko svojih firmi postane vlasnik ukupne imovine *Šinvoza* uz pomoć pogodnosti koji nudi stečajni postupak – naplatom potraživanja njegovih firmi dok se kompanija nalazi u tom procesu. Takođe, kako radnici ističu, namera mu je da manjinski akcionari ostanu bez vlasničkog udela, a radnici bez radnih mesta. Poučeni primerom takođe zrenjaninske firme *Jugoremedije* – čiji su radnici posle dvogodišnjeg protesta dokazali da je novi vlasnik nezakonito povećao udeo i vodio firmu u stečaj – *Šinvozovi radnici* su 28. decembra odlučili da štrajkuju sve dok se državne institucije ne odrede prema tom slučaju. Protest je pokrenut odlukom Agencije za privatizaciju da Ivkoviću da dodatni rok da dostavi dokaze o ispunjenju ugovorenih obaveza.

Kontrolom poslovanja i ispunjavanja ugovorenih obaveza na osnovu izveštaja ovlašćenog revizora kompanije *Šinvoz*, novosadski ogranak Agencije za privatizaciju je došao do zaključka da finansijski izveštaji nisu prikazivali pravo stanje u kompaniji. Reviziju poslovanja radio je Milenko Andžić, a anagaožovala ga je revizorska kuća *Privredni savetnik*. Radnici i mali akcionari očekuju da se protiv revizora pokrene odgovarajući postupak pred pravosudnim

---

²¹ U prospektu za 2007. godinu kompanija *Šinvoz* je takođe objavila neto gubitak od 23.473.000 dinara. Šire videti [Šinvoz] (2007): Prospekt. Izd. Beogradska berza. Beograd. Online dostupno na http://www.belex.co.yu/prospekti/SINV____.html, poslednji pristup 01.09.2007..

organima.

Stečaj posmatran kroz prizmu radničkih interesa

Radnički problemi su, prema njihovim rečima, počeli ubrzo posle privatizacije, kojom je radnicima i penzionerima pripalo 44% akcija, a država je preostalih 56% prodala Nebojši Ivkoviću.

Prema uslovima ugovora, Ivković je bio obavezan da investira u firmu i da na osnovu investicije poveća svoj vlasnički udeo. Prema tvrdnjama radnika, tu ugovornu obavezu je Ivković 2005. godine „ispoštovao” na sledeći način: pet rashodovanih dizel lokomotiva nabavljenih radi sečenja u staro gvožđe prikazao je kao investiciju, a nakon toga se uknjižio kao vlasnik 76% akcija firme. Radnici kažu da su o tome obavestili Agenciju za privatizaciju i zahtevali kontrolu, ali da je, kao što je rečeno ranije, nekoliko nalaza Agencije u naredne dve godina potvrđivalo da nije bilo nepravilnosti.

Radnici takođe tvrde i da su vlasnik i njegov menadžment svesno počeli da upropaštavaju i gase fabriku s obzirom je istekla ugovorna obaveza održavanja kontinuiteta proizvodnje. Isto tako, oni tvrde da jedino što vlasnika firme zanima je atraktivna lokacija na kojoj se fabrika nalazi, odnosno zemljište na kojoj je fabrika locirana. Radnici dodaju i da je vlasnik tokom 2007. godine u potpunosti obustavio rad u fabrici i da je kao tehnološki višak otpuštao sve veći broj radnika. *Šinvoz* je kroz poslovne odnose sa firmama čiji je vlasnik takođe Ivković bivao sve zaduženiji, a na osnovu tih dugova je i pokrenut stečaj. Smatraju da je vlasnik sam izazvao stečaj, da bi zatim ponovo preuzeo firmu kao vlasnik 100% kompanije.²²

Pristup menadžmenta firme

Direktor *Šinvoza* do pokretanja stečaja, Dragan Jevtović, ističe da njegovo mišljenje nije bila zainteresovana da čuje većina elektronskih i štampanih medija. On tvrdi da problemi i poteškoće kompanije potiču od grupe ljudi koji pokušavaju da sačuvaju privilegije koje su imali do privatizacije; a svoju snagu, oni delimično crpe i iz podrške zaposlenih radnika. Ta grupa je blokirala rad firme tvrdeći da se bori protiv vlasnika i jednostavno nije želela da radi. „Od kraja 2006. i u 2007. godini *Šinvoz* nijednog meseca nije ostvario plan proizvodnje više od

---

²² Aktuelno stanje vlasničke strukture *Šinvoza* je: država – na ime Akcijskog fonda – prema aktuelnom preseku stanja, ima 42,92% akcija kompanije, tj., tačno 51.353 akcije. Nebojša Ivković ima 25,04%, odnosno 29.960 akcija. Ostalih 32% akcija nalazi se u vlasništvu malih akcionara, njih tačno 1.995. Kao što je rečeno, država je posedovala 56% akcija, ali je Ivković taj procenat smanjio dokapitalizacijom. Zato je on, iako je ugovor raskinut, i vlasnik četvrtine *Šinvoza*. Videti: [N., N] (2008): Stečaj za svoj džep. U: Večernje novosti, 17.05.2008. Online dostupno na <http://www.svevesti.com/a72812-ste%C4%8Daj-za-svoj-d%C5%BEep>, poslednji pristup 14.07.2012; Turudić, Momir (2008): Radnici lete u nebo. Slučaj "Šinvoz". U: Vreme, 24.01.2008 (890). Online dostupno na <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=570111>, poslednji pristup 14.07.2012.

60 ili 70%, pa je fabrika sa 500 zaposlenih praktično radila sa polovičnom efikasnošću, što je moralo dovesti do nelikvidnosti. Prosečno odsustvovanje sa posla bilo je 40%, dok je normalno oko 15%.”²³

Direktor Jevtović je u maju 2007. godine poslao sve radnike na jednodnevni prinudni odmor, nakon čega je angažovao 250-300 ljudi (koji su preporučeni sa nižih nivoa menadžmenta kao dobri radnici) dovoljnih za održavanje kontinuiteta proizvodnje. Međutim ti radnici nisu mogli da zarade plate za sve zaposlene. Nakon 45 dana svi radnici su vraćeni na posao i neracionalnosti i gubici su nastavili da se gomilaju. U prilog tezi da je kompanija imala sasvim dovoljno posla on ističe sledeće: „Fabrika je 1. januara 2007. imala stopostotnu uposlenost za sledećih devet meseci, ali je za tih devet meseci urađeno koliko bi bilo normalno za tri, upravo zbog opstrukcije. Fabrika ima nezavršenih poslova, i plan nije likvidacija, već reorganizacija u kojoj bi sto ljudi praktično odmah posle ispitnog ročišta²⁴ počelo da radi, posle čega bi bilo uposleno od 200 do 250 ljudi. Planirano je da fabrika obavlja rekonstrukciju novih modernih teretnih vagona, za kojima u svetu postoji velika potreba, u fabrici ih trenutno ima oko 400, što je posao za naredne dve godine, deset vagona već očekuje kupac u inostranstvu.”²⁵

Jevtović dalje tvrdi da je novi vlasnik ulaganjem sredstava ponovo osposobio fabrička postrojenja za rad, izmirio sve dugove i zaostale neisplaćene zarade. On takođe smatra da je normalno to što je vlasnik ulagao novac u *Šinvoz* preko svojih firmi (u vidu kredita i pozajmica) i kaže da je na taj način u firmu ušlo nekoliko miliona evra. Što se tiče problematične dokapitalizacije i spominjanih lokomotiva, on kaže sledeće: „Većinski vlasnik uplatio je 18 miliona dinara na račun fabrike, od čega je za veći deo kupljeno ono što je potrebno fabrici. Problem je nastao kada je Poreska uprava skinula sa računa preduzeća određenu sumu. U tom trenutku su od železnice kupljene lokomotive o kojima pričaju štrajkači i plaćene su kompenzacijom. U pitanju su manevarske dizel lokomotive koje smo želeli da rekonstruišemo i remontujemo, i da ih zatim plasiramo u industriju zemalja u okruženju. Nažalost, tender za takve lokomotive koji je raspisala železara u Zenici nam je izmakao pa lokomotive nisu završene, osim jedne. Spor je nastao oko 30.000, a samo jedna takva završena lokomotiva vredi 200.0000 EUR.”²⁶

Argumenti ove druge strane idu u pravcu toga da da je nelogično tvrditi da je neko uložio toliko sredstava u kompaniju koju je imao nameru da dovede do bankrotstva. Takođe se ističe da će stečajem biti namirena sva neizmirena dugovanja i sve neisplaćene plate. Navode

---

²³ Ibid.

²⁴ Radi se o ročištu koje zakazuje stečajni sudija radi ispitivanja potraživanja. Ono je regulisano Zakonom o stečaju u članu 72, stav 1 i 2. Up. Skupština Republike Srbije (2009): Zakon o stečaju. U: Službeni glasnik RS (104/09).

²⁵ Turudić.

²⁶ Ibid.

štrajkača da je vlasniku potrebna jedino zemljišna lokacija, Jevtović opovrgava stavom da se firma nalazi na periferiji Zrenjanina, na zemljištu u čijoj okolini opština Zrenjanin daje zemljište besplatno, da bi na taj način privukla investicije.

Zaključak

Šinvoz nije ni prvo, a ni poslednje preduzeće na postjugoslovenskom prostoru čiji je ugovor o privatizaciji raskinut. Kao što je rečeno, od početka najnovijeg procesa vlasničke transformacije privrede Republike Srbije 2001. godine, raskinuto je 632 kupoprodajnih ugovora. Iako poništenje privatizacije predstavlja neku vrstu zadovoljenja pravde, šteta koju naprave loši vlasnici firmi često je teško nadoknadiva, a firme za koje su raskinuti ugovori imaju dugoročne negativne posledice.

Čovek kojeg su radnici zrenjaninske kompanije optuživali da ju je uveo u stečaj dok je ovo preduzeće bilo pod njegovom upravom sada je na strani glavnih poverilaca. Upravo na to su i upozoravali radnici u svojim protestima, zahtevajući da se poništi privatizacija ove zrenjaninske firme. Da bi ironija bila kompletna, bivši vlasnik je takođe podneo zahtev za stečaj i plan za reorganizaciju i oporavak Šinvoza sudu. Radnici sa pravom postavljaju pitanje da li neko koga su radnici optuživali za stečaj može sada da revitalizuje fabriku i bude odgovoran za poslovanje kompanije u koju nije želeo ni da investira. Najveći poverioci Šinvoza su, kao što je rečeno ranije, Ivkovićeve povezane firme *TT Logistic* i *Jugopapir*, tako da se iza ovog stečaja jasno vidi dobro poznati scenario tzv. *spontane privatizacije*. Kupac kapitala nezakonitim poslovanjem najpre dovede preduzeće u dužničko ropstvo prema svojim firmama ćerkama, a zatim ga preuzme iz stečaja oslobađajući se na taj način i malih akcionara i svih obaveza iz kolektivnog ugovora koje je imao prema radnicima privatizovane kompanije. Upravo je to vrlo sličan scenario koji se mogao videti i na prostorima SAD-a 1980-tih godina. I ovde se radi o korporativnom stečaju motivisanom tipičnim strateškim ciljevima. U oba slučaja cilj menadžmenta je bio smanjenje troškova poslovanja, kako bi kompanije postale profitabilnije i/ili kako bi menadžeri i vlasnici ostvarili lične materijalne koristi. U tu svrhu im je poslužio stečajni postupak, koji zakonodavci i ekonomski i pravni stručnjaci svakako nisu stvorili sa tim ciljem. Nesposobnost države da suzbije ovakve zloupotrebe mora se tumačiti i s obzirom na dati istorijski kontekst. Imajući u vidu da se fenomen „strateškog stečaja“ javlja i razvija tokom osamdesetih godina 20. veka, dakle u „zlatnom periodu“ neoliberalnih ekonomskih reformi, sve veće širenje ove pojave i na postjugoslovenski prostor ukazuje na poimanje „demokratske transformacije“ – u medijskom diskursu poznate i kao „tranzicija“ – u periodu nakon 1989. / 1990. godine. Ono što se na nivou legitimacijske ideje u celoj istočnoj Evropi već više dvadeset godina propagira kao liberalna demokratija, zapravo

predstavlja specifičnu primenu neoliberalne eliminacije svih socijalnih funkcija države.

Da „strateški stečaj“ pritom ne predstavlja tek zloupotrebu pravne i ekonomske institucije stečaja već jedan od brojnih primera iracionalnosti, kontradiktornosti i socijalne nepravедnosti kapitalističkog poretka, pokazuje činjenica da on i na prostorima „starih“ demokratija koje imaju znatno razvijenije institucije sistema za borbu protiv korupcije, predstavlja problem koji se, međutim, u najboljem slučaju toleriše, a često čini i „legitimnim“ sredstvom. To, naravno, nije i ne može biti izgovor za zakonodavce, jer oni treba da se trude da unaprede poslovno okruženje i da zakonskim rešenjima svedu na minimum mogućnost za zloupotrebu te institucije. Ipak, imajući u vidu procese političke i ekonomske transformacije na ovim prostorima u poslednje dve decenije, kao i ulogu državnih institucija i političkih elita u „rashodovanju“ postjugoslovenskih društava, sistematskom uništavanju (post)socijalističke privrede i konačno oduzimanju osnove egzistencije velikom broju ljudi ostalih bez radnog mesta, s pravom se može i mora postaviti pitanje, da li zaista možemo očekivati kraj tog „rashodovanja društva“ ili će ono biti okončano tek kada se završi podela resursa između ekonomskih i političkih elita. Kao i dalja sudbina radnika Šinvoza i brojnih drugih preduzeća i ovo pitanje do daljnjeg ostaje otvoreno.

Literatura

- [N., N] (2008): Stečaj za svoj džep. In: Večernje novosti, 17.05.2008. Online verfügbar unter <http://www.svevesti.com/a72812-ste%C4%8Daj-za-svoj-d%C5%BEep>, zuletzt geprüft am 14.07.2012.
- [N., N] (2011): Neuspešna promena vlasništva. In: Akter, 18.04.2011. Online verfügbar unter <http://www.akter.co.rs/ekonomijaprint/3562-neuspena-promena-vlasnitva.html>, zuletzt geprüft am 15.08.2011.
- [SEEBiz]; [Vijesti] (2011): Stečajna mafija po nižim cijenama kupuje imovinu propalih preduzeća. In: SEEBiz.eu, 01.08.2011. Online verfügbar unter <http://trend.seebiz.eu/stecajna-mafija-po-nizim-cijenama-kupuje-imovinu-propalih-preduzeca/ar-10008/>, zuletzt geprüft am 14.07.2012.
- [Šinvoz] (2007): Prospekt. Hg. v. Beogradska berza. Beograd. Online verfügbar unter http://www.belex.co.yu/prospekti/SINV____.html, zuletzt geprüft am 01.09.2007.
- Aldrich, Howard (1979): Organizations and environments. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Bolčić, Silvano (1993): 'Novi menadžeri' u privatnim firmama u Srbiji početkom 90-ih. In: Sociologija 35 (2), S. 243–251.
- Bolčić, Silvano (1993): 'Novi preduzetnici' u Srbiji početkom devedesetih. In: Sociologija 35 (4), S. 489–504.
- Bolčić, Silvano (1994): The spread of entrepreneurship in Serbia in the early nineties. In: Sociologija 36 (4), S. 369–401.
- Bradley, Michael; Rosenzweig, Michael (1992): The Untenable Case for Chapter 11. In: The Yale Law Journal 101 (5), S. 1043–1095.
- Cvejić, Slobodan (2002): Neformalna privreda u post-socijalističkoj transformaciji. "Siva ekonomija" u Srbiji 90-tih. In: Silvano Bolčić und Anđelka Milić (Hg.): Srbija krajem milenijuma. Razaranje društva, promene i svakodnevni život. 1. Aufl. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, S. 123–140.
- Daily, Catherine M. (1994): Bankruptcy in strategic studies: Past and promise. In: Journal of Management 20 (2), S. 263–295.
- Delaney, Kevin J. (1998): Strategic bankruptcy. How corporations and creditors use Chapter 11 to their advantage; with a new preface. Berkeley: University of California Press.

- Didanović, Vera (2006): Teorija zavere i druge zavere. Stečajna mafija. In: *Vreme*, 20.04.2006 (798). Online verfügbar unter <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=450323>, zuletzt geprüft am 14.07.2012.
- Dragaš, Branko (2006): Stečajna mafija. Beograd. Online verfügbar unter http://www.dragas.biz/index.php?option=com_content&view=article&id=1514:stena-mafija&catid=104:komentari&Itemid=69, zuletzt aktualisiert am 17.04.2006, zuletzt geprüft am 14.07.2012.
- Golić, Slavko (Hg.) (2012): Jugoremedija, deo drugi... Radničke borbe u Srbiji. Zrenjanin: Ravnopravnost.
- Horvat, Srećko; Štiks, Igor (2012): Dobrodošli u pustinju tranzicije! Postsocijalizam, Evropska unija i nova levica na Balkanu. In: Miloš Jadžić, Dušan Maljković und Ana Veselinović (Hg.): *Kriza, odgovori, levica. Prilozi za jedan kritički diskurs*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, S. 159–176.
- Ikonić, Slobodan; Vrzić, Nikola (2006): Trgovinski sud i privredni kriminal. In: *NIN*, 19.04.2006 (2886). Online verfügbar unter http://starisajt.nspm.rs/ekonomskapolitika/2006_trgsud1.htm, zuletzt geprüft am 14.07.2012.
- Jackson, Thomas H. (2001): *The logic and limits of bankruptcy law*. Washington, D.C: Beard Books.
- Moulton, Wilbur N.; Thomas, Howard (1993): Bankruptcy as a deliberate strategy: Theoretical considerations and empirical evidence. In: *Strategic Management Journal* 14 (2), S. 125–135.
- Plestina, Dijana (1992): *Regional development in communist Yugoslavia. Success, failure, and consequences*. Boulder: Westview Press; Woodward, Susan L. (1995): *Socialist unemployment. The political economy of Yugoslavia, 1945-1990*. Princeton: Princeton University Press.
- Popov, Nebojša (Hg.) (2011): *Radno mesto pod suncem. Radničke borbe u Srbiji*. Beograd; Zrenjanin: Službeni glasnik; Res publica; Luxol-Farmacija.
- Popović, Željko; Gajić, Zoran (Hg.) (2011): *Kroz tranziciju. Prilozi teoriji privatizacije*. Novi Sad: Alternativna kulturna organizacija.
- Sheppard, Jerry Paul (1995): Beautifully broken benches. A typology of strategic bankruptcies and the opportunities for positive shareholder returns. In: *Journal of Business Strategies* 12 (2), S. 99–134.
- Skupština Republike Srbije (2007): *Zakon o privatizaciji*. In: *Službeni glasnik RS* (38/01, 18/03,

45/05, 123/07).

Skupština Republike Srbije (2009): Zakon o stečaju. In: Službeni glasnik RS (104/09).

Sundhaussen, Holm (2012): Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten 1943-2011. Eine ungewöhnliche Geschichte des Gewöhnlichen. Wien; Köln: Böhlau.

Turudić, Momir (2008): Radnici lete u nebo. Slučaj "Šinvoz". In: Vreme, 24.01.2008 (890).
Online verfügbar unter <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=570111>, zuletzt geprüft am 14.07.2012.

Veselinović, Ana; Atanacković, Petar; Klarić, Željko (Hg.) (2011): Izgubljeno u tranziciji. Kričička analiza procesa društvene transformacije. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung.

//call for papers//

Časopis *jugoLink*. *Pregled postjugoslovenskih istraživanja* poziva na saradnju sve zainteresovane za učešće u sledećem broju časopisa. Poziv upućujemo svim autorima i autorkama koji / koje deluju u oblasti društvenih i humanističkih nauka, bez obzira na to da li se njihove aktivnosti odvijaju u nekom institucionalnom okviru ili izvan postojećih naučno-istraživačkih ustanova.

Osnovni uslovi za učešće u časopisu jesu, kao prvo, da su autori i autorke u svojim istraživanjima fokusirani na područje bivše Jugoslavije, odnosno na teme, pojave i probleme karakteristične za ovaj region; i kao drugo, da su prilozi (eseji, naučne studije, tekstovi, recenzije itd.) napisani na nekom od jezika proizašlih iz nekadašnjeg srpskohrvatskog / hrvatskosrpskog, na makedonskom ili slovenačkom jeziku.

Tema trećeg broja: UMETNOST I POLITIKA.

Šta predstavlja postjugoslovenska umetnost? Može li se uopšte i na koji način govoriti o „postjugoslovenskoj“ umetnosti? Pre svega, ako imamo u vidu da je čak i u vreme zajedničke jugoslovenske države „jugoslovenska“ umetnost kao takva bila podređena partikularnim „republičkim“ ili lokalnim umetnostima. Odakle onda danas, nakon raspada Jugoslavije, potreba za (post-)jugoslovenskom sintezom tih umetnosti? Kako se ovi procesi tumačenja umetnosti mogu objasniti u odnosu prema državnom aparatu, a kako u odnosu prema tržištu? Koju funkciju umetnost dobija u određenom istorijskom, političkom ili ekonomskom kontekstu? Koji odnos postoji između konteksta i „neformalne“ umetnosti kao „revolucionarne“ s jedne, ili pak „umetnosti otpora“ s druge strane? Kako se menja umetnost tokom društvenih promena u vreme socijalizma, a kako nakon raspada Jugoslavije? Na koji način se pritom menja funkcija umetnosti – npr. od „umetnika-udarnika“ do „umetnika-kognitivnog/kreativnog radnika“? Na koji način se dalje, umetnička kritika na postjugoslovenskom prostoru odnosi prema ovim fenomenima? Uostalom, kako danas izgleda umetnička kritika? I šta danas predstavlja kritičku umetnost? Kakav je odnos između „formalne nacionalne“ i „neformalne“ kulture odnosno umetnosti?

Ovaj izbor različitih pitanja predstavlja polaznu tačku sledećeg broja časopisa. *jugoLink* poziva autorke i autore da prilože svoje radove koji mogu biti posvećeni kako teorijskim raspravama ponuđenih i drugih sličnih pitanja, tako i analizi konkretne umetničke prakse. Dobrodošli su analitički prilozi koji tematski mogu obuhvatati konkretne filmove (npr. *Top lista nadrealista*), pozorište (na primeru pojedinačnih predstava), književnost (npr.

feministička poezija), muziku (npr. *Laibach*) ili likovnu umetnost kao i druge oblike umetnosti. Svi prilozi – kako empirijski tako i teorijski – koji tematizuju navedene fenomene biće rado prihvaćeni i uzeti u razmatranje.

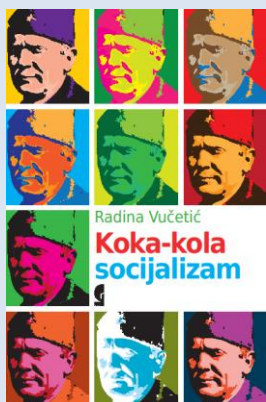
Rok za slanje tekstova je 15.10.2012. godine.

Tekstove dostaviti u standardnom formatu (word dokument (*.doc), Times New Roman, veličina 12, prored 1,5), sa standardnim naučnim aparatom, bibliografijom kao i apstraktom na engleskom jeziku. (Detaljna uputstva za publikacije videti na Internet stranici časopisa: <http://jugolink.wordpress.com/uputstva-za-autorke/>)

Sve tekstove slati na adresu uredništva: jugolink@googlemail.com

Odabrani tekstovi biće publikovani krajem 2012. godine.

//nova izdanja//

Vučetić, Radina (2012): Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka. Beograd: Službeni glasnik. ISBN: 978-86-519-1304-7.

„Radina Vučetić [...] posvećuje pažnju delovanju institucionalizovane kulturne propagande američke države u Jugoslaviji: političkim izvozom američke kulture, načina života i vrednosti. S druge strane, ona skreće pažnju na one uticaje koji su stizali sa Zapada drugim, složenijim pravcem, ostavljajući pečat na svakodnevici Jugoslavena tokom šezdesetih. Radina Vučetić pažljivo prati njihovo „odomaćivanje“ u jugoslovenskoj stvarnosti tih godina, analizira njihov simbolički i stvarni značaj i uticaj na promene jugoslovenskog načina života, idući od uticaja Markuzea na jugoslovenske intelektualce do značenja dečjih igara, dešifrujući njihova zagubljena značenja. [...]” (Preuzeto iz opisa izdavača)

[Čitaj dalje...](#)

Ivanović, Vladimir (2012): Geburtstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u SR Nemačkoj i Austriji: 1965-1973. Beograd: Institut za savremenu istoriju. ISBN: 978-86-7403-161-2.

„Istoričar Vladimir Ivanović se u ovoj knjizi bavio proučavanjem jugoslovenskih migranata koji su šezdesetih i sedamdesetih godina stigli u Austriju i Nemačku. Originalan naslov svoje doktorske disertacije duguje jednoj sceni iz studentske menze na Pravnom fakultetu u Beču. Četiri kuvarice našeg porekla sedele su za jednim stolom i nećkale su se koja će šefu Austrijancu da napiše čestitku za rođendan. Kada se jedna od njih konačno prihvatila olovke, druga je krenula da joj diktira slovo po slovo: 'A-L-L-E-S G-U-U-T-E Z-U-M... i GEBURTSTAG pišeš normalno!'“ (Preuzeto iz opisa portala www.knjizara.com)

[Čitaj dalje...](#)

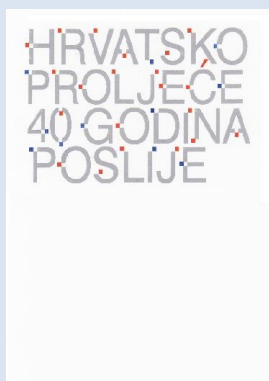

Petrović, Vladimir; Nikolić, Kosta (2011): Od mira do rata. Dokumenta Predsedništva SFRJ 1991. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Fond za humanitarno pravo. ISBN 978-86-7403-157-5.

„Višetomna zbirka dokumenata nastalih 1991. radom Predsedništva SFRJ biće objavljivana u okviru edicije Jugoslovenska kriza'. Okosnica edicije su dokumenta koja su uvedena u slučaju Milošević i drugim predmetima, a koja su od značaja za razumevanje dinamike ratova devedesetih. [...]” (Preuzeto sa stranice www.knjizara.com)

[Čitaj dalje...](#)

Jakovina, Tvrtko (ur.) (2012): Hrvatsko proljeće 40 godina poslije. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo; Filozofski fakultet; Fakultet političkih znanosti; Pravni fakultet. ISBN: 978-95-3568-751-1.

„Knjiga Hrvatsko proljeće, 40 godina poslije zbirka je tekstova aktera i znanstvenika koji se bave proučavanjem Hrvatskog proljeća, nastala na temelju istoimenog skupa kojeg je organizirao Centar Tripalo 2011. godine. Ideja knjige je analizirati i rekapitulirati dosadašnja razmišljanja o Hrvatskom proljeću te ga pozicionirati u regionalnu historiografiju, ali i identificirati koji su njegovi dosezi vidljivi i danas. [...]“ (Preuzeto sa stranice www.historiografija.hr)

[Čitaj dalje...](#)

Popović, Marko; Timotijević, Miroslav; Ristović, Milan (2011): Istorija privatnog života u Srbia. Beograd: Clio. ISBN: 978-86-7102-398-6.

„U okviru ciklusa Privatni život na tlu srpskih zemalja objavljena su četiri toma, u kojima su sabrani radovi mnogobrojnih domaćih stručnjaka iz oblasti historiografije, etnologije, arheologije i istorije umetnosti. Neka od pitanja na koja odgovaraju knjige iz ovog ciklusa kreću se u veoma širokom rasponu. Od studija o verniku i podaniku, porodici i odnosu prema detetu, običajima vezanim za praznike i gostoprimstvo, različitih tema iz oblasti proučavanja mentaliteta, do toga kako su konstituisane i postavljene neke etičke i kulturne vrednosti bliske savremenom čoveku, promovisane i primenjivane u našoj sredini. [...]“ (Preuzeto iz opisa izdavača)

[Čitaj dalje...](#)

Žižek, Slavoj (2012): Živjeti na kraju vremena. Zagreb: Fraktura. ISBN: 978-953-266-387-7.

„Svakoga dana sve je jasnije i vidljivije da se globalni kapitalistički sustav približava apokaliptičnoj nultoj točki. Njegova su četiri jahača Apokalipse ekološka kriza, neravnoteža u ekonomskom sustavu, posljedice biogenetičke revolucije te eksplozivni rast društvenih podjela. No je li to kraj svijeta, ili samo kraj svijeta kakav poznajemo? Slavoj Žižek u svojoj najnovijoj knjizi Živjeti na kraju vremena kao i uvijek briljantno analizira sadašnju krizu te pogađa srž problema. Zapadna civilizacija u suočavanju s ekonomskom krizom koja ju je pogodila mora proći pet stanja: poricanje, bijes, cjenkanje, depresiju i prihvaćanje. [...]“ (Preuzeto iz opisa izdavača)

[Čitaj dalje...](#)

Centrih, Lev (2011): Marksistična formacija. Zgodovina ideoloških aparatov komunističnega gibanja 20. stoletja. Ljubljana: Založba /*cf. ISBN: 978-961-257-037-8.

„V globalni delitvi dela je imela kraljevina Jugoslavija mesto periferije evropske polperiferije, ki so jo sestavljali fašistični državni sistemi. Podrejeni položaj v kapitalistični svetovni ekonomiji je določal naravo konfliktov med jugoslovanskimi elitami, katerih težišče je bil spor med fašističnim (centralističnim) in katoliškim (avtonomističnim) modelom korporativizma. Ta konflikt, ki je destabiliziral državo, je mobiliziral raznovrstne socialne doktrine, znanstvene teorije in filozofije – od neotomizma pa do dialektičnega materializma; cilj pričujoče knjige je analiza tega politično mobilizacijskega potenciala, zlasti v luči okupacije leta 1941, ki ni bila brez posledic za obstoječe socialne paradigme. [...]“ (Preuzeto iz opisa izdavača)

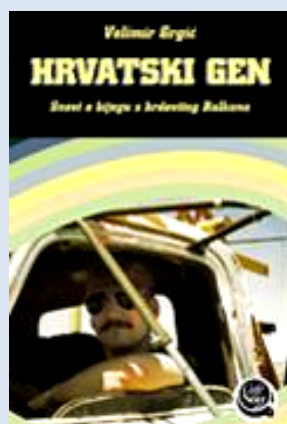
[Čitaj dalje...](#)

Štefanič, Marcel (2012): Teror zgodovine. Kako je Laibach na začetku osemdesetih premagnil nacijo, partijo in filozofijo. Ljubljana: UMco. ISBN: 978-961-6803-31-1.

„Laibach je verjetno najbolj kontroverzna slovenska glasbena skupina, ki že od vsega začetka presega pojem glasbene skupine. Njena provokativna izraznost, ki spominja na totalitarne režime poleg glasbe sega do drugih umetniških področij, kar tvori unikatno zmes umetnosti in ideologije. Zato ne preseneča, da je imela skupina kar nekaj problemov v času svojega delovanja, predvsem na začetku, od nastanka leta 1980, do razpada Jugoslavije, ko je bila center nadzora takratne oblasti, ki pa ni točno vedela, kaj naj glede Laibacha ukrene. [...]“ (Preuzeto iz opisa izdavača)

[Čitaj dalje...](#)

Grgić, Velimir (2011): Hrvatski gen. Snovi o bijegu s brdovitog Balkana. Zagreb: Jesenski i Turk. ISBN: 978-95-3222-551-8.

„Tri elementa eskapizma – konzumerizam, celebrity i TV kultura te nova, radikalna seksualna revolucija – obilježila su hrvatsko društvo i kulturu u prvih deset godina novog milenija, prvog pravog nacionalnog uskakanja u globalni vlak neoliberalnih promjena. Hrvatska je bez previše priprema prihvatila eskapističku “mantru Zapadnog društva”, kao nabolje oružje bijega s brdovitog Balkana, a Hrvatski gen bavi se upravo razmišljanjem o psihološkim, kulturnim, ekonomskim i političkim uzrocima te posljedicama tog fenomena, donoseći uzbudljivi koktel kulturne i medijske studije, sociologije, antropologije, politologije, evolucijske biologije, filozofije, ekonomije, utopije i teorija zavjere, objašnjavajući što je to zajedničko Platonu, Severini, Orwellu i Nives Celzijus. [...]“ (Preuzeto iz opisa izdavača)

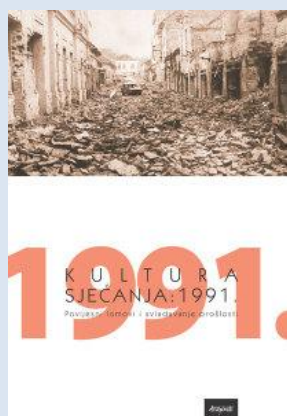
[Čitaj dalje...](#)

Petrović, Tanja (2012): Yuropa. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima. Beograd: Fabrika Knjiga. ISBN: 978-86-7718-116-1.

„U procesu ‘evropeizacije’ bivših jugoslovenskih društava, ne samo da se jugoslovenska prošlost svodi na puku istorijsku činjenicu nego često biva potpuno izbrisana. To brisanje, videli smo, doživljava se kao neophodno čak i kada su u pitanju prostori koji su u periodu socijalizma predstavljali tačke alternativnog i kosmopolitskog, poput beogradskog Doma omladine. Takvi primeri osvetljavaju tačke u kojima ‘evropeizacija’ ne predstavlja alternativu nacionalističkim, patriotskim diskursima i praksama i nasleđu devedesetih godina 20. veka, nego ih podržava i obezbeđuje im legitimnost. [...]“ (Preuzeto iz opisa izdavača)

[Čitaj dalje...](#)

Cipek, Tihomir (ur.) (2012): Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti. Zagreb: Disput. ISBN: 978-953-260-092-6.

„Kultura sjećanja: 1991. četvrti je i završni zbornik edicije koja tematizira sjećanja na prijelomne godine XX. stoljeća – 1918, 1941, 1945. – godinē koje označavaju lomove starih, ali i početke stvaranja novih političkih poredaka i država na ovim prostorima. U tom kontekstu 1991. godina predstavlja završetak burnog ‚jugoslavenskog stoljeća‘. [...] U zborniku se interdisciplinarnim pristupom najprije teorijski propituje funkcija kulture sjećanja i historiografije u legitimaciji političkog poretka, a zatim se preko niza studija slučaja pokazuje odraz te funkcije u politici parlamenata i političkih stranaka, zatim u najšire shvaćenom semantičkom polju (primjerice: u preimenovanju trgova i ulica te sjećanju na političke lidere) te u medijima i novonapisanim udžbenicima povijesti. [...]“ (Preuzeto iz opisa izdavača)

[Čitaj dalje...](#)

Bešlin, Milivoj; Atanacković, Petar (ur.) (2012): Antifašizam pred izazovima stvarnosti. Novi Sad: Alternativna kulturna organizacija – AKO. ISBN: 978-86-913171-4-0.

„Zbornik radova „Antifašizam pred izazovima savremenosti“ nastao je u okviru istraživačkog projekta „Od glorifikacije do odbacivanja: 70 godina od početka rata i antifašističkog ustanka u Jugoslaviji“, koji je u toku 2011. godine realizovala Alternativna kulturna organizacija – AKO (Novi Sad), uz podršku Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe (Beograd). Zbornik obuhvata četiri celine Savremenici fašizma, Ideološki temelji revizionizma, Antifašizam kao žrtva istorijskog revizionizma i političkog relativizma i Kultura sećanja. Tekstove u knjizi između ostalih potpisuju i Dr Olivera Milosavljević, DrTodor Kuljić, Dr Ranko Končar Dr Olga Manojlović Pinter Yvonne Robel i drugi.“ (Preuzeto sa stranice www.csi-platforma.org)

[Čitaj dalje...](#)

//sadržaj//

//editorial//	5
Gal Kirn i Robert Burkhardt Jugoslovenski partizanski spomenici. Između revolucionarne politike i apstraktnog modernizma	7
Milan Radanović Zakonodavna politika Vlade Republike Srbije (2004–2011) u službi revizije prošlosti. Zakon o rehabilitaciji i njegova primena kao paradigma istorijskog revizionizma u Srbiji	21
Ана Поп Стефанија (Ре)Конструкција на минатото	44
Šefik Tatlić Temporalna depolitizacija modernizma	59
Mladen Perić i Đorđe Tomić Kako je rashodovano društvo? Strateški stečaj i njegova primena na postjugoslovenskom prostoru na primeru preduzeća <i>Šinvoz</i>	78
//call for papers//	98
//nova izdanja//.....	100

Časopis *jugoLink. Pregled postjugoslovenskih istraživanja*
je deo projekta *Istraživačka platforma za jugoistočnu Evropu*
(Forschungsplattform Südosteuropa)

Časopis *jugoLink. Pregled postjugoslovenskih istraživanja* izlazi uz podršku Katedre za istoriju jugoistočne Evrope Humbolt-Univerziteta u Berlinu prof. dr Hanesa Grandica.

Die Zeitschrift *jugoLink. Pregled postjugoslovenskih istraživanja* erscheint mit freundlicher Unterstützung des Lehrstuhls für Südosteuropäische Geschichte der Humboldt-Universität zu Berlin von Prof. Dr. Hannes Grandits.

